

OSMANLI TECVÎD RİSÂLELERİ 2

EDİTÖR

Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

ilâhiyât 899

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Osmanlı Tecvîd Risâleleri 2

Editör:

Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

eISBN 978-625-6961-25-8

1. Baskı: Aralık 2022

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: Tavoos

Sayfa Düzeni: Tavoos

Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara

Tel: (0312) 439 01 69

www.ilahiyatyayin.com

editor@ilahiyatyayin.com

satis@ilahiyatyayin.com

www.instagram.com/ilahiyatyayin

MUHAMMED SALİH TANRIBUYRUĞU'NUN *MUHÎTU'T-TECVÎD* İSİMLİ ESERİ

Mustafa SERDAŞ

ÖZET

Osmanlı'nın son döneminde yaşayan Tanrıbuyruğu, İzmir'in Konak ilçesinde dünyaya gelmiş, küçük yaşta hâfızlığını ikmal ettikten sonra dinî ilimleri tahsil etmiştir. Daha sonra dönemin önde gelen hocalarından kıraat ilmi okumuştur. Salih Efendi, henüz on sekiz yaşında iken Kestanepazarı Camii'ne İmam-Hatip olarak atanmış, aynı zamanda Kur'ân Kursu'nda da öğrenci yetiştirmiştir. Tanrıbuyruğu, sahip olduğu tecvid ve kırâat birikimiyle *Muhîtu't-Tecvîd* isimli kitabını kaleme almıştır. O, bahse konu olan eserin mukaddime kısmında tecvîdin tarifi, hükmü, Kur'ân öğrenmenin fazileti, kıraat imamları, İmam Âsım'ın ikinci râvîsi Hafs'ın rivâyetinin tercih edilmesi gibi konulara değinmiştir. Müellif, sonrasında ise tecvîd konularını sade bir dille işlemiştir. Tanrıbuyruğu, eserin uyarılar kısmında imâle, işmâm, teshîl, sâd ve sîn okunan kelimeler, secde âyetlerinin hükmü, sekte, hâ-i sekt ve vakf konularını; faydalı bilgiler kısmında ise istiâze-besmele, vakf ve vasl halinde farklı okunan vecihler, lahn ve Kur'ân kıraatinde usûller gibi mevzuları

ele almıştır. Mezkûr telifin son kısmında ise harflerin mahreçleri anlatılarak eser tamamlanmıştır. Araştırmada bahsi geçen müellif ve eseri ele alınmıştır. Çalışma esnasında öncelikle yazardan bahsedilip daha sonra mezkûr telif incelemeye tabi tutulmuştur. Buradaki amaç Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış bir âlimin tecvide dair eserinin açığa çıkarılmasının sağlanmasıdır. Araştırmadaki bir diğer hedefse Osmanlı'nın son dönemine ait bir tecvîd telifiyle öncesinde yazılmış birtakım tecvîd eserlerinin içerisinde yer alan bilgilerin karşılaştırılmasıdır. Zira eserin incelenmesiyle ilgili bölümde mezkûr telifteki bilgilerle öncesinde kaleme alınmış bazı eserlerin içeriğindeki veriler karşılaştırılmaya tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda zikri geçen telifteki tecvîde dair öğelerle öncesindeki veriler arasında çok fazla bir farklılığa rastlanılmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kıraat, Tecvîd, Muhammet Salih Tanrıbuyruğu, *Muhîtu't-Tecvîd*.

MUHÎTU'T-TECVİD WORK OF MUHAMMED SALİH TANRIBUYRUĞU

ABSTRACT

Tanrıbuyruğu, who lived in the last period of the Ottoman Empire, was born in Konak district of Izmir, memorized the Qur'an at a young age and studied religious sciences. He later studied recitation, under some leading scholars of the period. Salih Efendi was appointed to the Kestanepazarı Mosque as Imam-Hatip when he was only eighteen years old, and he also educated students in the Qur'an Course. Tanrıbuyruğu wrote his book *Muhîtu't-Tecvîd* with his knowledge of tecvid and recitation. In the introduction part of his work, which is the subject of the book, he mentioned the definition of tajweed, its ruling, the virtue of learning the Qur'ân, the imams of recitation, and the preference of the narration of Hafs, the second narrator of Imam Asim. Afterwards, the author dealt with

the subjects of tajvid in a plain language. In the warnings section of the work, the words imâle, ismâm, teshîl, sâd and sîn read, the provision of the prostration verses, sekte, hâ-i sekt and foundation; In the section of useful information, it has dealt with issues such as istiâze-besmele, waqf and vasl, which are read differently, lahn and the methods in the Qur'ânic recitation. In the last part of the aforementioned book, the work is completed by explaining the pronunciation and the foundation of the letters.

Keywords: The Qur'an, Qiraat, Tajvîd, Muhammad Salih Tanrıbuyruk, *Muhîtu't-Tecvîd*.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, düşünenler için bir bilgelik kaynağı, gerçeği belirleyen bir kanıt, insanlar arasında adaleti sağlayan evrensel bir yasa, inananları dosdoğru yol üzerinde birleştiren Allah'ın yeryüzündeki ipi, insanlara kıyamete kadar yol gösterecek olan önder, öğüt verici ve hatırlatıcı öğretmenimizdir. En'âm sûresinin yüz on beşinci ayetinde buyrulan "Rabbinin sözleri hem doğruluk hem de adalet bakımından sözlerin en mükemmelidir. Hiçbir güç, onun sözlerini değiştiremeyecektir. O, her şeyi işitmekte ve bilmektedir" ilâhî fermanının tecellisi gereği kendisinden önce hiçbir ilâhî kitaba nasip olmayan bir yöntemle hem ezber yoluyla hâfızların sadırlarında hem de yazıyla mushaflarda muhafaza edilmektedir.

Hicrî ilk asırdan bugüne kadar İslâm devletlerinin hüküm sürdüğü her dönemde İslâm âlimlerince, Kur'ân-ı Kerîm'i konu edinen çok sayıda eser yazılmıştır. Bunlar arasında Kur'ân'ın lafız ve seslendirilmesini konu alan kıraat ve tecvid ilmine dair telifler de yer almıştır. Bunların önemli bir kısmı da Osmanlı döneminde kaleme alınmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm tilâvet edilirken okuyucunun hata yapmadan en doğru şekilde okuması için tecvîd kurallarına riayet etmek

gerekmektedir. Bu çerçevede geçmişten bugüne dek çok sayıda tecvîd eseri yazılmış olup bunlardan bazıları geniş kapsamlı ve büyük hacimli bazıları ise kısa ve öz olarak kaleme alınmıştır. Çalışmaya konu olan eser de bu tarz çalışmalardandır. Her ne kadar üzerinde çalışılan eser, kısa ve özlü bir tecvîd gibi görünse de içeriğindeki mevzûların birçoğu geniş kapsamlı kitaplarda bulunmayan bilgiler içermektedir.

Araştırmanın birinci bölümüne, çalışmanın muhtevası gereği Hacı Salih Tanrıbuyruğu'nun hayatı ile giriş yapılmıştır. Bu bölümde Tanrıbuyruğu'nun hayatı, ailesi, yaşadığı dönem, hocaları, çağdaşları, öğrencilere karşı tutumları, yayın hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise araştırmanın konusu olan kitabın ismi ve fiziksel yapısı ile başlıklarının tanıtımı yapıldıktan sonra müellifin eserinde yirmi yedi başlıkta kaleme aldığı konular incelenmiştir.

Bahsi geçen verileri daha fazla kimsenin istifadesine sunmak için bu kıymetli eserin akademik camiaya kazandırılması düşünülmüştür. Bu bağlamda yapılacak olan çalışmanın, tecvîd ve kıraat ilimleriyle ilgilenen kimselerin ihtiyaç duyduğu çoğu konuyu aydınlatması ve bu esere ilgi duyan kişilere fayda sağlaması temenni edilmektedir.

1. HACI HÂFİZ MUHAMMED SALİH TANRIBUYRUĞU'NUN HAYATI

Hacı Hâfız Muhammed Sâlih Tanrıbuyruğu, 1892 yılında İzmir'in Konak ilçesinin Fâikpaşa Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.¹ Dedesi Hacı Ahmed Efendi, ilim ehli olup müderrislik yapmıştır. Tanrıbuyruğu, Hisar Camii'nin² imamlarından

¹ Hacı Hafız Salih Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz* (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2007), 4.

² İzmir Hisarönü'nde bulunan Hisar Camii'nin çeşitli kaynaklarda Latin

Keçecizâde ile de kuzendir. Annesini ve babasını küçük yaşta kaybeden Sâlih Tanrıbuyruğu'nun bakımı, halası Fatma Hanım ve eniştesi tarafından üstlenilmiştir.

Salih Efendi, on yaşında hâfızlığını ikmal eyleyip on üç yaşına girince de Sâlepçioğlu Medresesi'ne³ giderek dinî ilimleri tahsil etmiş; sonrasında dönemin önde gelen hocalarından olan Bestekâr Râkım Elkutlu, Demircili Şeyh Mustafa Hilmi Efendi, Hafız Ali Fehmi Efendi ile Zenbilli Ali Efendi'nin tedrisatından geçmiştir. Bunun yanı sıra kıraat okuyarak kurrâ hâfız olmuştur. Almış olduğu bu icâzetnâme ile resmi olarak on sekiz yaşında Kestanepazarı Camii'ne⁴ İmam-Hatip olarak atanmış, aynı zamanda Kur'ân Kursu'nda da öğrenci yetiştirmiştir. İcâzetnâme

Kilisesi'nden çevrildiği, bazı kaynaklarda ise Aydınolu Özdemiroğlu Molla Yakub Bey tarafından 1597-1598 senelerinde inşa edildiği rivayet edilmiştir. Hisar Camii, ismini Hisar'ın aşağısında bulunan kapının önünde olmasından almış; 1813, 1868 ve 1881 depremlerinde zarar görmüş ve sonrasında onarılmıştır. Moloz taş ve kesme taştan inşa edilen cami, kare şeklinde olup sekiz sütun üzerine konulan merkez ve onu taşıyan altı kubbe ile çevrilidir. Bk. Kültür ve Turizm Bakanlığı, "İzmir İl Kültür ve Turizm Bakanlığı", erişim: 21 Ekim 2021, <https://izmir.ktb.gov.tr/TR-210571/tarihi-camiler.html>.

³ İzmir Kemeraltı'nda bulunan cami, 1893 tarihine ait vakfiyede belirtildiğine göre, Sâlepçizâde Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Mezkûr cami, mektep, dersane ve medreseyi bünyesinde içinde barındırır. Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayımları, 2001), 23/526.

⁴ 1668'de İzmir Gümrük Emni Ahmet Emin Ağa tarafından yenilenen Kızıl İbrahim Camii, Ahmet Ağa Camii bünyesindedir. 1910 senesinde Tanrıbuyruğu, Kestanepazarı Kuran Kursu'na atanmış ve burada 15 yıl aralıksız eğitime devam etmiştir. Daha sonra 1924'te Tevhîd-i Tedrîsat Kânunu ile medreselerin kapanmasıyla bu kurumda resmi eğitime son verilmiştir. 1947 yılında Diyanet İşleri 3. Başkanı Ahmet Hamdi Akseki, dernek kurularak ara verilen Kur'ân-ı Kerîm eğitimine devam edilebileceğini söylemiştir. Akseki, bu derneğin kurulması için Demircili Ali Eren Hoca Efendi'yi İzmir'e il müftü yardımcısı olarak görevlendirmiştir. Bu çerçevede 1948'de Kur'ân Talebeleri'ni Himaye Derneği kurulmuştur. Söz konusu yer, 1960'ta İmam-Hatip ve İlahiyata Öğrenci Yetiştirme Derneği adını almıştır. Burası 2008'den itibaren Kestanepazarı Öğrenci Yetiştirme Derneği olarak hizmetine devam etmektedir. Bk. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Kestanepazarı Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayımları, 2002), 25: 312-313.

nedeniyle yüksekokul/ üniversite mezunu olarak kabul edilmiş; bunun üzerine maaşında değişiklik yapılmıştır.⁵

Tanrıbuyruğu, on yedi yaşına geldiğinde Kestanepazarı Camii'ne imam olarak atanmış; bu camide kırk altı sene imamlık yapmış; aylık maaşı öteki imamlardan düşük olmasına rağmen bu camide görev yapmaya devam etmiştir.⁶ Kestanepazarı Camii'nde görev yaptığı müddetçe Ramazan aylarında, teravih namazlarını hatimle kıldırmıştır.⁷ Tanrıbuyruğu, Kestanepazarı Camii'nden başka Salepçioğlu, Tatari ve Hasan Hoca camilerinde de imamlık vazifesi yapmıştır. Bu hizmetinin yanı sıra vaktiyle İzmir'in tek resmî Kur'ân Kursu öğreticisi Bursalı Halil Efendi'nin tayini başka bir yere çıkınca, buradaki görevi de üstlenmiştir. Dönemin Diyanet İşleri Başkan yardımcısı olan Ahmed Hamdi Akseki,⁸ birtakım işleri sebebiyle İzmir'e geldiğinde, Tanrıbuyruğu'nun çalışmalarını yerinde görmüş ve çok beğenmiştir. Netice itibariyle Tanrıbuyruğu, Demircili Dersiâm Ali Rıza Efendi'nin de katkı ve

⁵ Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz*, 15.

⁶ Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz*, 17.

⁷ Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz*, 4.

⁸ Antalya'nın Akseki ilçesinde 1886 yılında doğmuştur. Babası Güzelsu Camii imamı Mahmud Efendi, annesi Hatice Hanım'dır. Akseki, beş-altı yaşlarında Kur'an okumaya başlamıştır. Ödemiş'teki medreseleri bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek Fatih'te eğitimine devam etmiş; yine Dârülfünûn Ulûmu Âliye-i Diniyye'deki Medresetü'l-Mütehassısın'ı Dâru'l-Hilâfetil Âliye'yi birincilik derecesi ile bitirmiştir. O, *Sebilürreşad, Mahfil, Yeşilay, Selamet, İslam-Türk Ansiklopedisi* gibi mecmualarda yazılar yazmış; ayrıca muallimlik, kürsü şeyhliği, medrese hocalığı yapmıştır. Akseki, Balkan harbi öncesi *Sebilürreşad Dergisi*'nin muhabiri olarak Bulgaristan'a gönderilmiş, oradan mektuplar kaleme almıştır. Akseki, Millî Mücadele döneminde vazifesini bırakarak, mücadeleye destek için Ankara'ya dönmüştür. Daha sonra o, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hadis müderrisi, Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşâvere Âzâlığı ve Diyanet İşleri Başkan yardımcılığı vazifelerini yürütmüştür. O, 1947 yılında üçüncü Diyanet İşleri Başkanı olmuş; 9 Ocak 1951 tarihinde görevi başında vefat etmiştir. Akseki'nin cenazesi Cebeci Asrı Mezarlığı'na defnedilmiştir. Bk. Süleyman Hayri Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1989), 2: 293-295.

yardımlarıyla, 1945'te Kestanepazarı Kur'ân Kursu'nu kurmuştur.⁹ Tanrıbuyruğu, bir yandan talebelere ders vermeye ve onlara bir şeyler öğretmeye gayret ederken diğer taraftan öğrencilerin iâşe ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır.¹⁰

Salih Efendi, ilerleyen zamanlarda müftü olarak Alaşehir'e tayin olmuştur. Yaklaşık iki-üç sene kaldığı Alaşehir'de ilk olarak bir Kur'ân Kursu açmış; aynı zamanda tebliğ ve irşat hizmetlerine de devam etmiştir. İzmir'deki İmam-Hatip açıldığında, burada da Kur'ân-ı Kerîm, akaid ve fıkıh dersleri vermiş; aynı zamanda Şeyh Câmiî'nde çarşamba günleri bayanlara ders yapmış ve vaaz etmiştir.¹¹

Tanrıbuyruğu, geçimini sağlamak için farklı işler yapmıştır. Bunların içinde mobilyacılık, kayınpederinin işi olan eğercilik, terzilik ve fırıncılık da vardır.¹² Ancak daha sonra o, "Ticaret bana göre değil" diyerek ticarî hayata bir daha dönmek üzere tamamen çekilmiştir.¹³

Hayatının son anlarına kadar sağlıklı bir ömür süren Salih Efendi, 16 Mart 1986 tarihinde İzmir'deki evinde vefat etmiştir. Cenaze namazı damadı ve Kemeraltı Camii imamı Hâfız Emin Yavuzer tarafından, Hisar Camii'ni tıklım tıklım dolduran bir kalabalığın katılımıyla kıldırılmış ve geniş bir kitlenin iştirakiyle Karşıyaka Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁴

2. MUHİTU'T-TECVİD ADLI ESERİN İÇERİĞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Müellif; eseri, başta hâfız, öğretmen ve öğretmen adayları olmak üzere tüm Kur'ân talebeleri için hazırlamıştır. Bu bölümde söz ko-

⁹ Bk. Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz*, 18.

¹⁰ Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz*, 18.

¹¹ Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz*, 19.

¹² Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz*, 16.

¹³ Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz*, 17.

¹⁴ Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz*, 29.

nusu eser, detaylı bir şekilde incelenecek ve eserin edisyon kritiği yapıldıktan sonra tanıtımı yapılacaktır. Mezkûr telifteki konular, klasik kaynaklardan faydalanmak suretiyle ele alınacaktır. Bu hususta yapılacak olan akademik çalışmalarda, eserden istifade edilmesinin kolaylaştırılması amaçlanmaktadır.

2.1. Eserin İsmi

Eserin ismi, kitabın kapak sayfasında geçtiği üzere *Muhîtu't-Tecvîd* olup; *Kur'ân Tecvîdi* olarak değiştirilmiş ve Latin harfleriyle yazılmıştır.¹⁵ Rahim Tuğral, 2014 yılında, müellifin *Muhîtu't-Tecvîd*, *Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usul Cedveli 1 ve Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usul Cedveli 2* adlı eserlerini tek kitap altında toplayarak, eseri *Muhîtu't-Tecvîd ve Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usûl Cedveli 1-2* şeklinde sadeleştirerek yayın sahasına sürmüştür. Teze konu olan nüsha, Osmanlı Türkçesi'yle yazılmış olan "*Muhîtu't-Tecvîd*" adlı telifdir.

2.2. Eserin Fiziksel Yapısı

Eser; otuz bir sayfadan müteşekkil olup 1910 yılında,¹⁶ İzmir'de Keşişyan Matbaası'nda basılmıştır.¹⁷ Eserdeki sayfalar, ana metin ve dipnotlardan oluşmaktadır. Metin kısmı genellikle Osmanlıca, az bir bölümü de Arapça ifadelerden ibarettir. Dipnotlar ise müellifin ana metinde anlatılan konuları izah niteliğinde Osmanlıca şerhlerden meydana gelmektedir. Otuz bir sayfadan oluşan eserin beş sayfasında dipnot bulunmayıp geri kalan yirmi altı sayfasının hepsinde dipnot mevcuttur. Eserin sayfalarında, uyum bakımından satır sayıları farklılık göstermektedir. Şöyle ki satır sayıları, on beşle yirmi bir arasında değişmektedir.

Eserin kapak sayfasında, eser isminin hemen altında, "mü-

¹⁵ Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz*, 5.

¹⁶ Tanrıbuyruğu, *Muhîtu't-Tecvîd, Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usul Cedveli 1-2*, III.

¹⁷ Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları*, 28.

ellif" başlığı altında yazarının "İzmir talebe-i ulûmundan Hâfız Muhammed Sâlih" olduğu bilgisine yer verilmiştir. Sayfanın alt tarafında ise basım yeri, matbaa ismi ve eserin basım yılı olan hicrî 1329 tarihi yer almaktadır.¹⁸

Eserin kapak sayfasının arkasında, "İfade" başlığı altında on yedi satırlık bir önsöz bulunmaktadır. Bu kısımda müellif; hâfız talebelerinin istifade etmesi için hazırlamış olduğu risâlenin, öğretmen ve öğretmen adayları tarafından da incelendikten sonra, bu eserin bütün müslüman talebelerin istifadesine sunulması için çevresindekilerin kendisinden bu telifi yayın sahasına sürmesini istediklerini için yayınladığını zikretmiştir. Dolayısıyla o, ısrar derecesine ulaşan teklifleri geri çevirememiş olduğunu ifade etmiştir. Risâle yazılırken *Cühdü'l-mukıll*,¹⁹ *İthâf*,²⁰ *İbn-i*

¹⁸ Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları*, 28.

¹⁹ *Cühdü'l-mukıll*, Saçaklızâde Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Bu kitabın mukaddime kısmında tecvîd ilmi, kıraat imamları ve râvîleri, lahn, dişler konuları ele alınmış; daha sonraki kısımlarda ise maksat (harflerin sıfatları, on yedi mahreç, lâm ve râ harflerinin terkîk ve tefhîmi, idğâm, vasl ve kat' hemzesi, med ve kasr, imâle, ictimâ'u'l-hemzeteyn, م zamirinin (hâ)sı ve hâ-i kinâye, cem'i mîmi ve vakf), tecvîdü'l-fatîha, harfler ve (yâ)lar konuları işlenmiştir. İlgili eserde konular fasl, bahis, bâb, makâle ve hâl başlıkları altında açıklanmış; harflerin mahreç ve sıfatlarına değinilmiş, tecvîdin en önemli konusu olan harflerin mahreçleri ile harflerin terkîbî ve zâtî sıfatları on bir ana başlıkta genişçe anlatılmıştır. Bk. Mustafa Kemal Önder, *Tecvid İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları* (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2020), 24.

²⁰ *İthâf fudalâi'l-beşer*, Ahmed b. Muhammed b. Abdilgâni ed-Dimyâti el-Bennâ tarafından yazılmıştır. Müellif, hadis ve kıraat âlimi olup; aynı zamanda Nakşibendî şeyhidir. Eser, on imamın kıraatlerine ek olarak İbn Muhaysin, Hasan-ı Basrî, Yezîdî ve A'meş'in kıraatlerini de içermektedir. Eserin giriş kısmında on dört imamla râvîleri ve tarikleriyle ilgili bilgi verilmiş, ayrıca kıraat âdâbı, Hz. Osman'ın mushaflarındaki yazı kaideleri gibi konular ele alınmıştır. Daha sonra isnâd ve dil açısından önemli açıklamalar yapılmış, sonrasında sûrelerdeki kıraat farklılıkları işlenmiştir. Eserde yer yer âyetlerin sayılarından, resm-i hat farklılıklarından, farklı okuyuşların meydana gelen değişik manalardan ve fıkhi meselelerden bahsedilmiştir. Eser Ali Muhammed ed-Dabbâ' tarafından yapılan tahkikle Kahire'de (1359), tek cilt halinde İstanbul'da (1285) ve Şa'bân Muhammed İsmâil'in yaptığı tahkikle Beyrut'ta (1407/1987) yayın sahasına sürülmüştür. Bk. Tayyar Altıkulaç, "Bennâ, Ahmed b. Muhammed" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

*Kâsîh*²¹ ve *Cezerî Şerhleri* ile Hacı Hâfız Süleyman Efendi'nin *Risâle-i Râiyye*'sinin²² yanı sıra diğer eserlerin kaynak alınıp bunlardan gerek metinde gerekse dipnot kısmında yer vermek üzere faydalandığını bildiren müellif; eserin "Faydalı Bilgiler" başlığı altında önemli bilgilere yer verildiğini, hata olan yerlerde itibar edilen kitaplara başvurularak tashih edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

2.3. Eserin İçerdiği Konular

Müellif eserine: Arapça olarak besmele, hamdele ve salveleden sonra Osmanlı Türkçesi'yle on iki satır ana metin, sekiz satır dipnot olmak üzere toplam yirmi satırdan oluşan bir mukaddimeyle başlamıştır. Bu bölümde ilk olarak tecvidin tarifi yapılmaktadır. Daha sonra tecvidin hükmü, on kıraat imamlarının isimleri ve kısaca kıraat ilmi tarifiyle esere devam edilmektedir. Mukaddime, kıraat-ı Âsım ve rivâyeti Hafs'ın dünyada en çok kabul görüp okunmasına dair bilgilerle eser, son bulmaktadır.

Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 5: 457-458.

²¹ 3 Receb 716 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini Mısır'da tamamladıktan sonra arz yoluyla İsmâil b. Yûsuf el-Küftî'den Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî* isimli eserini okumuştur. Ayrıca Meydûmî, İbnü'l-Cündî, İbn Ebû'l-Havâfir gibi kıraât âlimlerinden 'aşereyi bitirmiş ve icâzet almış; kıraât alanında eserler vererek dönemin ileri gelen âlimleri arasında sayılmıştır. Şâfiî mezhebine mensuptur. Zilhicce 801 yılında vefat etmiştir. Bk. Mehmet Ali Sarı, "İbnü'l Kâsîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 102-103.

²² *Risâle-i râiyye*, Süleyman Vehbi Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Eser, kıraât ilminin ve Kur'ân-ı Kerîm'in fazileti hakkında bilgi vererek başlayıp risâleyi yazma nedenleriyle devam etmektedir. Eserin yazılma nedeni ilm-i vücûh, tecvîd ve kıraat ilminde râ harfini bazı yönleriyle ele almaktır. Süleyman Vehbi Efendi, eseri kaleme alırken *en-Neşr*, Nüveyrî'nin *Tayyibe Şerhi*, *Kitâbü'l-Hidâye*, *Kitâbü'l-Hâdî*, *Kitâbü't-Tecrîd*, *Zühru'l-erîb*, *İlhâf* ile *Zübde* adlı eserlerden istifade etmiştir. Bk. Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde XIX. Yüzyıl Mısır Tarihinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme", *İhya*, 5/1 (2019): 14-15, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/578575>.

2.3.1. Mukaddime

Tecvid kelimesi sözlükte “iyi yapmak, güzel yapmak, düzgün bir şekilde yapmak, Kur’ân’ı tecvid kurallarına göre okumak, güzelleştirme, iyileştirme” anlamlarına gelmektedir.²³ Tecvid’in ıstılâhî manası hakkında birçok tanım yapılmaktadır. Bunlar farklı olmasına rağmen birbirine yakın anlamlar ifade etmektedir. Bu tabirlerden bazıları şunlardır:

وَهُوَ اَعْطَاءُ الْحَرْفِ حَقُّوقَهَا وَ تَرْتِيبُهَا مَرَاتِبَهَا، وَ رَدُّ الْحَرْفِ اِلَى مَخَارِجِهَا وَ اَصْلِهِ

“Tecvid, harflerin hakkını vermek, mertebelerini tertip etmek, harfi mahreç ve aslına reddetmektir.”²⁴

وَهُوَ اَعْطَاءُ الْحَرْفِ حَقَّهَا، مِنْ صِفَةٍ لَهَا وَ مُسْتَحَقَّهَا، وَ رَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ لِاَصْلِهِ

“Tecvid, harflere her sıfattan hakkını (sıfât-ı lâzime) ve müstehakkını (sıfât-ı ârıza) vermek ve her bir harfi aslına (mahrecine) götürmektir.”²⁵

مَلَكَهٖ يَقْتَدِرُ بِهَا عَلَى اَعْطَاءِ كُلِّ حَرْفٍ حَقَّهَا وَ مُسْتَحَقَّهَا

“Tecvid, kendisiyle her bir harfin hakkını (sıfat-ı lâzimesini) ve müstehakkını (sıfat-ı ârızasını) yerine getirmeye muktedir olunan bir melekedir.”²⁶

تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ بِاَعْطَاءِ كُلِّ حَرْفٍ حَقَّهٖ مِنْ مَخْرَجِهِ وَصِفَتِهِ

“Her bir harfin mahrec ve sıfatını yerine getirmek suretiyle, Kur’ân’ı tilâvet etmektir.”²⁷

عَلَّمَ يُبْحَثُ فِيهِ عَنْ مَخَارِجِ الْحُرُوفِ وَ صِفَاتِهَا

²³ Kadir Güneş, “Tecvîd”, *el-Mu’cemü'l-‘Arabî* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2011), 189.

²⁴ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-‘aşr*, nşr. Ali Muhammed ed-Debbâ', (Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts), 1: 212; İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid fi 'ilmi't-tecvîd*, nşr. Gânim Kaddûrî Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 59.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî*, haz. Muhammed Sadi Çögenli (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts), 7.

²⁶ Birgivi Muhammed b. Pir Ali, *Dürr-u Yetîm* (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts), 2; M. Es'ad el-Huseyni, *el-Virdü'l-müfid fi Şerhi't-tecvîd* (İstanbul: 25 Numaralı Matbaa, 1313), 3.

²⁷ Zekeriyyâ el-Ensârî, *ed-Dekaiku'l-muhkeme fi Şerhi'l-Mukaddime* (b.y: y.y, ts.), 4b.

“Kendisinde harflerin mahreclerinden ve sıfatlarından bahsedilen bir ilimdir.”²⁸

Bu tarifler incelediğinde görülmektedir ki tecvid, harflerin mahrec ve sıfatından meydana gelmektedir. Konuya dair tanımların bir kısmı harflerin sıfatını, tek başlık altında zikrederken; bir kısmı da sıfât-ı lâzime²⁹ ve sıfât-ı ârıza³⁰ olmak üzere ikiye ayırarak, tecvid’i üç ayrı bölümde ele almaktadır.

Tecvid ilminin mevzûu hecâ harfleri,³¹ Kur’ân kelimeleri,³² ve Kur’ân-ı Kerîm’dir.³³ Tecvidin amacı ise Kur’ân-ı Kerîm’i tilâvet ederken dilin hata yapmasına engel olmak, tilâvet edenleri ise dünya ve ahiret mesuliyetinden kurtarmaktır.³⁴ Aliyyü'l-Kârî, tecvid ilmiyle ilgili şöyle demektedir: Rabbimiz, *كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ* “Biz, Kur’ân’la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve ağır ağır okuduk”³⁵ buyurarak, Kur’ân’ın inzâlinin tecvidle olduğunu ifade etmiştir.³⁶ Yüce Allah (c.c) *وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تُرْتِيلًا* “Kur’ân’ı ağır ağır, tane tane oku”³⁷ buyurmuştur. Bu âyette geçen *تُرْتِيلًا* kelimesi Hz. Peygamber’e Kur’ân-ı Kerîm’i tecvidli okumasının emredildiği şeklinde an-

²⁸ Muhammed b. Ebî Bekir el-Mer’âşî, *Cühdü'l-mukall*, nşr. Sâlim Kaddûrî Hamed (Umman: Dârul-Ammâr, 1169/2001), 109.

²⁹ Bu sıfatlara sıfât-ı zâtîyye ve sıfât-ı vâcide de denilmektedir. Bunlara harflerin zatına mahsus ve onlardan ayrılmaması gereken sıfatlar da denir. Sıfât-ı lâzime, değişikliği uğrar, terkedilir veya tağyir edilirse lâhn-ı celî meydana gelmiş olur. Bk. Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi 'ilmi't-tecvîd* (Kahire: Matbaatü'l-Emîriyyetü'l-Âmire, 1308), 13.

³⁰ Harften ayrılabilen ve ayrıldığı zaman harfin zâtını değiştirmeyen sıfatlara denir. Buna göre harfte bir değiştirme olmadığı için değişikliğe uğrar, terkedilir veya tağyir edilirse lâhn-ı hafî meydana gelmiş olur. Bk. Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd*, 12.

³¹ Hamza Hüdâyî, *Tecvid-i Edâiyye* (Üsküdar: Âsitâne Kitabevi, bs.), 32.

³² el-Mer’âşî, *Cühdü'l-mukall*, 109.

³³ Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-Müfîd*, 13.

³⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-Müfîd*, 13.

³⁵ Furkân, 25/32.

³⁶ Âyette geçen *تُرْتِيلًا* kelimesi, tecvîd anlamındadır. Bk. Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî* (Kahire: Matbaatü Mustafa'l-Bâbî, 1948), 20.

³⁷ Müzzemmil, 73/4.

laşılmıştır. Âyetlerin zâhirine bakıldığında muhatabın Rasûl-ü Ekrem olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada emrin özel olması, hükmün genel olmasına engel değildir. Dolayısıyla ilahî emrin müslümanların hepsine yönelik olduğu görülmektedir.”³⁸

Yukarıdaki bilgilerden hareketle bu iki âyette geçen تَرْتِيلًا kelimesinin tecvid manasında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ali'ye (r.a), “terfîl nedir?” diye sorulduğunda; o: التَّرْتِيلُ: تَجْوِيدُ الْحُرُوفِ وَ مَعْرِفَةُ الْوُقُوفِ “Tertil, harfleri tecvid (sıfât-ı lâzime ve sıfât-ı ârızâ) ile okumak ve vakfları bilmektir”³⁹ şeklinde cevap vermiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v), yukarıdaki âyet-i kerîmelerde buyrulduğu üzere, terfîl (tecvid) üzere inen Kur’ân-ı Kerîm’i, tecvid ile tilâvet etmiş, sahâbeler de kendilerine okunanı Hz. Peygamber’den (s.a.v) işittikleri şekilde okumuş ve öğretmişlerdir. Tâbiîn, tebeu’t-tâbiîn ve onların ardından gelen nesiller vesilesiyle Kur’ân, bugüne kadar tecvid ile okunmuştur. Böylece icmâ ve tevâtür hasıl olmuştur. Bu itibarla Kur’ân-ı Kerîm’i tecvid ile tilâvet etmek kitap, sünnet ve icma ile farz olmuştur. Tecvidin farz oluşunu iki yönden ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi tecvid ilmini öğrenmek ve amel etmek bakımındandır. Buna göre tecvidi bir ilim olarak öğrenmek farz-ı kifâyedir. Tecvid ile amel etmek ise her müslümana farz-ı ‘ayndır. İkincisi ise tecvidin farziyyetinin sınırları bağlamındadır. Buna göre her müslümana namazını eda ederken lahn-ı celî’den kurtaracak kadar tecvid bilmesi farz-ı ‘ayn, lahn-ı hafî’den kurtaracak kadar tecvid bilmek ise farz-ı kifâyedir.⁴⁰ İbnü’l-Cezerî, Kur’ân okuyanları, tecvidin hükümlerine uyup uymama açısından üçe

³⁸ Aliyyü’l-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye*, 20; Hasan Basri Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Risâle Yayınları, 1990), I, 35.

³⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 209.

⁴⁰ el-Mağnisî, *Terceme-i Cezerî* (İstanbul: Âsîtâne Kitabevi, ts), 145; el-Mer’asî, *Cühdü’l-mukill*, 109-110.

ayırmaktadır. Bunlar; tecvid kurallarına riayet edip me'cûr olanlar, tecvid kurallarını terk ederek günahkar olanlar ve tecvid kurallarını öğrenme imkanı olmayıp uygulayamayarak mâzur olanlardır.⁴¹

Sâlih Efendi, kitabına tecvidin tarifini yaparak başlamıştır. Kendisinin yapmış olduğu tarif şöyledir; “Tecvid, harflerin mah-rec ve sıfatına riâyette nâzil olduğu vecih üzere okumaktır.” Müellifin yapmış olduğu tanımda tecvid, harflerin mahreç ve sıfatı şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Tecvidin hükmüne gelince müellif, nazari meseleleri öğrenmenin ve öğretmenin farz-ı kifâye, namazda okuyacak kadar tecvid öğrenmenin ise farz-ı ayn olduğunu Aliyyü'l-Kârî'den nakletmiştir. Müellif, Kur'ân öğrenmenin faziletiyle alakalı da “Ey Ebû Zerr, sabahleyin evinden çıkıp Kur'ân'dan bir ayet öğrenmen, senin için yüz rekât namaz kılmandan daha hayırlıdır. Yine sabahleyin evinden çıkıp -kendisiyle amel edilsin veya edilmesin- ilimden bir bölüm öğrenmen, senin için bin rekât nafile namazdan daha hayırlıdır”⁴² hadisini delil getirerek Kur'ân öğrenmenin önemine dikkat çekmiştir.

Müellif, mukaddime kısmının sonunda Kur'ân kıraatine değinirken konuyu bir benzetmeyle ele almıştır. O, amelde hak mezheplerin dört tane olduğunu, ibadet ederken bu dört mezhepten birine tabi olmak gerektiğini; Nâfi, İbn-i Kesîr, Ebû Amr, İbn-i Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ca'fer, Ya'kûb ve Halef olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm kıraatinde de on imam olduğunu, bunlardan son üçü hakkında ihtilaf var gibi görünse de esas kavle göre bunlarla kıraatin câiz ve mütevâtir kabul edildiğini zikretmiştir. Yine o, bunlardan birine tabi olunarak Kur'ân

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 210.

⁴² Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce Mevlâ Rabia el-Kavîni, *Sünen-ü İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, trc. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Karaman Yayınları, 2012), 380.

okunması gerektiğini; bu on imamın ikişer meşhur çırağı olup, bunlara râvî denildiğini; kendi kıraatinin, İmâm Âsım'ın ikinci râvîsi olan Hafs hazretlerinin öğrenip rivâyet ettiği kıraat olduğunu; kıraatlerden en kolayı bu olduğundan gerek Türkiye'de gerekse diğer ülkelerin çoğunda bunun kabul edilip okunduğunu; mushaf-ı Şeriflerin yazısı ve tecvidlerin de hep bu kıraat üzerine yazıldığını anlatmıştır.⁴³

2.3.2. Babü'l-Meddât

Med kelimesi sözlükte “uzatmak, mühlet/vade tanımak, er-telemek, çekip uzatmak, sündürmek” anlamlarına gelmektedir.⁴⁴ Terim anlamı ise “med veya lîn harflerinden biri ile harfin sesini uzatmaya” denir.⁴⁵ Bir sözcükte med harfini bir elif miktarı uzatmaya med tâbiri denildiği gibi medd-i tabî'ye ilâve edilen uzatmaya da kıraat ve tecvid ilminde med kavramı kullanılmıştır. Medd'in zıddı ise kasırdır. Kasrın sözlükteki manası “kısaltmak, hapsetmek” demektir. Terim anlamı ise “med harfine ziyade etmeksizin meddi, tabî meddi hali üzere bırakmaya” denir. Ayrıca kasr kelimesi iki anlamda kullanılmıştır. Bunlardan birincisi; harf-i meddi bir elif uzatarak; ikincisi ise bir kelimede, harf-i meddi ve harf-i lîni uzatmadan okumaktır. Kıraat ve tecvid ilminde, bu sözcük daha ziyade birinci anlamda kullanılmaktadır.⁴⁶

Harf-i med, “uzatma harfi” anlamına gelmektedir. Terim manada ise birtakım şartların gerçekleşmesiyle evvelki harfin sesini, kendi harekesi istikametinde uzatmaya sebep olan harfe harf-i

⁴³ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 4-5.

⁴⁴ Güneş, “Medde”, 1097.

⁴⁵ Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 53. Baskı (Bursa: Emin Yayınları, 2021), 199.

⁴⁶ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, 202.

med denir.⁴⁷ Üç tane med harfi bulunmaktadır. Bunlar vâv (و), yâ (ي), elif (إ) tir. Bu harflerin uzatması için harekesiz olup kendinden önceki harfin harekesi cinsinden olması gerekmektedir. Bu durumda اُوْتَيْنَا , اُوْذَيْنَا gibi vâv'dan önce zamme (ُ), yâ'dan önce kesra (َ), elif'ten öncede fetha (َ) olmalıdır.

Harf-i medler için hem yazıda hem de okunuşta bulunursa mezkûr, yazıda olmayıp sadece okunuşta mevcutsa, mukadder tâbiri kullanılmaktadır.⁴⁸ Mukadder olan harf-i med, elif ve yâ olursa bunlara delalet eden işaret vardır. Bu durumda هَذَا, بِهْ örneklerindeki gibi elif için (َ), yâ içinse (ِ) işareti med harfinin bulunduğu alamettir. Mukadder olan harf-i med vâv olduğunda ise ona delalet eden işaret yoktur. Şu hâlde لَهُ, حَوْلَهُ, إِنَّهُ örneklerindeki gibi müfred-müzekker-ğâib zahirinin öncesinde bulunan harfin harekesi ötre veya üstün olursa; bu durum, kelimedeki mukadder vâv harfinin bulunduğu delâlet etmektedir.

Harf-i medden yâ (ي) ve vâv (و)'ın sakin veya harekeli olmasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Yalnız elif (إ), her zaman harekesiz olarak kullanılmaktadır.⁴⁹ Yazılışı elif'le aynı olmakla birlikte fetha, zamme, kesra veya cezm ile harekelendiğinde mezkûr çizgiye hemze denilmektedir.⁵⁰ Elif her zaman dik (إ) şekilde yazılır. Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı kelimelerde ise vâv (و) veya yâ (ي) olarak yazılmıştır. Ancak okumada ve uzatmada aynı görevi üstlenmiştir. Örneğin, كَفَى، زُلْفَى، اَلصَّلٰوةُ، اَلزَّكٰوةُ، حَيٰوةٌ، مَوْتٌ، اَلنَّجْوٰى kelimelerinde olduğu üzere (َ) işareti med harfi olan elif'e

⁴⁷ Ramazan Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 15. Baskı (İstanbul: MÜİF Yayınları, 2019), 136.

⁴⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd* (İstanbul: Dâru't-Tibâat-ı Âmire, 1349), 4-8.

⁴⁹ Sâkin, harekesi bulunmayan harf demektir. Belirtisi cezm'dir. Harf-i med ise cezm olmadan bulunan sakinliktir. Bk. Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerîm'in Tecvîdi* (Ankara: Türkiye Diyanet Yayınları Vakfı, 2020), 79.

⁵⁰ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 137.

de lalet etmektedir. Bunun yanı sıra harf-i med bir kelimenin sonunda bulunup, hemen ardından gelen kelime şedde veya cezmle başladığında yazıda olsa bile okuyuştan düşmektedir. *فَالأَوَّلَى* ifadeleri bu durumun örneklerindendir.

Med harflerine, cevî mahrecinden çıktıkları için hurûf-u cevfiyye, sesleri havada neticelendiği için hurûf-u hevâiyye, illet harflerinden oldukları için hurûf-u 'illiyye, uzatma vazifesini üstlendikleri için de hurûf-u meddiyye de denilmiştir.⁵¹ Med harflerinin mahrecine gelince bunların çıkış yeri ağız ve boğaz boşluğu olan cevî'tir. Bundan dolayı med harfleri uzatırken, harekenin cinsinden med harfine dönüşür ve ağız boşluğundan çıkararak okunmaktadır.

Med harfleriyle ilgili şuna da değinmek gerekir ki vâv (و) ve yâ (ي) üç halde bulunmaktadır: Bunlar, harekeli konumda bulunurlarsa, aslî harf olmaktadır. Kendileri cezm dahil hiç-bir hareke almayıp, mâ-kablinde bulunan harfin harekesi vâv veya yâ cinsinden olduğunda ise med harfi olmaktadır. Ancak *يَوْمٌ، يَوْمٌ، يَوْمٌ* örneklerindeki gibi kendileri harekesiz, mâ-kabli meftûh olursa harf-i lîn olurlar. Harf-i lînler yalnız medd-i lîn olduklarında med edilmektedir.⁵²

Medlerle ilgili sebep-i medde de değinmek gerekir ki harf-i meddin peşinden gelip, tabîi med üzerine ilaveyi gerektiren gerekçeye sebep-i med denilmektedir. Sebeb-î med, lafzî ve mânevî sebepler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan lafz-î sebep-î medler de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Aşağıda ana hatlarıyla bunlara değinilecektir:

⁵¹ İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 27. Baskı (İstanbul: Seçil Ofset Matbaacılık, 2012), 249.

⁵² Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, 249-250.

2.3.2.1. Lafzî Olan Sebeb-î medler

2.3.2.1.1. Hemze

Hemze, hakiki mahreç olup, boğazın kökünden çıkan bir harftir. **جَاءَ**, **يَا أَيُّهَا**, **سُوءٌ**, **جَبِيٌّ** örneklerindeki gibi hemze, harf-i meddin peşinden gelmesi koşuluyla, harekeli de olsa harekesizde olsa sebeb-î meddir.

Hemze kendi içinde ikiye ayrılmaktadır: Bunlar, vasl hemzesi ve kat' hemzesidir. Bunlardan vasl hemzesi, evvelinde hemze olan kelimenin öncesindeki harf veya bir önceki kelimenin sonundaki harf, hemzeye bitleştirildiğinde; telaffuz esnasında ortadan kalkan hemzeye denir.

Vasl hemzesi, dört başlıkta ele alınmaktadır.

1) **اِئْتَمْتُ**, **اِئْتَمْتُ**, **اِئْتَمْتُ**, **اِئْتَمْتُ**, **اِئْتَمْتُ**, **اِئْتَمْتُ**, **اِئْتَمْتُ** kelimelerinin başındaki hemzeler.

2) Evvelinde vasl hemzesi bulunan humâsî ve sūdâsî babların mâzî, mastar ve emr-i hâzırlarının başındaki hemzeler; **اِنْفَعَلَ** - **اِفْتَعَلَ** - **اِسْتَفْعَلَ**.

3) Sülâsî mücerred fiillerin emr-i hâzırlarının evvelindeki hemzeler; **اَنْصُرْ** - **اِعْلَمْ** - **اَجْلِسْ**.

4) Lâm-ı târifin hemzesi; **اَلْوَلَدُ** - **اَلنَّاسُ** - **اَلْكِتَابُ**.

Vasl hemzesinin harekesine gelince sülâsî mücerredlerin birinci ve beşinci bablarından gelen emr-i hâzırların harekesi damme, lâ-m-ı târif ve **اِنْبَاءٌ** kelimelerinin başındaki hemzeler fetha, geri kalanların harekesi ise kesralıdır. **اَسْتَكَبَرْتُ**, **اَطَّلَعْتُ**, **اَلْكِتَابُ**, **اَسْتَكَبَرْتُ** kelimelerindeki gibi vasl hemzesi, istifhâm hemzesine bittiğinde veya lâ-m-ı târifte bulunan vasl hemzesine (ل) lâ-m harfi (ل) bittiğinde hem okunuştan hem de yazıdan kaldırılır. Bu kelimelerin asılları ise **اَسْتَكَبَرْتُ**, **اَطَّلَعْتُ**, **اَلْكِتَابُ**, **اَسْتَكَبَرْتُ** dir.

Lâm-ı târif'in öncesinde istifhâm hemzesi olursa; vasl hemzesi, soru hemzesinin med harfi olmaktadır. Bunlar; Yûnus sûresi 51 ve 91'deki **اَلْآنَ**, yine Yûnus sûresi 59'daki **لَكُمْ**, **قُلْ اَللّٰهُ اَدْنٰى لَكُمْ**,

En'âm sûresi 134 ve 144'teki الذَّكْرَيْنِ, Neml sûresi 59'daki اللَّهُ خَيْرٌ ifadeleri olmak üzere Kur'an-ı Kerim'de altı yerde bulunmaktır. Bu kelimeler, kıraat imamları tarafından ibdâl vechiyle, yani evvelki hemzeyi uzatıp ikinci hemzeyi med harfi kabul ederek okunduğu gibi kelimenin başındaki hemzeyi tahkîk üzere ikincisini ise teshîlle okunmuştur. Kıraat imamlarına göre birinci hemzeyi olduğu gibi ikinci hemzeyi de teshîlle okumak evlâdır. Zihni Efendi, bu çeşit medler için meddü'l-hacız veya meddü'l-acız ifadesi kullanıldığını ifade etmektedir.⁵³

Vakf ve vasl halinde hem yazılan ve hem de okunan hemzelerle kat' hemzesi denilmektedir. Kat' hemzesi dokuz başlıkta ele alınmaktadır: Bunlar sırasıyla;

- 1) قُلْ أَتَّخَذْتُمْ gibi istifhâm hemzeleri,
- 2) أَتَّبَعْنِي حَكَمًا gibi nefis-i mütekellim vahde fiilinin hemzesi,
- 3) وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي gibi if'âl bâbının mâzî ve emr-i hâzır fiilinin hemzesi,
- 4) أَسْمِعْ بِهِ gibi fiil-i taaccübü sâni hemzesi,
- 5) أَكْبَرُ، أَحْسَنُ gibi ism-i tafdîl'in hemzesi,
- 6) أَفْعَلُ أَصْغَرُ، أَحْمَرُ vezninde gelen sıfat-ı müşebbeheler,
- 7) أَنفُسُ ve أَبْصَارُ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ، وَهُوَ يُدْرِكُ الْإِبْصَارَ kelimeleri gibi cem'î killet hemzeleri,⁵⁴
- 8) إِمَامٌ، أُخَذَ gibi kelimenin aslında olan hemzeler,
- 9) (أَنْ، أَنْ، أَوْ، أَمْ، أَلَى، إِلَّا، أَلَا، إِذَا، أَيُّ) gibi lââm-ı târifin dışındaki kalan hemzeler ve (أَنَا، أَنْتَ، إِيَّاهُ) zamirlerin başında bulunan hemzeler.⁵⁵

Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki hemze her zaman sebep-î med değildir. Hemzenin sebep-î med olabilme-

⁵³ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, 250-251.

⁵⁴ 3 ile 10 arasında olan çokluk için kullanılır. Bk. İsmail Durmuş, "el-Emsile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11, 166-167.

⁵⁵ Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 87-88.

si için med harfinden sonra ve kat' hemzesi olarak gelmesi gerekmektedir.⁵⁶

2.3.2.1.2. Sükûn

Sükûn, sözlükte “dinmek, kımıldamamak, durmak, ruhî rahatlık, sakinlik, huzur”⁵⁷ demektir. Tecvid ilminde ise bir harfin hareke almadığı halini ifade etmektedir. Sükûn alan harfe sakin harf denilmektedir. Okumasında kolaylık olsun diye sâkin harfin üzerine () işareti konulmaktadır. İbnü'l-Cezerî, sükûnu, “ârız” ve “lâzım” diye ikiye ayırmakta, bunları da kendi içinde “müdğâm” ve “ğayr-i müdğâm” olmak üzere iki alt başlıkta ele almaktadır.⁵⁸

Bunlardan sükûn-u lâzım, تَأْمُرُونِي الْآنَ örneklerindeki sükûnlar gibi vakf ve vasl halinde mevcut olan sükûna denilmektedir. Sükûn-u lâzım, İbnü'l-Cezerî tarafından, kendi içinde “idğâm edilen lâzım sükûn” ve “idğâm edilmeyen lâzım sükûn” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, sükûnun bulunduğu harfin, kendisinin peşinden gelen harfe idğâm edilerek okunan sükûndur.

Mahreçleri bir sıfatları farklı, mahreçleri ve sıfatları aynı veya mahreç ve sıfatları yakın olan iki harfin peş peşe gelmeleri durumunda, birinci harfin ikincisine idğâm edilir. Bu harfler aynı kelimede olabilecekleri gibi peş peşe gelen iki kelimede de bulunabilirler. (ق) الْخَاقَةِ، قَدْ دَخَلَ، وَقَالَتْ طَائِفَةٌ، بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ، lâm (ل), tâ (ت) ve dâl (د) harflerinin sükûnları gibi idğâm edilen harflerden ilki sakin ikincisi harekeli ise ilk harfin sükûnu, lâzımî sükûndur.⁵⁹ İdğâm edilmeyen lâzım sükûn ise الْآنَ، قَى، لَيْسَ، صَ، الْمَ kelimelerindeki sükûnlar gibi sükûnun bulunduğu harfin, kendi-

⁵⁶ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, 252.

⁵⁷ Abdurrahman Çetin, “Sükûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 50-51.

⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 314,

⁵⁹ Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 90-91.

sinin peşinden gelen harfe idğâm edilmeyerek okunan sükûndur. Nitekim bu örneklerde idğâm söz konusu değildir.⁶⁰

Sükûn çeşitlerinden ârizî sükûn، الرَّجِيمُ، الْعَالَمِينَ، الْمُؤْمِنُونَ örnek-
lerindeki sükûnlar gibi vakf halinde mevcut vasl halinde ise
bulunmayan sükûna denilmektedir. Bu sükûn da İbnü'l-Cezerî
tarafından, kendi içinde “idğâm edilen ârizî sükûn” ve “idğâm
edilmeyen ârizî sükûn” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İdğâm
edilen ârizî sükûn، فِيهِ هُدًى örneklerindeki sükûnlar gibi
bazı kıraat imamlarının mahreçleri bir sıfatları farklı, mahreçleri
ve sıfatları aynı veya mahreç ve sıfatları yakın olan iki harekeli
harfin ilkinin sakini konuma getirip ikincisine idğâm ettirilerek
okunan sükûndur. İdğâm edilmeyen ârizî sükûn ise الرَّجِيمُ،
عَالَمِينَ، الْمُؤْمِنُونَ kelimelerinde bulunan sükûnlarda olduğu üzere kelimenin
aslında harekeli olup vakf yapıldığında oluşan vasl yapıldı-
ğında ortadan kalkan sükûndur. Bu sükûnlar, vakf halinde
gelmektedir. Vasl halinde ise kelimenin harekesi doğrultusunda
okunmaktadır.⁶¹

2.3.2.2. Mânevî Olan Sebeb-î medler

Mânevî olan sebeb-î med ile kastedilen şey, nefyde yapılan
mübalağadır. Bunlar, Araplar tarafından kuvvetli bir neden ola-
rak görülmesine karşılık, kıraat âlimleri tarafından lafzî sebeb-î
medden daha zayıf görülmüştür.

2.3.2.2.1. Medd-i Ta'zîm

Kelime-i tevhid olan لا اله الا الله lafzındaki lâ (ل)ya ait olan
bir mübalağadır. Buna medd-i mübalağa da denilmektedir.
Burada med, Allah'ın dışında ulûhiyeti reddetmek için, abar-
tılı yapılmaktadır. Şöyle ki Araplar tarafından yalvarış, dua ve

⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 314.

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 314.

nefyde mübalağa yapıldığında, lafzî bir sebep olmaksızın med ile okunmaktadır. Medd-i tâ'zîm; takrîb usûlünde “ashâb-ı kasr” (Kâlûn, İsbahânî, İbn-i kesîr, Ebû Amr, Hulvânî, Hafs, Ebû Ca'fer, Ya'kûb)un yani bir elif med ile okuyanların medd-i munfasıl da iki elif çekerek okumalarını ifade etmektedir.⁶²

2.3.2.2.2. Medd-i Tebrîe

Cinsini nefyeden lâ (لا) ya ait bir med çeşididir. Medd-i tebrîe, takrîb usûlünde Hamza tarafından لَا رَبِّ، لَا شَكَّ، لَا جَرَمَ، لَا شَيْئَ vb. kelimelerinde tevassut (3 elif) ile yapılır. Ancak fetha üzere mebnî (değişmeyen) kelimelerde yapılması câizken; لَا خَوْفٌ gibi merfû ve tenvînli olan kelimelerde medd-i tebrîe olmaz. Bu medde neden olan âmil, lafzî olan sebep-î medlerden daha zayıf olduğundan; burada sadece tevassut ile med edilmektedir.⁶³

Müellif, meddin tarifini, “Med bir harfi uzatmaya derler” şeklinde yaparak başlamıştır. Devamında ise uzatılması câiz olan harfleri yukarıda ifade edildiği şekilde ikiye ayırmıştır. O, bu harfleri, med ve lîn harfleri addedildiğini, med harflerinin ise üç tane olup bunların vâv (و), yâ (ي), elif (إ) olduğunu bildirmiştir. Şu halde اَوْثَرَا örneğindeki gibi vâv (و) sâkin⁶⁴ kendisinin öncesinde bulunan harfin ise ötreli olması durumunda, yine قِيلَ misalindeki gibi yâ (ي) sâkin öncesindeki harfin ise esreli olması halinde, اَمَّا misalinde olduğu üzere, elifin(إ) daima sakin olup kendisinin öncesinde bulunan harfin ise üstünlü olması durumunda med harfi addedileceğini dile getirmiştir. Yine müellif، لَهُ، طَهُ، örneğ-

⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 344-345; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-müfid*, 133-134.

⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 345; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-müfid*, 134.

⁶⁴ Sâkin, harekesi bulunmayan harftir. Harfin mâ-kabli, üst tarafı iken, mâ-ba'dî ise alt tarafı demektir. Ayrıca üzerinde fetha bulunan harfe meftûh, esre bulunan harfe meksûr, zamme bulunan harfe mazmûm denir: بَبَبٌ gibi. Bk. Tanrıbuy-ruğu, *Muhitü't-Tecvîd*, 4.

lerinde olduğu üzere med harfinin açıktan geldiği gibi mukadder (gizli) olarak da gelebileceğini ve bu durumda med yapılacağını belirterek med harflerini açıklamıştır. Ayrıca o, الْقَوْمِ، أَوْدَيْنِ، misallerindeki gibi, lîn harflerinin iki olup, bunların mâ-kablileri meftûh olan sâkin vâv (و) ile sâkin yâ (ي) olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra yazar, sebab-î meddin iki olup bunların hemze ve sükûn olduğunu zikretmiş; hemzenin iki çeşit olduğunu belirtmesine karşın bunların ne olduğuna değinmemiştir. O, hemze ile elifin farkına ise şöyle değinmiştir: “Ayn ağzı (ء) şeklinde yazılmışsa her zaman hemzedir. Ancak سَالٍ أَخَذَ, örneklerindeki gibi uzun elif (ل) şeklinde yazılıp harekeli olursa yahut تَأْكُلُونَ misalinde olduğu üzere sükûn (ْ) hemzenin üzerinde durursa yine hemze olmaktadır. Eğer إِذَا, قَالَ, örneklerindeki gibi üzerinde hareke ve sükûn olmazsa elif olmaktadır.”⁶⁵

Med çeşitleri genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlar ise aslî med ve fer'î meddir. Bir kelimedede med harflerinden biri bulunup, sebab-î med olan hemze ve sükûn'dan biri olmazsa buna aslî med denilmektedir ki bu da medd-i tabîidir.

2.3.3. Medd-i Tabîî

أَوْدَيْنَا، أَوْدَيْنِ örneklerinde olduğu gibi kendisinde med harflerinden bir tanesi mevcut olup, sebab-î med olan hemze veya sükûn bulunmazsa medd-i tabîî oluşur. Buna medd-i zâtî, medd-i aslî⁶⁶ ve kasr⁶⁷ da denilmektedir. Medd-i tabîî'yi oluşturan med harfleri, örneklerde olduğu gibi hem okunuşta hem de yazıda bulunabilir. Buna mezkûr denir. بِهٖ، أَلَمْ، حَمْ misallerinde olduğu üzere bazen okunuşta olup yazıda olmayabilir. Bunlara ise mukadder denir.⁶⁸

⁶⁵ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 4-5.

⁶⁶ Muhammed Mekki, *Nihâyetü'l-Kavli'l-müfîd*, 132.

⁶⁷ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, 255.

⁶⁸ Şeyh Abdurrahman Karabâşî, *Karabaş Tecvidi* (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts), 2.

Med harfi, bir kelimenin sonunda olup diğer kelimenin başında cezm veya şedde bulunursa, yazıda meddi tabîî olmasına rağmen okunuşta med yapılmamaktadır. نُنْجِي الدِّينَ، فِي الصَّلَاةِ، فَقَالُوا ifadesinde olduğu üzere kelimede med harfi olduğu halde altında (قَصْر) işareti bulunursa yine med uygulaması yapılmamaktadır.⁶⁹

Medd-i tabîîyi, vakf ve vasl halinde bir elif uzatmak vaciptir. Bir eliften az yapılması da fazla yapılması da şeran haram ve lahındır.⁷⁰ Bir elif miktarı “bir parmak kaldıracak kadar”, “bir elif diyecek kadar”, “bir elif yazacak kadar”, “iki hareke miktarı kadar zaman dilimi”, “bir parmak kaldırıp indirecek kadar” gibi farklı şekillerde açıklanmıştır.⁷¹

Müellif, konuya medd-i tabîîyi tarif ederek başlamış; tanımını ise “harf-i medden sonra sebab-î med bulunmazsa medd-i tabîî olur” şeklinde yapmıştır. Sonrasında o, bir elif miktarı uzatmanın vacip olduğu ifade etmiş; bir elif miktarını ise “bir parmak kaldıracak kadar med etmek” diyerek açıklamış, konuyla ilgili تَوَاتًا، طُهُ، اُوتَيْنَا، örneklerini vermiştir. Metinde konuyla alakalı iki tane dipnot verilmiştir. O, birinci dipnotta meddi ikiye ayırmıştır. Bunlardan biri medd-i zâtî’dir. Buna medd-i aslî ve medd-i tabîî de denilmiştir. Müellif, meddin hükmü vâcip olduğundan, meddi bir elif miktarı uzatmak gerektiğini ifade etmiştir. Dipnottaki ikinci med çeşidi ise medd-i tabîî üzerine ziyade edilerek yapılmış medd-i fer’î’dir. Bunlar ise beş tanedir. Şöyle ki sebab-î med hemze olursa medd-i muttasıl veya medd-i medd-i munfasıl olur. Sebeb-î med sükûn ise ya medd-i lâzım ya medd-i ‘arız ya da medd-i lîn olur.

Müellif, ikinci dipnotta, (تَوَّابًا) kelimesinde “harf-i medden

⁶⁹ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 142.

⁷⁰ Muhammed Mekki, *Nihâyetü'l-Kavli'l-müfid*, 132.

⁷¹ Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, 5; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, 255; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid*, 132.

bâ (ب)yı çeken elif var” tâbirini hatalı bulmaktadır. Çünkü uzayan harf yalnız med harfleri veya lîn harfleridir. Bundan dolayı bâ (ب) uzamaz, uzayan elif (ل)tir. Fakat müellif, “bâ (ب) dan sonra sebab-î med bulunmadığından med-i tabîi olur” denilmesinin daha doğru kabul edileceğini ifade ederek konuyu tamamlamıştır.⁷²

Bir kelimedede med harflerinden biri bulunup, yine sebab-î med olan hemze ve sükûndan biri olursa fer'î med söz konusu olur. Buna “medd-i mezîd” veya “medd-i medîd” de denilmektedir. Bunlar ise medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârız ve medd-i lîndir. Şimdi sırasıyla bunlar açıklanacaktır.

2.3.4. Medd-i Muttasıl

Medd-i muttasılın kelime anlamı bitişik med demektir. Buna göre جَاءَ أُولَٰئِكَ، جِئَ، سُوءٌ، örneklerinde olduğu üzere harf-i med sonrasında sebab-î medden hemze aynı kelimedede bulunursa medd-i muttasıl olur.⁷³ Medd-i muttasılda sebab-î meddin hemzesi harekeli geldiği gibi, ârızî sükûnla da gelebilmektedir. جَعَلَهُ نَسَاءً، مِنْ نِسَاءٍ، örneklerinde vakfedildiği gibi bu durumda yine medd-i muttasıl olmaktadır. Ancak لَا بِمَا شَاءَ، مِنَ السَّمَاءِ، مِنْ نِسَاءٍ olduğu üzere üstünlü ve esreli hemzeyle vakfedildiğinde tûl ve tevassut vecihleriyle وَلَا نِسَاءً مِنْ نِسَاءٍ örneklerindeki gibi ötreli hemzeyle vakfedildiğinde tûl, tevassut, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm vecihleriyle okunabilir. Bununla beraber مَاءٍörneğinde olduğu gibi tenvînli olan iki üstünle vakfedildiğinde ise mîm harfinde medd-i muttasıl, hemzede meddi tabîi vardır.⁷⁴

Medd-i muttasıl, kıraat imamları tarafından 2, 3, 4 ve 5 elif

⁷² Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 5.

⁷³ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 5.

⁷⁴ Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 100-101.

uzatılmaktadır. Medd-i muttasıl, aslî medde bir elif ilave yaparak 2 elif okuyanlar; Kâlûn, İbn-i Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'dur. Medd-i muttasıl, aslî medde iki elif ilave yaparak 3 elif okuyanlar; İbn-i Âmir, Kisâi ve Halefû'l-Âşîr'dir. Medd-i muttasıl, aslî medde üç elif ilave yaparak 4 elif okuyan kıraat imamı Âsım iken medd-i muttasıl, aslî medde dört elif ilave yaparak 5 elif okuyanlar ise Verş ve Hamza'dır.⁷⁵

Medd-i muttasıldaki meddin hükmü müttüfekun 'aleyh⁷⁶ olduğu için vaciptir. Bütün kıraat imamları aslî med üzerine ilave yapma hususunda ittifak etmişlerdir. Bu durumda kasr ile tilâvet eden bulunmamaktadır.⁷⁷ Yukarıda zikredilen med mertebelerinden biriyle okumak ise caizdir. Yani medd-i muttasıl bir eliften fazla uzatarak okumak vacip, yukarıda zikredilen aslî med üzere ilave mertebelerden herhangi biriyle okumak ise caizdir. Âsım kıraatının Hafs rivayetine göre tahkîkte 4, tedvîrde 3, hadr usûlünde ise 2 elif uzatılarak okunmaktadır.⁷⁸

Müellif, medd-i muttasıl konusunda yukarıda zikredilenlere yakın bir tanım yaparak konuya giriş yapmıştır. Ona göre "harf-i medden sonra sebeb-î medden hemze bulunup bir kelimede olursa medd-i muttasıl olur". O, konuyu pekiştirmek için سُوءٌ، جَاءَ örneklerini vermiş; medd-i muttasılın hükmünün vacip olup iki eliften beş elife kadar çekilebileceğini, fakat iki eliften aşağı med yapılamayacağını ifade etmiştir. Çünkü kıraat imamları bir eliften ziyade med etmek hususunda ittifak edip, ancak bunun kaç elif miktarı olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Müellif, bu hususta, kıraat-ı Âsım ve rivâyet-i Hafs'a göre uzat-

⁷⁵ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukîll*, 215-216.

⁷⁶ Kıraat imamlarının tek bir görüşte birleşip ihtilafa düşmemeleridir. Bk. Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 5.

⁷⁷ Kasr ile kastedilen, medd-i tabîi üzerine ilave yapılmadan okumaktır. Bk. Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, 258.

⁷⁸ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 144.

ma miktarının dört elif olup kendileri için uygun olanın da bu olduğunu, ancak başka imamların kıraatine uyarak ikiden beşe kadar meddin caiz olabileceğini beyan etmiştir.⁷⁹

2.3.5. Medd-i Munfasıl

Medd-i munfasılın kelime anlamı ayrı meddir. بُنُوا إِلَى اللَّهِ، إِنِّي أَخَافُ، يَا أَيُّهَا medden hemze, peş peşe gelip iki ayrı kelimedede bulunduğu buna medd-i munfasıl denilmektedir. Medd-i munfasılda med harfleri yukarıdaki misallerde olduğu üzere mezkûr geldiği gibi mukadder olarak da gelebilmektedir. هَذِهِ إِيْمَانًا، مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا، عِنْدَهُ إِلَّا بِأَذْنِهِ ifadeleri bu durumun örneklerindendir. Görüldüğü üzere med harflerinin mukadder gelmesi medd-i munfasılın oluşmasına engel olmamaktadır.

Medd-i munfasıl, yan yana olan iki ayrı kelimededen meydana geldiğinden, yalnız birinci kelimenin ikincisine birleştirilmesiyle meydana gelmektedir. Ancak bu iki kelimededen birincisinde durulacak olursa, sebab-î med ortadan kalkmış olacağı için, burada sadece medd-i tabîi kalmaktadır.

Medd-i munfasıla, iki tane kelimeyi birbirinden açtığı için meddül-fasl veya meddül-best; med nedeniyle iki tane kelime tek kelime sayıldığından meddül-îtibâr; medd-i tabîi'ye ilave yapıldığı için meddül-zâid, veya med ile okuma hususunda kıraat imamlarının ihtilaf etmesi nedeniyle meddül-câiz de denmiştir. Zira medd-i munfasıl, kıraat imamları tarafından 1, 2, 3, 4, ve 5 elif uzatılabilmektedir. Medd-i munfasılı, aslî medde ilave yapmadan 1 elif okuyanlar; Kâlûn, İbn-i Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'tur. Medd-i munfasılı, aslî medde bir elif ilave ederek 2 elif okuyanlar ise Kalûn ve Dûrî'dir. Medd-i muttasıl, aslî medde

⁷⁹ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 6.

iki elif ziyadeyle 3 elif okuyanlara gelince, bunlar; İbn-i Âmir, Kisâî ve Halefû'l-Âşîr'dir. İmamlardan Âsım, medd-i muttasılı, aslî medde üç elif ilave yapmak suretiyle 4 elif okuyandır. Bir de medd-i muttasılı, aslî medde dört elif ilaveyle 5 elif okuyanlar da vardır ki bunlar Verş ve Hamza'dır.⁸⁰ Görüldüğü üzere kıraat imamları, medd-i munfasıla ilgili kasr, med ve meddinin kaç elif çekileceği hususunda ayrılığa düşmüşlerdir. Şöyle ki bunlardan bazıları munfasıl meddi, med ile bazıları kasr ile bazıları hem med hem de kasr ile bazıları da meddin çeşitli mertebeleriyle okumuşlardır. Kıraat imamlarının bu ihtilafları nedeniyle, medd-i munfasılın meddinin hükmü câizdir.

Medlerin uzatılma miktarları, sürat yönünden okumaya etki ettiğinden, kıraat imamları mertebeleri itibariyle üç grupta ele alınmaktadır: Bunlardan medd-i munfasılı 1 elif okuyanlara *ashâb-ı hadr* denilmektedir. Medd-i munfasılı 2 veya 3 elif okuyanlara *ashâb-ı tevassut* denilirken, medd-i munfasılı 4 veya 5 elif okuyanlara ise *ashâb-ı tûl* denilmektedir.⁸¹

Aliyyü'l-Kârî bu meddin hükmüne câiz denilmesinin nedeni olarak şu üç durumu ileri sürmektedir. Buna göre kıraat imamları, medd-i munfasılın meddi hususunda ayrılığa düşmüşlerdir. Yine medd-i munfasıl iki kelimedede meydana geldiğinden, birinci kelimedede durulduğunda, meddi munfasıl ortadan kalkmaktadır. Ayrıca sebab-î meddin ortadan kalkmasının câizliği nedeniyle, kasr da câiz olmaktadır. Medd-i munfasılın hükmünün câiz olmasını iyi anlamak icap etmektedir. Zira kıraat esnasında hangi imamın kıraatı okunursa onun meddine, bir nevi tecvid kurallarına uymak lazımdır. Yani medd-i muttasılı

⁸⁰ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukîll*, 215-216; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fi'l-Kırâ'âtî's-seb'a* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1984), 30-31.

⁸¹ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 22. Baskı (İstanbul: Seçil Ofset Matbaacılık, 2012), 249.

ve medd-i munfasıl bazı yerde az çekip bazı yerde çok çekmek gerekmektedir.⁸²

Müellif, konuya, “Harf-i medden sonra sebeb-î medden hemze bulunup, ayrı ayrı kelimelerde olurlarsa medd-i munfasıl olur” şeklinde bir tanım yaparak başlamış; *يَا أَيُّهَا، إِنِّي أَخَافُ، تُوبُوا* örnekleriyle konuyu pekiştirmiştir. Yine o, medd-i munfasılın hükmünün câiz olduğunu belirtmiş; yani bir elif veya bir eliften beş elife kadar uzatmanın câiz olduğunu, ancak kıraat-ı Âsım ve rivâyet-i Hafs üzere dört elif kadar med olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca o, medd-i muttasıl medd-i munfasıl arasındaki med ihtilaflarını aşağıdaki tabloda göstermiş; bu iki meddin dışındaki medlerde ise kıraat imamlarının herhangi bir ayrılığa düşmediklerine dikkat çekmiştir.

Tablo 3.1. Kıraat imamlarının Medd-i Munfasıl ve Medd-i Muttasıldaki med mertebeleri

	Medd-i Munfasıl	Medd-i Muttasıl
Nâfi', İbn-i Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb	1	2
Nâfi', Ebû Amr	2	2
İbn-i Âmir, Kisâi, Halefî'l-Âşir	3	3
Âsım	4	4
Nâfi', Hamza	5	5

Ancak bu tabloda bazı yerlere dikkat çekmek gerekmektedir. İlk satırda Nâfi' olarak yazılan yerin Kâlûn, ikinci satırda yine Nâfi' olarak kaydedilen ifadenin Kâlûn, ikinci satırdaki Ebû Amr'ın Dûrî, son satırdaki Nâfi'nin ise Verş olarak yazılması gerekmektedir. Zira tabloda râvîlerin yazılması gereken yerde kıraat imamlarının ismi zikredilmiştir. Oysa kıraat

⁸² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 260-261.

imamı ancak iki râvîsinin aynı okuduğu yerlerde yazılmaktadır. Ayrıca râvîler buralarda birbirlerinden farklı rivâyetleri almışlardır.⁸³ Bir de ikinci satırda zikredilen imamlar medd-i munfasıl içindir. Çünkü medd-i muttasıl 2 elif uzatanlar ilk satırda zikredilmiştir.⁸⁴

Müellif medd-i muttasıl ile medd-i munfasıl ayırt etmek için şöyle bir bilgi vermiştir: Sebeb-î med olan hemze ‘ayn ağzı gibi yani (ء) şeklinde yazılırsa medd-i muttasıl, uzun yazılırsa yani (!) şeklinde yazılırsa medd-i munfasıl söz konusu olmaktadır. Ancak (هُوَ) kelimesinde ilk gelen hemze, her ne kadar kısa yazılmışsa da (هَ) ile (وَلَا) ayrı kelimeler olduğundan burada medd-i munfasıl olur. Bir de يَ وَيَلْتَى ءَالِدٌ gibi, iki hemze yan yana geldiğinde, birinci hemze kısa yazılmasına rağmen yine medd-i munfasıl söz konusu olur. Kur’ân-ı Kerîm’de bunun benzer örnekleri ise şunlardır:

قَالُوا ءِئِنَّكَ⁸⁵ (قَالُوا ءِذَا)⁸⁶ (قَالُوا ءَأَنْتَ)⁸⁷ (لَيَبْلُغَنِي ءَأَشْكُرُ)⁸⁸ (كَفَرُوا ءِذَا)⁸⁹ (وَقَالُوا ءَالِهَتُنْ)⁹⁰

(الْأَسْوَى)⁹¹ ve (خَطَّيَاتِهِمْ)⁹² kelimeleri medd-i muttasıl olmakla beraber burada sebeb-î med olan hemze uzun yazılmıştır. Bu kelimeler istisna olarak böyledir. Bu durumda geçerli kâide yukarıda zikredildiği gibidir.⁹³

⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Şerh-u Tayyibet'ü-Neşr fî kırââtî'l-'aşr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 20.

⁸⁴ ed-Dânî, *et-Teyşir*, 30-31.

⁸⁵ Yûsuf, 12/90.

⁸⁶ İsrâ, 17/49-98; Mü'minûn, 82; Secde, 10.

⁸⁷ Enbiyâ, 21/62.

⁸⁸ Neml, 27/40.

⁸⁹ Neml, 27/68.

⁹⁰ Zühuf, 43/58.

⁹¹ Rûm, 30/10.

⁹² Nûh, 71/25. Müellif, bu kelime için uzun hemze (!) ile yazılır demiştir. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de bu sözcük, kısa hemzeyle (ء) yazılmıştır.

⁹³ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 6-7.

2.3.6. Medd-i Lâzım

Bir kelimedede harf-i medden sonra sebab-î medden sükûn-u lâzım olursa medd-i lâzım olur. Sükûn-u lâzım, **الضَّالِّينَ، الْحَاقَّةُ**, örneklerinde olduğu gibi “vakfen ve vaslen sabit olan sükûna” denilmektedir.⁹⁴ Medd-i lâzım; kelime-i musakkale, kelime-i muhaffefe, harf-i musakkale ve harf-i muhaffefe olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Aşağıda sırasıyla medd-i lâzımın çeşitlerine değinilecektir.

2.3.6.1. Kelime-i Müsakkale

Musakkal, şeddeli veya idğâmlı kelime demektir. **الضَّالِّينَ، تَوْمُرُوْنِي** örneklerinde olduğu üzere medd-i lâzım olan bir kelimedede idğâm meydana gelip, bu idğâm sebebiyle şeddeli bir okuyuş hasıl olursa, yine bütün bunlar bir kelimedede meydana gelirse medd-i lâzım kelime-i musakkale söz konusu olur. Ancak **قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ إِذَا الشَّمْسُ، وَالْمَقِيْمِي الصَّلٰوةِ** örneklerindeki gibi harf-i med ile sebab-î med olan sükûn-u lâzım ayrı kelimelerde gelirse, med harfi telaffuzdan düşer. Bu durumda medd-i lâzım oluşmaz.

2.3.6.2. Kelime-i Mühaffefe

Muhaffef; hafif, kendisinde şedde veya idğâm olmayan kelime demektir. Medd-i lâzım olan bir kelimedede idğâm olmayıp, şeddesiz bir okuyuş hasıl olursa, yine bütün bunlar bir kelimedede meydana gelirse bu durumda medd-i lâzım kelime-i muhaffefe olmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de kelime-i muhaffefe’ye sadece bir tane örnek bulunmaktadır. Bu da **الَّذِي**⁹⁵ kelimesidir.

2.3.6.3. Harf-i Müsakkale

Kendisinde şedde ve idğâm barındıran harf demektir. Bura-

⁹⁴ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 215.

⁹⁵ Yûnus, 10/51-91.

da zikredilen harflerden kasıt, Kur'ân'ı Kerîm'de bazı sûrelerin başında yer alan ve kendi isimleriyle okunan mukattaa harfleridir. Bunların bazıları şeddesiz, bazıları ise şeddeli olabilmektedir. Sebeb-î med olan sükûn harfte bulunup, şeddeli okunursa medd-i lâzım harf-i musakkal olmaktadır. Burada şedde açıktan yazılmayıp, okunuşta bulunmaktadır.

طسم: طَا سَيْنٌ مِيمٌ = طَا سَيِّمِيمٌ, 'الْم': أَلِفٌ لَامٌ مِيمٌ = أَلِفٌ لَامٌ مِيمٌ desinde sîn harfi, 'المص': أَلِفٌ لَامٌ مِيمٌ صَادٌ = أَلِفٌ لَامٌ مِيمٌ صَادٌ örneklerinde medd-i lâzım harf-i musakkal olduğu daha açık bir şekilde görülmektedir.

2.3.6.4 Harf-i Mühaffefe

Kendisinde şedde ve idğâm barındırmayan harf demektir. Sebeb-î med olan sükûn, harfte bulunup şeddesiz okunursa medd-i lâzım harf-i muhaffef olmaktadır. 'الْم': أَلِفٌ لَامٌ مِيمٌ de mîm, 'المص': أَلِفٌ لَامٌ مِيمٌ صَادٌ da mîm ve sâd harfleri, ن: نُونٌ da nûn harfi örneklerinde olduğu üzere medd-i lâzım harf-i muhaffef olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Medlerin en kuvvetlisi medd-i lâzımdır. Kıraat imamlarının hepsi bu meddi tûl ile okumuşlardır. Medd-i lâzımda tûl, dört elif miktarıdır. Genel durum böyle olmakla birlikte, İbnü'l-Cezerî, tahkîk ile okuyanların dört elif, tedvîr ile okuyanların üç elif, hadrla okuyanların ise iki elif okuduklarını ifade etmiştir.⁹⁶ Ayrıca medd-i lâzım'ın meddinde ve meddinin ölçüsünde ittifak olduğu için hükmü vaciptir. Bütün kıraat imamlarına göre lâzım meddi, kasr ile okumak câiz değildir.⁹⁷

Müellif bu konuyu işlerken medd-i lâzım'ın tanımını "Med harfinden sonra sebeb-î medden sükûn-u lâzım bulunursa med-i

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 317-318.

⁹⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 262-265; Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 145-150.

lâzım olur”; sükûn-u lâzım'ın tanımını ise “Dursak da geçsek de sabit olan sükûndur” şeklinde yapmıştır. Risâlede konuyla ilgili yukarıda anlatıldığı gibi medd-i lâzım'ın çeşitlerine de değinilmiştir. Müellif, kelime-i musakkalenin tanımını “Sebeb-î meddi şeddeli olan kelimedir” şeklinde yaptıktan sonra (الْحَاقَّةُ) kelimesini örnek vermiştir. O, kelime-i muhaffefenin tanımını ise “Sebeb-î meddi cezm olan kelimedir” şeklinde yaptıktan sonra (الْتَن) kelimesini misal vermiştir. Yine o, harf-i musakkalin tanımını “Sebeb-î meddi şeddeli olan harftir” şeklinde yaptıktan sonra (الْم) in lâmunu örnek gösterirken; harf-i muhaffefin tanımını ise “Sebeb-î meddi şeddesiz olan harftir” şeklinde yaptıktan sonra (الْم) in mîmini misal olarak zikretmiştir. Müellif, bu bilgilerden sonra harf-i musakkal ve harf-i muhaffefin harf-i meddiyle sebeb-î meddinin mukadder olduğuna değinmiştir. Ayrıca o, medd-i lâzımı dört veya üç elif uzatmanın vâcib olduğunu belirterek konuyu tamamlamıştır.⁹⁸

2.3.7. Medd-i Ârız

Ârız, “Gösteren, sunan, arz eden, geçici/istisnâî durum, beklenmedik, aniden olan, geçici, devam etmeyen” anlamlarına gelmektedir.⁹⁹ قَدِيرٌ الْعَظِيمُ, يُؤْمِنُونَ örneklerinde olduğu gibi bir kelimede harf-i meddin peşinden sebeb-î medden sükûn-u ârız olursa medd-i ârız olmaktadır. Sükûn-u ârız ise “Vakfen sâbit, vaslen sâkıt olan sükûna” denir. Genellikle vakflarda, secâvendlerde ve son harfi harekeli olan kelimelerde vakf yapıldığında meydana gelmektedir. Ayrıca medd-i ârızda bulunan sükûnlar kelimenin aslında olmayıp, vakf yapıldığında oraya geldiği için okunmaktadır. Vasl yapıldığında ise sükûn kalkıp kelimenin aslî harekesine göre okunmaktadır.

⁹⁸ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 7.

⁹⁹ Güneş, “Ârız”, 770.

Medd-i ârız hususunda kıraat imamlarından ehl-i edânın üçe ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, medd-i ârız, tûl vechi ile okuyanlardır. Bu grup, ârızî bir nedenle oluşan iki sâkinin birleşmesini, lâzımî bir nedenle meydana gelen iki sâkinin birleşmesi gibi kabul edenlerdir. Bunlar medd-i ârız, medd-i lâzım gibi görmüşlerdir. Hamza, Verş, Ahfeş, bu grubun içinde yer almaktadır. Medd-i ârız tevassut vechi ile okuyanlar ise iki tane sâkinin birleşmesini ârızî bir nedene bağlayarak tevassut vechini tercih etmişlerdir. Ashâb-ı tevassut olarak isimlendirilen İbn-i Âmir, Kisâî, Âsım ve Halef, bu grubun içinde yer almaktadır. Medd-i ârız kasr vechi ile okuyanlara gelince bunlar bu meddin kasr vechiyle okunması gerektiği hususunu ihtiyar etmişlerdir. Ashâb-ı kasr olarak adlandırılan Kâlûn, İbn-i Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb bu grubun içerisinde yer almaktadır.¹⁰⁰

Kıraat imamları, sükûn-u ârızın bulunduğu harfin aslî harekesi meftûh (üstünlü) olursa medd-i ârız üç,¹⁰¹ meksûr (esreli) olursa dört, mazmûm (ötreli) olursa yedi vecih olarak okumuşlardır. Bu vecihler sırasıyla şöyledir:

1) **يُؤْمِنُونَ** örneğinde olduğu gibi vakf halinde sebab-î medden sükûn-u ârız'ın bulunduğu harfin harekesi fetha (üstün) olursa, üç vecih ile okunması câizdir. Bunlardan tûl, dört elif miktarı med yapmak ve uzun okumak; tevassut ise iki veya üç elif miktarı med yapmak ve orta uzunlukta kıraat demektir. Kasra gelince bu, bir elif miktarı med yaparak en az uzatmak veya medsizlik anlamına gelmektedir.

2) **الْعَظِيمِ** örneğinde olduğu gibi vakf halinde sebab-î medden

¹⁰⁰ İmâm Âsım hem birinci hem de ikinci grupta yer almaktadır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 335.

¹⁰¹ Vecih: Görünüş, şekil, yol, yöntem ve amaç anlamlarına gelmektedir. Bk. Güneş, "Vech", 1275.

sükûn-u ârızın bulunduğu harfin harekesi kesre (esre) olursa, dört vecihle okunması câizdir. Bunlar; tûl, tevassut, kasr ve kasr ile revmdir. Revm, sözlükte “istek, dilek, kulak memesi” manasına gelmektedir.¹⁰² İbnü'l-Cezerî'nin konuyla ilgili yapmış olduğu tanım ise şöyledir: “عِبَارَةٌ عَنِ النَّطْقِ بِاَلْحَرَكَةِ بِصَوْتٍ خَفِيٍّ” (Harekeyi gizli bir sesle okumaktan ibarettir).¹⁰³ Abdurrahman Karabâşî de revmi طَلَبُ اَلْحَرَكَةِ بِصَوْتٍ خَفِيٍّ “Revm, gizli (zayıf) bir ses ile harekeyi okuyarak göstermektir” şeklinde tanımlamıştır.

Revm, yapılacak harfi okurken sesin üçte ikisini atıp, geri kalan üçte biri ile harfin harekesi olan zamme (ötre) veya kesre (esre) ile okumaktır. Ancak bu hareke gerçek bir hareke olmayıp, harekenin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Revmlle ilgili şuna da değinmek gerekir ki revm, sadece zamme (ötre) ve kesrede (esre) yapılmaktadır. Zira fetha (üstün) zayıf bir hareke olduğundan, bölünmeyi, azalmayı ve çoğalmayı kaldıramamaktadır. Zamme (ötre) ve kesre (esre) ise azalmayı, çoğalmayı ve bölünmeyi kaldırabilmektedir. Bunun aynı sıra revm sadece kasr vechiyle yapıp, tûl ve tevassut vechi ile yapılamamaktadır. Çünkü revm, hareke hükmündedir. Bir kelime revm yapılarak okunduğunda, sebab-î med olan sükûn-u ârız gitmiş, harfin aslî harekesi kısmen de olsa yerine gelmiş sayılmaktadır. Bundan dolayı revm sadece kasr ile yapılmaktadır. Ayrıca revm, görme engelli olan kimseler için yapılacağından, tek başına Kur'ân okuyan kimsenin revm yapması gerekmemektedir.¹⁰⁴

3) فَدِيرُ örneğinde olduğu gibi vakf halinde sebab-î medden sükûn-u ârızın bulunduğu harfin harekesi zamme (ötre) olursa,

¹⁰² Güneş, “Revm”, 511.

¹⁰³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 121; Karabâşî, *Karabâş Tecvidi*, 7.

¹⁰⁴ Fatih Çollak, “Revm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 31-32.

yedi vecih ile okunması câizdir. Bu vecihler tûl, tevassut, kasr, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm ve kasr ile revmdir.¹⁰⁵ Burada geçen işmâm sözlükte “koklatmak” anlamına gelmektedir.¹⁰⁶ Abdurrahman Karabâşî, işmâmı, الْأَشْمَامُ, “سُكُونِ الْإِشْمَامِ” “Sükûndan sonra dudakları ileri sürmek ve yummak”¹⁰⁷ şeklinde tanımlarken; Mer’âşî ise işmâm için الْأَشْمَامُ أَنْ تَضُمَّ شَفَتَيْكَ بَعْدَ الْإِسْكَانِ إِشَارَةً إِلَى الضَّمِّ “Sükûndan sonra, zamme (ötre) harekeye işaret ederek dudaklarını ileriye doğru toplaman işmâmdır” demektedir.¹⁰⁸

İshmâm, sadece zammeye (ötre) yapılmaktadır. Yapılışı ise şöyledir: Harf-i medden sonra aslî harekesi zamme (ötre) olan bir kelimedede durulduğunda, o kelimenin sonu sakın kılınarak okunup, hemen ardından kelimenin aslî harekesi olan zamme (ötre) işaret olması için dudaklar ileri doğru götürülür. İshmâm, ses çıkartmadan sadece dudak hareketiyle yapıldığından; sükûndan sayılmış ve sebep-î meddi ortadan kaldıran bir âmil olarak görülmemiştir. Bu nedenle işmâmın tûl, tevassut ve kasr ile okunması câiz görülmemiştir. Ayrıca işmâm dudak hareketiyle yapıldığından sadece gören kimseler için yapılmaktadır.¹⁰⁹

İshmâm, tecvid ve kıraat ilminde dörde ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi vakf halinde, sükûn-u ârız okunduktan sonra aslî hareke olan zammeye (ötre) işaret etmek için dudakları ileri doğru toplayarak yapılan işmâmdır. نَسْتَعِيبُ örneğinde olduğu üzere bu işmâm çeşidi bütün kıraat imamları tarafından yapılmaktadır. İshmâmın ikincisi تَأْمَنَّا kelimesinde yapılan işmâmda olduğu gibi sâkin bir harfle hareke arasında, harekeyi ihfâ ile

¹⁰⁵ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 7.

¹⁰⁶ Güneş, “İshmâm”, 646.

¹⁰⁷ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 7.

¹⁰⁸ el-Mer’âşî, *Cühdü'l-mukîl*, 278.

¹⁰⁹ Çollak, “Revî”, 35: 31-32.

okumaktır.¹¹⁰ Buradaki işmâm, kelimenin aslı تَمُنَّا olduğundan, birinci nûnun harekesi olan zammeye (ötre) işaret olması için, مَنْ hecesinin nûnunda ğunne yapılıırken zamme okuyor gibi dudakları ileri götürüp, نَ hecesine geçmeden dudakları geri çekmek suretiyle yapılmaktadır. Bu işmâm çesidi de bütün kıraat imamları tarafından yapılmaktadır. İşmâmın üçüncüsü ise صِرَاطْ kelimesinde bulunan (ص) harfini, sâd (ص) ile zâ (ز) harfinin karışımından meydana gelen bir ses ile okumasındaki gibi bir harfin, başka bir harfe karışmasıyla yapılanıdır. İşmâmın dördüncüsüne gelince bu da bir harekenin başka bir harekeye karışmasıyla yapılanıdır. Bu duruma aslı (قَوْلْ) olan (قِيلْ) kelimesini okurken gâf (ق) harfinin harekesini zammeden (ötre) kesraya (esre) doğru meylederek okunmak örnek gösterilebilir.¹¹¹

Vakf yapılan kelimenin sonu, kalkale (قُطِبْ جِدْ) harflerinden biri olursa; orada kalkale ile birlikte revm yapılmayıp ikisinden biri tercih edilmelidir. Kalkale sıfatı, bu harflerin sâkin olmaları durumunda gerçekleşmektedir. Burada revm, hafif bir ses ile de okunsa sükûnu bozduğundan kalkaleye manidir. Bundan dolayı ikisinden birini tercih etmek gerekmektedir.¹¹² Bazı kaynaklarda kalkalenin sıfât-ı lâzımeden olması hasebiyle terkedilemeyeceği ve bundan dolayı da revm yapılamayacağı zikredilmiştir.¹¹³ (عَلَيْهِ) örneklerinde olduğu gibi sonu iki ötre (ْ) ve iki esre () olan tenvînli kelimelerde de işmâm veya revm yapılabilmektedir.

¹¹⁰ Yûsuf, 12/11. Bu kelimeyi, kıraat imamlarından Ebû Ca'fer, revm ve işmâm yapmadan sadece idğâm ile okumuştur. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi, iki vecihle okumuşlardır. Bunlardan birincisi nûn'un işmâmıyla beraber idğâm yaparak okumaktır. İkincisi ise idğâmsız ve birinci nûn'da revmle yani harekeyi üçte bir 1/3 sesle okumaktır. Bk. Abdülfettâh Pâluvi, *Zübdetü'l-'irfân*, (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, ts), 72.

¹¹¹ Muhammed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân fi izâhi Zübdeti'l-'irfân (İstanbul: Mektebetü'l-Hanifiyye, 1287), 359.

¹¹² Pakdil, *Tâ'lim, Tecvid ve Kıraat*, 142.

¹¹³ Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, *Vesiletü'l-ğufrân* (Kastamonu: y.y, 1327), 13.

Bu durumda kelimenin sonundaki tenvîn düşürülüp, mîm (م) ve bâ (ب) harfi üçte bir sesiyle okunmaktadır.¹¹⁴ Ancak (جَبْنِيْ) ve (يَوْمِنِيْ)¹¹⁵ kelimelerinde olduğu gibi tenvînler, tenvîn-i ivaz olursa revm yapılmaz.¹¹⁶

İşmâm ve revm arasındaki farklar şunlardır:

1) Âmâ olanlar revmi işitebilir, fakat işmâmı görememektedir.

2) İşmâm hem harekeli hem de sakin harflerde söz konusu olabilirken, revm sadece sakin harflerde yapılmaktadır.

3) İşmâmda tam idğâm yapılırken, revmde ise idğâm yapmak mümkün değildir.

4) İşmâm, kelimenin sonunda, ortasında ve başında söz konusuyken, revm sadece kelimenin sonunda yapılmaktadır.¹¹⁷ Ayrıca işmâm ve revmin; (وَمَنْ يُهَاجِرْ) gibi vasl halinde sakin olan kelimelerde, tenvînsiz fetha ile harekelenen kelimelerde, (فَالِكِهْمُ، الْجَنَّةُ) gibi hâ-i te'nislerde, (لَهُمْ) örneğindeki gibi cem'i mîmlerinde ve (فَمِ الْبَلِّ) ifadesindeki gibi ârızî hareketlerde yapılması câiz değildir.¹¹⁸

Medd-i ârızın hükmü mühtelefün fih olduğu için câizdir. Ancak buradaki ihtilaf, medd-i muttasıl ve medd-i munfasıldaki gibi değildir. Çünkü medd-i ârızda kıraat imamları, yukarıdaki vecihler hususunda muhayyer olduklarından bunlardan herhangi biriyle okuyabilmektedirler.¹¹⁹

Müellifin konuyu ele almasına gelince; o, konuya medd-i ârızın

¹¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 123.

¹¹⁵ Bu kelimeye bulunan tenvîn اِذْ جَبْنَا مِنْ كُلِّ اَمَةٍ بِشَهِيد cümlesinin yerine getirilip, aslından olmayan tenvîndir. Bk. Muhammed Süleyman Yakub, *İ'râbü'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rîfeti'l-Câmi'âti, ts), 934.

¹¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 123; Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 142.

¹¹⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 271.

¹¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 122.

¹¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 335; Hamza Hüdâyî, *Tecvid-i Edâiyye*, 54; Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, 7; Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 142; Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 72.

ve sükûn-i ârızın tanımını yaparak başlamıştır. O, medd-i ârız'ın tanımını “Harf-i medden sonra sebab-î medden sükûn-u ârız bulunursa medd-i ârız olur” şeklinde, sükûn-u ârızın tanımını ise “durursan sâbit, geçersen sâkit olan sükûndur” şeklinde yapmıştır. Yine o, sükûn-u ârızın harekeli olan harflerde durulduğu vakit olduğunu, (يَغْلُومُونَ) kelimesinde vakf yapıldığında nûnun sükûnu gibi, sükûn-u ârız bulunan harfte şedde veya cezm işaretlerinin görülmeyeceğini, eğer durulmayacak olursa medd-i tabîi olacağını ifade etmiştir. Müellife göre son harfin harekesi yukarıdaki örnekte olduğu gibi meftûh (fetha) olursa tûl, tevassut ve kasr olmak üzere üç vecih, (يَوْمَ الدِّينِ) ifadesindeki gibi meksûr (esre) ise tûl, tevassut, kasr ve kasr ile revm olmak üzere dört vecih, (نَسْتَعِينُ) ifadesinde olduğu üzere mazmûm (zamme) olursa tûl, tevassut, kasr, tûlla işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm ve kasr ile revm olmak üzere yedi vecih olduğunu dile getirmiştir.

Müellif revmin tanımını “Harekeyi üç bölüğünden birini zayıf bir sesle okuyarak yakında bulunanlara harekeyi beyan etmektir”; işmâm'ın tanımını ise “Sükûndan sonra dudakların ucunu birbirine bitıştirmeyerek uzatmaktır” şeklinde yapmıştır. Ayrıca o, konuyla ilgili, (مِنْ قَبْلُ) ve (كُلُّ) örneklerinde olduğu üzere mazmûm ve meksûr olan harfte durulduğunda sükûn ile vakf câiz olduğu gibi, revm ve işmâm ile de vakfın câiz olduğuna değinmiştir. Bunun yanında müellif, işmâmın hâlis sükûn hükmünde olması hasebiyle, sebab-î med meydana geldiğinde, medd-i ârızda; tûl, tevassut ve kasrın câiz olup, revmin ise hareke hükmünde olup sebab-î med olmadığından sadece kasr ile câiz olduğunu zikretmiş ve (يَوْمَ الدِّينِ) örneğinde nûn harfinin esresine işaret ederek revm ile vakf yapıldığında harekeli nûn hükmünde olduğundan, medd-i tabîi olup, medd-i ârız olmadığını dile getirmiştir. Müellif, son olarak vakf yapılan kelimenin

son harfi hemze olursa, medd-i muttasıl olacağını ve iki eliften az med yapılmayacağını ilave ederek konuyu tamamlamıştır.¹²⁰

2.3.8. Medd-i Lîn

Lîn kelimesi sözlükte “yumuşaklık, gevşeklik, elastikiyet” anlamlarına gelmektedir.¹²¹ Tecvid ilmindeki kullanımına gelince *وَالصَّيْفِ، خَيْرٌ، عَقَبِيٍّ، وَالطَّيْرِ* örneklerinin vakf halinde olduğu gibi bir kelimedede harf-i lînden sonra sebab-î medden sükûn olursa medd-i lîn olmaktadır.¹²² Öncelikle şuna değinmek gerekir ki vâv ve yânin üç çeşit kullanımı bulunmaktadır: Şöyle ki bu harfler üç harekeden birini alırlarsa, aslî harf olmaktadır. Eğer kendileri sakin, öncesinde bulunan harfin harekesi de bunların kendi cinsinden olursa med harfi olmaktadır. Yine kendileri sakin, öncesinde bulan harfin harekesi de meftûh (üstün) olursa harf-i lîn olmaktadır.¹²³

Harf-i lînde mevcut olan sükûn, sükûn-u lâzım ve sükûn-u ârız olabilmektedir. Sükûn-u lâzım Kur’ân’da iki yerde bulunmaktadır. Bunlar; Meryem sûresindeki *كَافَ هَا يَا عَيْنُ صَا* ile Şûrâ sûresinde mevcut *حَمَّ عَسَقَ: خَا مِيمَ عَيْنُ سِينُ قَافَ* ifadelerindeki ‘ayn (ع) harfleridir. Burada harf-i lîn ve sükûn-u lâzım mukadder olarak bulunmaktadır. Buradaki (عَيْنُ) lafzını iki vecih okumak câizdir. Bunlar; tûl (dört elif) ve tevassuttur (üç elif).¹²⁴ Ancak harf-i lîndeki sükûn, sükûn-u ârız olursa medd-i ârızda olduğu gibi son harfin harekesi meftûh olup üç vecihle okumak câizdir. Bu vecihler de tûl, tevassut ve kasrdir. Son harfin harekesi meksûr

¹²⁰ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü’t-Tecvîd*, 8-9.

¹²¹ Güneş, “Lîn”, 1086.

¹²² Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 8.

¹²³ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Fazâiletleri ve Okunma Kâideleri*, 249.

¹²⁴ Medd-i lîn’in sükûnu, sükûn-u lâzım olursa tûl, tevassut ve kasr olmak üzere üç vecih okunabileceği de rivâyet edilmiştir. Ancak bunlardan tûl vechi mukaddemdir. Bk. Emin Efendi, *’Umde*, 126-127; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 348.

olursa bu durumda dört vecih okumak câizdir. Bunlar tûl, tevasut, kasr ve kasr ile revmdir. Eğer son harfin harekesi mazmûm olursa yedi vecih okumak câizdir. Bu vecihler ise tûl, tevassut, kasr, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm ve kasr ile revmdir.¹²⁵ Vecihlerin miktarına gelince sükûn-u ârız bulunan medd-i lînlerde tûl vechi dört elif miktarında uzatılır diyenler olsa da çoğunluğa göre bu vecih üç eliftir. Sükûn-u lâzım bulunan medd-i lînlerde ise tûl vechi dört elif miktarındadır. Fakat mertebeteyn usûlune göre üç elif miktarı olur.¹²⁶

Vakf halinde şedde ve idğâm, medd-i lîne engel teşkil eder. Şöyle ki حَيٍّ örneklerinde vakf yapıldığında medd-i lîn olmadıgından; harf-i lînler, med yapılmadan okunmaktadır.¹²⁷ Yine اَلَيْهِمْ، اِلَيْهِمْ، اَلَيْهِمْ örneklerinde olduğu gibi sebab-i med olmadan lîn harflerinde med yapılması câiz değildir.

Medd-i lîn'in hükmü, muhtelefün fîh olduğu için câizdir. Ancak buradaki câizlik, medd-i ârızdaki gibidir. Yani bu vecihlerden herhangi biriyle okunabilmektedir. Şuna da değinmek gerekir ki diğer medler ile medd-i lîn arasında şöyle bir fark bulunmaktadır. Diğer medler, med harflerinin önünde bulunan harfin harekesinin uzantısı kabul edildiği için, med harflerinin öncesindeki harfte gerçekleşmektedir. Medd-i lîn ise med, bizat lîn harfi olan vâv (و) ve yâ (ي)da gerçekleşmektedir. Bununla birlikte medd-i lîn olan kelimede ğunne yapmaktan kaçınmak gerekmektedir.¹²⁸

Müellif, konuyu işlerken yukarıdaki şekilde tanım yapmış ve buna da örnek olarak خَيْرٌ، نَوْمٌ kelimelerini vermiştir. Yine o, harf-i linden sonra gelen sükûn, sükûn-u lâzım olursa tûl ve

¹²⁵ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 274-275.

¹²⁶ Emin Efendi, 'Umde, 126-127.

¹²⁷ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 155.

¹²⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 249.

tevassutun câiz olduğunu dile getirmiş; bunun Kur'ân'da iki tane misali olduğuna değinmiştir. Müellif, medd-i linin sükûnunun, sükûn-u ârız olması durumunda medd-i ârız gibi üç, dört ve yedi vechin câiz olduğuna değinmiş ve buna لَا رَيْبَ، مِنْ خَيْرٍ، لَا kelimelerini örnek vermiş; sükûn-u ârızlı med ölçüleri hususunda, tûlun üç veya iki, tevassutun bir elif olduğunu dile getirmiş, kasrın ise meddi terk etmek olduğunu belirtmiştir. Yazar, dipnotta ise medd-i lînin her vechinde, medd-i ârızdan eksik olduğunu; çünkü sebab-î med gelmeden önce harf-i lînde zaten med olmadığını, medd-i ârızda ise sükûn-u ârız gelmeden önce medd-i tâbî olduğunu, dolayısıyla sebab-î med geldiğinde medd-i ârızın, medd-i lînden bir elif fazla olması gerektiğini belirterek konuyu bitirmiştir.¹²⁹

2.3.9. Tenvîn veya Nûn-u Sâkin

Tenvîn, sözlükte “ismi/kelimeyi tenvînli yapmak, nûn harfini yazmak” anlamlarına gelirken,¹³⁰ terim olarak da iki üstün (ُ), iki esre (ٍ) ve iki ötre (ْ)ye denilmektedir. Bu kavram aynı zamanda isimlerin son harfine getirilen zâid nûn için kullanılmaktadır.¹³¹ Ayrıca tenvîn عَلِيمًا ﴿﴾ عَلِيمُنْ، خَبِيرٍ ﴿﴾ خَبِيرُنْ، رَجِيمٍ ﴿﴾ رَجِيمُنْ kelimelerinde olduğu gibi vasl halinde ve telaffuzda sâbit olup, vakf halinde düşmektedir.

Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki sâkin nûn، مِنْ، وَانْمِرَآةٌ، لَمِنْ اِرْتَضَى bulunmayıp cezm bulunan nûna denilmektedir. misallerinde olduğu üzere sâkin nûndan sonra sâkin bir harf

¹²⁹ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 9-11.

¹³⁰ Güneş, “Tenvîn”, 1226.

¹³¹ Yûsuf sûresi 32. âyette bulunan وَلَيَكُونَنَّ kelimesi ve 'Alak sûresi 15. âyetinde bulunan لَنَشْفَعَنَّ sözcüğü, Kur'ân-ı Kerîm'de tenvîn almış fiillerdir. Bk. Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kiraat*, 161.

bulunursa, iltikâ-i sâkin (iki sâkin bir arada bulunması) sebebiyle nûn harfi hareke almaktadır.

Müellif, konuyu ele alırken tenvîn ve nûn-u sâkinin yukarıdaki gibi tanımlarını yapmış; sâkin nûna مَنَّ، tenvîne ise عَلِيمًا örneğini vermiştir. O, عَظِيمٌ, عَظِيمٌ örneklerinde olduğu gibi iki esre () ve iki ötre (ٍ) bulunan harfte durulduğunda tenvînin okunmayacağını; ancak iki üstünlü (ْ) harfte durulduğunda, o harf سَوَاءٌ misallerinde olduğu üzere yuvarlak tâ (ة) değilse, tenvînin elife dönüşeceğini ifade etmiştir. Müellif, konuyu خَلِيفَةً ifadesindeki gibi tenvînin yuvarlak tâ harfinde söz konusu olduğu durumda (ة) tânın خَلِيفَةً (ة) şeklinde (ة)ye dönüşeceğini belirterek konuyu tamamlamıştır.¹³²

2.3.10. İhfâ

İhfâ kelimesi, sözlükte, “gizleme, saklama, sır tutma, alçak sesle konuşma, sesi kısma” anlamlarına gelmektedir.¹³³ İhfâ'nın birden fazla tanımı bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

Abdurrahmân Karabâşî'nin yapmış olduğu tanım الْأَخْفَاءُ حَالَةً “İhfâ, günneyi belirtmek suretiyle, şeddelemeksizin, idğâm ve izhâr arasında okunan bir tecvid halidir” şeklindedir.¹³⁴ Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) yapmış olduğu tanım ise şöyledir: “الْأَخْفَاءُ حَالٌ بَيْنَ لِظْهَارٍ وَلِإِدْغَامٍ وَهُوَ” (İhfâ, şeddeden soyulmuş halde, idğâm ile izhâr arasında bir okumadır”.¹³⁵ Muhammed Mekkî de konuyla ilgili şu şekilde bir tarifte bulunmuştur: “النُّطْقُ بِحَرْفٍ سَاكِنٍ عَارٍ مِنَ التَّشْدِيدِ” (İhfâ, şeddeden soyulmuş halde, idğâm ile izhâr arasında bir okumadır”.¹³⁵ Muhammed Mekkî de konuyla ilgili şu şekilde bir tarifte bulunmuştur: “على صفة بين الاظهار والادغام مع بقاء الغنة” (İhfâ, sâkin (nûn) harfin (veya

¹³² Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 10.

¹³³ Güneş, “İhfâ”, 347.

¹³⁴ Karabâşî, *Karabâş Tecvidi*, 8.

¹³⁵ ed-Dânî, *et-Teyssir*, 45.

tenvîn) ğunnesi bâki kalmak suretiyle, izhâr ile idğâm arasında bir sıfat üzerine, teşdîdden hâli olarak okumaya derler).¹³⁶

İhfânın şartı, sâkin nûn veya tenvînden sonra on beş tane ihfâ harflerinden biri gelmesidir. عَن صَلَاتِهِمْ, كُنْتُمْ örneklerinde olduğu üzere bu şart aynı kelimede olduğu gibi, ayrı ayrı sözcüklerde de gelebilmektedir. İhfâ harfleri ise aşağıdaki Arapça beyitin ilk harfleridir.

صِفْ دَا ثَنَا جُودَ شَخْصٍ قَدْ سَمَا كَرَمًا صَغَ ظَالِمًا زِدْ نَقَا دُمَ طَالِبًا فَتَرَاى. Beyitteki harfler sırasıyla şöyledir: ص, ذ, ث, ج, ش, ق, س, ك, ض, ظ, ز, ت, د, ن, ط, ف.¹³⁷

İhfâ yaparken dilin ucu tamamen nûn (ن) harfinin mahrecine yapıştırılmayıp boşluk bırakılır. Yine sâkin nûn veya tenvînin sesi gizli bir şekilde akıtılırken, sesin birazı genize gönderilmek suretiyle, ğunne miktarı kadar tutularak sonraki harfe geçilir. Bu esnada idğâm, izhâr ve şedde bulunmamaktadır. Dolayısıyla ihfâ, idğâm ile izhâr arasında bir icradır. Uygulama esnasında nûn ile ihfâ harfleri, izhâr yapılacak kadar uzak, idğâm yapılacak kadar da yakın olmadığından ihfâyâ sebep olmaktadır. Bundan dolayı ihfâ, izhâr ile idğâm arası bir sesle okunmaktadır. İcra esnasında ihfânın uzatma mertebesi “iki harften az, bir harften fazla” olacak şekilde bir buçuk harf miktarı tutmaktır.¹³⁸

İhfânın çeşitlerine gelince iki çeşit ihfâ bulunmaktadır: Bunlardan birincisi ihfâ-i lisânîdir (dil ihfâsı). اِنْ كُنَّا, اَنْزَلْنَا örneklerinde olduğu gibi tenvîn veya sâkin nûn’dan sonra yukarıda gösterilen on beş harften biri gelirse ihfâ-i lisânî olur. Yukarıda anlatılan ihfâ bu bölüme girmektedir. Tenvîn veya sâkin nûn’dan sonra on beş ihfâ harflerinden biri bulunursa, bütün kıraat imam-ları ittifak ettiğinden, ihfâ ile okumak vaciptir. Ancak kıraat

¹³⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-müfîd*, 126.

¹³⁷ Karabâşî, *Karabâş Tecvidi*, 8-9.

¹³⁸ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 307.

imamlarından Ebû Ca'fer, hâ (ح) ve ğayn (غ) harflerinde de ihfâ yapmaktadır.¹³⁹

İhfânın ikinci çeşidi ise ihfâ-i şefevîdir (dudak ihfâsı). İhfânın bu çeşidinde sâkin mîm (م)den sonra bâ (ب) harfi gelir. İhfânın bu kısmının isimlendirilmesinde dudakların, mîm harfinin mahreci olmasının etkisi büyüktür. Buna “mîm-i sâkinin ihfâsı” da denilmektedir.¹⁴⁰ اِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ، تَرْمِيهِمْ بِجَارَةٍ، اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللّٰهَ ifadeleri, ihfânın bu çeşidine dahildir.

İhfânın icrasıyla ilgili de birtakım hususlara riayet etmek gerekir ki bunlar aşağıda sıralanacaktır:

1) İhfâ yapılırken, nûndan evvel med harfinin meydana gelmesine sebep olmaktan kaçınmak gerekir. Örneğin عَنكُمْ kelimesi عَانَكُمْ şeklinde okunmamalıdır.

2) Ğunne sıfatını terk etmemek gerekir. Dolayısıyla ihfâ esnasında ğunnenin ölçüsü olan bir buçuk harften az veya fazla tutulmamalıdır.

3) Tenvîn veya sâkin nûn'un öncesinde veya sonrasında kalın harf bulunursa, ihfâyı kalın yapmaktan kaçınılmalıdır.

4) Dil ortası ve ucu serbest bırakılmalıdır.¹⁴¹

Müellif, tenvîn veya sâkin nûndan sonra on beş tane ihfâ harfinden biri bulunursa ihfânın söz konusu olacağını belirterek konuya başlamıştır. Sonrasında o, “tenvîn veya sâkin nûn'u tamamen gizleyip bunların sıfatı olan ğunneyi belirtmektir” şeklinde ihfâyı tanımlamış; tarif esnasında “dil ucunu damağa birleştirmeyip genizden ses getirmektir” cümlesini serdederken, ğunne'nin tanımını da “genizden gelen sestir” şeklinde yapmıştır. Müellife göre nûn, dil ucu damağa bitişmekle çıktığından;

¹³⁹ Pâluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 24; Emin Efendi, *Umde*, 164.

¹⁴⁰ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 167.

¹⁴¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 305-310; Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 165-167.

nakl, hazf, ihtilâs ve imâledir. Bu sekiz hususun olduğu yerde izhâr yapılmamaktadır.¹⁴⁷

İzhâr çeşitlerine gelince bunlardan birincisi izhâr-ı lisânîdir (dil izhârı). Şöyle ki tenvîn veya sâkin nûn ile boğaz harflerinden birinin gelmesiyle oluşan izhara, izhâr-ı lisânî denilmektedir. Yukarıda anlatılan izhâr, bu bölüme girmektedir. مَنْ أَطْعَمَ، يَبْتِمًا ذَا مَقْرَبَةٍ örnekleri, izhârın bu gurubundadır. İzhârın ikincisi izhâr-ı şefevîdir (dudak izhârı). لَمْ يَكُنْ، أَلَمْ تَرَ، لَمْ يَكُنْ misallerinde olduğu üzere sâkin mîm'den sonra bâ (ب) ve mîm (م)den başka bir harfin gelmesiyle oluşan izhâra, izhâr-ı şefevî denilmektedir. İzhâr-ı kameriyye de izhâr çeşitlerindendir. Lâm-ı târifin peşinden kameriyye harflerinden birinin gelmesiyle oluşan izhâra, izhâr-ı kameriyye denmektedir. الْكِتَابُ، الْقَمَرُ ifadeleri bu durumun örneklerindendir. İzhârın dördüncüsü ise izhâr-ı kelime-i vâhdedir (bir kelimeye meydana gelen izhâr). İzhârın bu çeşidinde idğâm-ı me'a'l-ğunnenin şartları gerçekleştiği halde idğâm yapılmayıp, izhâr ile okunur.¹⁴⁸ بُنْيَانٌ، دُنْيَانٌ، صُنُوفٌ، قُنُونٌ kelimeleri Kur'ân'da geçen izhâr-ı kelime-i vahdelerdir.

İzhâr yaparken aşağıdaki hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

1) İzhâr yapıldığında tenvîn veya sâkin nûn açık bir şekilde, tutulmadan ve üzerinde durulmadan okunmalıdır.

2) Tenvîn veya sâkin nûn ile izhâr harflerinin arasının çok açılmasıyla sekteye sebep olunmamalıdır.

¹⁴⁷ İhfâ, bir harfi gizlemektir. İklâb ise bir harfi başka bir harfe çevirmektir. İdğâm da bir harfi diğer harfe katmaktır. Mezkûr kavramlardan teshîl, hemze yumuşatılarak hâ (ه) harfine yaklaştırmak iken; nakl, bir harfin harekesini yanındaki harfin harekesi ile değiştirmektir. Hazfe gelince o, bir harfi telaffuz ve hattan kaldırmaktır. Son olarak ihtilâsa değinmek gerekir ki o da hareketin üçte ikisini okuyup, üçte birini terk etmektir. Bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 296. Konuyla ilgili bir başka terim imâledir. Bu kavram fethayı, fetha ile kesra arasında okumak manasında kullanılır. Bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 296.

¹⁴⁸ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 170-171.

3) Sâkin nûn telaffuz edilirken, hareke vermekten ve kalkale yapmaktan kaçınılmalıdır.¹⁴⁹

Hemze (ء), hâ (ح), ‘ayn (ع) ve hâ (ه) harflerinde bütün kıraat imamları ittifak ettiklerinden; izhârın hükmü, vaciptir. Ancak kıraat imamlarından Ebû Ca’fer, hâ (خ) ve ğayn (غ) harflerinde ihfâ yaptığından bu iki harfte ihtilaf oluşmuş ve izhâr yapmak câiz olmuştur.¹⁵⁰

Müellif, yukarıda anlatıldığı gibi izhârın oluşumunu anlatmıştır. O, bu altı harfe hurûf-u halk, bu izhârın da izhâr-ı halkî olarak isimlendirildiğini belirttikten sonra izhârın tanımını “dil ucunu damağa bitiştirip ğunnesiz olarak nûnu açıkça belli etmektir” şeklinde yapmış ve مِنْ خَوْفٍ عَلِيمٍ حَكِيمٍ kelimelerini örnek vererek konuyu tamamlamıştır.¹⁵¹

2.3.12. İklâb

İklâb, lügatte “Çevirmek, döndürmek, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, yerine değiştirmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁵² İklâbın tecvid istilâhındaki tanımı ise şöyledir: “الْإِقْلَابُ هُوَ قَلْبُ النُّونِ” (İklâb, tenvîn veya sâkin nûnu tam bir mîm (م) e çevirmek ve onu bâ (ب) dan önce ğunne ile ihfâ etmektir).¹⁵³ İklâb, سَمِيعٌ عَلِيمٌ, لَيْبِنَدَنٌ, مَنْ بَعْدُ örneklerinde olduğu gibi tenvîn veya sâkin nûn’un peşinden iklâb harfi olan bâ (ب) geldiğinde oluşmaktadır. Şuna da değinmek gerekir ki iklâb, sâkin nûn veya tenvîndeki nûn (ن), mîm (م) harfine çevrilip, bir buçuk harf miktarı ğunne ile ihfâ yapıldıktan sonra bâ (ب) harfine geçerek uygulanmaktadır. Burada ihfâ ile kastedilen,

¹⁴⁹ Pakdil, *Tâ’lim, Tecvîd ve Kıraat*, 168.

¹⁵⁰ Ebû Ca’fer, tenvîn veya sâkin nûn’dan sonra hâ (خ) ve ğayn (غ) geldiğinde ihfâ yapmıştır. Ancak şu üç kelime müstesnâ الْمُنْخَبِقَةُ (Mâide, 3), اِنْ يَكُنْ غَيًّا (Nisa, 135), فَسَيَنْبَغُضُونَ (İsrâ, 51). Bk. Pâluvi, *Zübdetü’l-‘irfân*, 24; Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 164.

¹⁵¹ Tanrıbuynuğu, *Muhîtü’t-Tecvîd*, 11.

¹⁵² Güneş, *“Galebe”*, 971.

¹⁵³ Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, 9.

mîm (م)in mahrecine aşırı yüklenmeden tutup sonraki harfe geçiş yapmaktır. İcra esnasında sâkin mîm (م)den sonra bâ (ب) harfinin gelmesiyle oluşan izhâr-ı şefevî ile tenvîn veya sâkin nûndan sonra bâ (ب) harfinin gelip, sâkin nûnun mîm (م) harfine dönüşmesiyle oluşan iklâbın ihfâsında ve okunuşunda herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.¹⁵⁴

İklâbın oluşum sebebine gelince tenvîn ve sâkin nûn ile bâ (ب) harfinin mahreçleri birbirine uzak olduğundan, nûn (ن)dan bâ (ب) harfine geçiş meşakkatli olmaktadır. Oysa mîm (م) harfi ile bâ (ب) harfinin mahreç ve sıfatları bakımından ortaklıkları bulunmaktadır. Dolayısıyla nûn (ن) harfinden bâ (ب) harfine geçişteki zorluğu ortadan kaldırmak için; mezkûr harf, nûn (ن) harfiyle ğunne sıfatı, bâ (ب) ile de mahreci bakımından ortaklığı bulunan mîm (م) harfine dönüştürmek suretiyle bu zorluk giderilmiştir.¹⁵⁵ Son olarak iklâbın hükmüne de değinmek gerekir ki bu hususta bütün kıraat imamları ittifak ettiğinden bir buçuk harf miktarı uzatmak vaciptir.¹⁵⁶

Müellif bu konuyu kısa bir şekilde anlatmıştır. Şöyle ki o, iklâbın nasıl ve ne şekilde olduğunu yukarıda anlatıldığı üzere ele almış ve سَمِيعٌ بَصِيرٌ مِنْ بَعْدِ، örneklerini vererek konuyu bitirmiştir.¹⁵⁷

2.3.13. İdğâm Me'a'l-Ğunne

İdğâm me'a'l-ğunne, ğunne ile beraber yapılan idğâm demektir. Tenvîn veya sâkin nûn ile يَمْثُرُ harflerinden biri bulun-

¹⁵⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 304.

¹⁵⁵ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 178.

¹⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 26; Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 9; Pakdil, *Tâ'lim, Tecvid ve Kıraat*, 169-171; Hasan b. Muhammed, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi, 11), 34b.

¹⁵⁷ Tanribuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 11-12.

duğunda idğâm me'a'l-ğunne oluşmaktadır.¹⁵⁸ İdğâm me'a'l-ğunne harfleri ise يَمْنُو kelimesinde toplanan م، ن، و. İdğâm me'a'l-ğunne'nin uygulanmasına gelince كِتَابٍ مُبِينٍ، كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ، لَنْ عَذَابًا نُنْكَرُ örneklerinde olduğu gibi sâkin nûn veya tenvîn, يَمْنُو harflerinden birine uğradığında, o harfe katılıp sesin bir miktarı genize verilir ve mezkûr harf, bir buçuk harf miktarı tutularak şeddeli okunur.¹⁵⁹

Sâkin nûn ile vâv veya yâ harfi bir kelimedede peş peşe gelirse, idğâm-ı mae'a'l-ğunnenin şartları gerçekleşmesine karşılık kıraat imamları ittifak ettiklerinden, izhâr ile okunmaktadır. Buna izhâr-ı kelime-i vâhde (bir kelimedede izhâr) denilmektedir. İzhârın bu çeşidi, Kur'ân'da dört kelime olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁰ Bunlar da ذُنُيَّانُ، ذُنُيَّانُ، صُنُوانُ، قُنُوانُ'dür.

İdğâm me'a'l-ğunne, ğunnelerinin tam veya nakıs olması bakımından ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan tam idğâm me'alğunne, tenvîn veya sâkin nûndan sonra, mîm (م) veya nûn (ن) harflerinden birinin gelmesiyle oluşmaktadır. Şöyle ki فَضْلًا örneklerindeki gibi tenvîn veya sâkin nûn bu iki harfe idğâm yapıldığında, sıfat ve zât bakımından tamamen kaybolmaktadır.¹⁶¹ Bu kısımdaki idğâmın ikinci çeşidi ise nâkıs idğâm mealğunnedir. Bu da tenvîn veya sâkin nûndan sonra vâv (و) veya yâ (ي) harflerinden birinin gelmesiyle oluşmaktadır. Burada tenvîn veya sâkin nûn, bu iki harfte ğunne sıfatıyla tamamen kaybolmayıp kendilerini hissettirmektedir. Bundan dolayı bu idğâma, nâkıs idğâm denilmektedir. Ancak kıraat imamlarından Hamza'nın râvisi olan Halef, tenvîn veya sâkin nûn'dan sonra gelen vâv (و) ve yâ (ي) da; yine kıraat imamların-

¹⁵⁸ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 172.

¹⁵⁹ Hamza Hüdâyî, *Tecvid-i Edâiyye*, 48.

¹⁶⁰ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 10.

¹⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 167-168.

dan Kisâi'nin râvisi Dûrî'nin tarîki Ebû Osman ez-Zarîr, yâ (ي) da ğunne yapmayıp sadece izhâr ile okumaktadır.¹⁶²

Kur'ân'ı Kerîm'deki bazı sûrelerin başındaki hurûf-u mukatta'alar ile sonrasında gelen يَمْنُو kelimesindeki harflerin okunması hususunda kıraat imamları ayrılığa düşmüşlerdir. Bunlardan (يَسْ وَالْقُرْآنِ)¹⁶³ ifadelerinde vasl halinde Hişâm, Kisâi, Ya'kûb ve Halef, idğâmî; Ebû Amr, Kunbûl, Hamza, Ebû Ca'fer, izhârî; Nâfi, Bezzî, İbni Zekvân ve Âsım ise hem idğâm hem de izhâr ile okumuşlardır.¹⁶⁴ (ن وَالْقَلَمِ)¹⁶⁵ da ise vasl halinde Hişâm, Kisâi, Ya'kûb ve Halef idğâmî; Nafi', Âsım, Bezzî, İbni Zekvân hem idğâm hem de izhârî; diğerleri ise sadece izhârî okumuştur.¹⁶⁶ (طَسَمِ)e gelince¹⁶⁷ vasl halinde, Hamza izhârî; diğerleri ise idğâmî okumuştur.¹⁶⁸

İdğâm me'a'l-ğunnede ğunne miktarı; iki harften az, bir harften çok olmak üzere bir buçuk harf kadardır.¹⁶⁹ Bu harflerde idğâm yapılma nedeni, tenvîn veya sâkin nûn'un, nûn (ن)la aynı olmaları, kalan üç harfle de sıfatları ve mahreçleri bakımından ortaklıkları bulunmasındandır.¹⁷⁰ Eğer tenvîn veya sâkin nûndan sonra nûn (ن) ile mîm (م) harfleri gelirse, bütün kıraat imamları ittifakla ğunne yaptıklarından hüküm olarak vüciyet; vâv (و) ile yâ (ي) harfleri geldiğinde ise ğunne yapma hususunda kıraat imamları ihtilaf ettiklerinden, câizlik söz konusudur.¹⁷¹

¹⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 24-25.

¹⁶³ Yâsîn, 1-2.

¹⁶⁴ Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfî fûdalâi'l beşer bi'l kirâati'l erbe'ati aşer*, thk. Şeyh Abdurrahim ed-Darhûnî (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2009/1430), II, 322.

¹⁶⁵ Kalem, 68/1-2. Ayrıca, ed-Dimyâtî, *İthâfî*, II, 484.

¹⁶⁶ Pâluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 136.

¹⁶⁷ Şuarâ, 26/1; Kasas, 28/1.

¹⁶⁸ Pâluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 101.

¹⁶⁹ Hamza Hüdâyi, *Tecvid-i Edaiyye*, 41.

¹⁷⁰ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvid ve Kıraat*, 183.

¹⁷¹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 172.

Müellif, idğâm me’ a’l-ğunnenin nasıl olduğunu yukarıda şekilde anlatarak konuya giriş yapmıştır. O, idğâm me’ a’l-ğunnenin tanımını da “tenvîn veya sâkin nûnu bu harflere idğâm yaparak ğunne ile okumaktır” şeklinde yaparak buna كَثِيرًا وَيَهْدِي، طَسَمَ أَن مِّنَ اللَّهِ, örneklerini vermiştir. Yine o, ğunne icra edilirken sesin genizden getirilmesine vurgu yapmış ve ğunnesiz okuyup bu hataya düşenlerin çok olduğunu hatırlatmıştır. Müellif, yukarıda anlatılan izhâr-ı kelime-i vâhde içinse izhâr-ı hâs tabirini kullanmış ve idğâmlı olduklarında şeddeli kelime zannedileceğinden idğâm olunmayacağı ile gerekçelendirmiştir. O, konuyla ilgili, يَسَّ وَالْقُرْآنِ, âyetlerinin vasl halinde izhâr ile okunacağını belirtmiştir. Yazar son olarak da امَّا örneğinde olduğu gibi bir kelimede sâkin nûn’dan sonra nûn geldiğinde idğâm olduğunu ve Kur’ân-ı Kerîm’de sâkin nûndan sonra mîm harfinin aynı kelimede olduğunu belirterek konuyu tamamlamıştır.¹⁷²

2.3.14. İdğâm Bilâ Ğunne

İdğâm bilâ ğunne, ğunne olmaksızın yapılan idğâm demektir. Tenvîn veya sâkin nûn’dan sonra lâm (ل) ve râ (ر) harfleri bulunursa idğâm bilâ ğunne olmaktadır. Burada غُفُورٌ رَّحِيمٌ، مِّنْ لَّدُنْكَ örneklerindeki gibi sâkin nûn veya tenvîn, lâm (ل) ve râ (ر) harflerine katılmak suretiyle ğunne yapılmaksızın şeddeli bir harf gibi okunmaktadır. Görüldüğü üzere idğâm bilâ ğunne, ayrı ayrı iki kelimede olmak suretiyle gerçekleşmektedir. Yukarıda verilen örneklere bakıldığında bunların iki ayrı kelimede olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de tek kelimede idğâm bilâ ğunne vuku bulmamıştır.¹⁷³ Eğer (مَنْ رَّاقٍ)¹⁷⁴ ifadesindeki gibi hem idğâm bilâ ğunne hem de sekte aynı yer-

¹⁷² Tanrıbuyruğu, *Muhîtü’t-Tecvîd*, 12-13.

¹⁷³ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 30.

¹⁷⁴ Kıyâme, 75/28.

de bulunursa, bu durumda idğâm bilâ ğunne terkedilip sekte yapılması gerekmektedir.¹⁷⁵ Sâkin nûn ve tenvîn'in, râ (ر) ve lâm (ل) harflerine idğâm edilme nedeni ise mahreçlerinin yakın olmasıdır.¹⁷⁶ İdğâm bilâ ğunnenin hükmüne gelince tenvîn veya sâkin nûn'dan sonra lâm (ل) ve râ (ر) harfleri geldiğinde bütün kıraat imamları idğâm bilâ ğunne ile okuma hususunda ittifak ettiklerinden, ğunne yapmaksızın idğâmla okumak vâciptir.¹⁷⁷

Müellif, idğâm bilâ ğunnenin nasıl gerçekleştiğini yukarıdaki gibi anlatmıştır. O, idğâm bilâ ğunnenin tanımını ise "Tenvîn veya sâkin nûn'u bu harflere katarak ğunnesiz okumak" şeklinde yapmış ve هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ، مِنْ رَبِّهِمْ örneklerini vererek konuyu tamamlamıştır.¹⁷⁸

2.3.15. İdğâm-ı Misleyn

Misleyn, "مَا اتَّخَذَ مَخْرَجًا وَصَفَةً" (Mahreçleri ve sıfatları aynı olan iki harfe) denilmektedir.¹⁷⁹ İdğâm misleyn ise "sıfatları ve mahreçleri aynı olan iki harften birincisi sâkin, ikincisi harekeli olarak yan yana gelirlerse, birinci harfin ikinci harfe idğâm edilmesi" dir.¹⁸⁰ İdğâmın bu çeşidi, (أَصْرِيْعَصَاكُ، يُكْرَهُنَّ) örneklerindeki gibi aynı kelimelerde olduğu gibi ayrı ayrı kelimelerde de olabilmektedir.¹⁸¹

İdğâm-ı misleyn, kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi idğâm-ı misleyn me'al-ğunnedir. Misleynin bu çeşidi عَنَى صُمٌّ، وَمَنْ نُعْمِرُهُ، örneklerindeki gibi sâkin mîm (م)den sonra harekeli mîm ve sâkin nûn (ن)dan sonra harekeli nûn gelmesiyle oluşmaktadır. Bu idğâmda mîm ve nûn harfindeki

¹⁷⁵ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 183.

¹⁷⁶ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 172.

¹⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 23; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 302.

¹⁷⁸ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 12.

¹⁷⁹ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 10.

¹⁸⁰ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 237.

¹⁸¹ el-Mer'âşî, *Cühdü'l-mukîll*, 185.

ğunnenin sıfatı terk edilmeden bir buçuk harf miktarı tutulması gerekmektedir. İdğâm-ı misleyn bilâğunne ise رَيْنَا، بَلْ لَّجُوا misallerinde olduğu üzere sâkin nûn ile sâkin mîm dışındaki iki tane aynı harf peş peşe gelip birincisinin sâkin ikincisinin harekeli olarak gelmesiyle yapılan idğâmdır. Misleynin bu çeşidinde ğunne sıfatı olmadığından genizden ses getirilmemeli ve tutulmamalıdır.¹⁸² Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki الْيَلِّ ifadesindeki gibi elif-lâm (ال) takısından sonra şemsiyye harflerinden lâm (ل) harfi geldiğinde hem idğâmı- şemsiyye hem de idğâm-ı misleyn bilâğunne olmaktadır.¹⁸³

Müellif, idğâm-ı misleyn'in tarifini "aynı cinsten olan iki harf yan yana gelip de birincisi sâkin ikincisi harekeli olursa idğâm-ı misleyn olur" şeklinde konuya giriş yaparak فَمَا رِبَحْتَ تَجَارَتَهُمْ ve كَلَّا örneklerini vermiş; devamında ise yukarıda anlatılanlara ilaveten, birinci harf, med harfi olursa idğâmın câiz olmadığını belirtmiş ve فِي يُسْفَ ve قَالُوا وَهُمْ ifadelerini misal göstermiştir. Yazar, eserde, idğâm-ı misleyn bilâğunneyi zikretmemiştir. O, idğâm-ı misleyn mealğunne konusuyla ilgili de nûn (ن) a misleyn kısmında, mîm (م) e ise sakin mîmin hallerinde değinmiştir.

Eserde sakin mîmin halleri şu şekilde anlatılmıştır. Sakin mîm'in üç hali vardır:

- 1) لَّهُمْ مَا يَشَاؤُنْ ifadesindeki gibi sâkin mîmden sonra mîm (م) harfi bulunduğu idğâm-ı misleyn mealğunne olmaktadır.
- 2) Sakin mîmden sonra bâ (ب) harfi bulunduğu ihfâ ma'al gunne olmaktadır. وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ gibi.

Bu maddede bahsi geçen sâkin mîmin okunuşunda, iklâbtan farkı olmadığından، أَمْ بُورِكَ ile أَنْ بُورِكَ nin okunuşları aynı olmakla birlikte iklâbta ihfâ lazımdır. İhfâ, gizlemek demektir. Bu da iki türdür;

¹⁸² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 285-286.

¹⁸³ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 193.

a) Tamamen gizlemek anlamına gelmektedir ki tenvîn ile sâkin nûn'un ihfâlarında mahrecleri tamamen gizleyip ğunne sıfatlarını bâki kılmaktır.

b) Azıcık gizlemektir. Bu da sâkin mîm'in bâ (ب)ya uğraması durumunda olmaktadır. Şöyle ki mahrecini tamamen gidermeyip dudakları birbirine pek basmayarak azıcık gizlemekle bu mümkün olmaktadır. İhfâ-i şefevî olan mîmlerde ise daha ziyâde basmak gerekmektedir.

3) لَكُمْ دِينَكُمْ ifadesinde olduğu üzere sâkin mîm'den sonra mîm (م) ile bâ (ب)dan başka harf bulunduğunda izhâr olmaktadır. Sakin mîm'den sonra vâv (و) ve fâ (ف) bulunduğunda ise izhâr-ı şefevî oluşur. قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ، أَعْمَالُهُمْ فَاصْبِرُوا. Zirâ vâv (و) ile fâ (ف) şefevîdir. Yani bu durumda ses dudaktan çıkmaktadır. Müellif, bu harflerin dışındaki diğer harfler bulunduğunda izhâr-ı şefevî tabiri kullanıldığını tafsilatlı anlatılan kitaplarda göremedim diyerek sâkin mîm'in hallerini tamamlamıştır.¹⁸⁴

2.3.16. İdğâm-ı Mütecâniseyn

İdğâm-ı mütecâniseyn, مَا اتَّخَذَا مَخْرَجًا وَاخْتَلَفَا صِفَةً "Mahrecleri aynı, sıfatları ayrı olan iki harf" anlamına gelmektedir.¹⁸⁵ Mahreçleri aynı, sıfatları farklı iki harf peş peşe geldiklerinde evvelkisi sâkin ikincisi ise harekeli olarak bulunursa idğâm-ı mütecâniseyn olmaktadır. İmâm Âsım ve onun ikinci râvisi olan Hafs'a göre mütecâniseyn olan harfler üç başlık altında ele alınmaktadır.

2.3.16.1. ط - د - ت Harfleri

a) Tâ (ت) harfinin dâl (د)a idğâmı tam idğâm olmaktadır. (مَا عَبَدْتُمْ) ¹⁸⁶(أَتَقَلَّتْ دَعْوَالَهُ) ¹⁸⁷ örneklerindeki gibi idğâmın bu çeşi-

¹⁸⁴ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 13-14.

¹⁸⁵ Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, 11.

¹⁸⁶ Kâfirûn, 109/4.

¹⁸⁷ A'râf, 7/189.

di, birinci harfin tamamen kaybolup ikinci harfe katılmasıyla mümkün olmaktadır.¹⁸⁸

b) Tâ (ط) harfinin tâ (ت)ya idğâmı nâkıs idğâm olmaktadır. مَا فَرَطْتُ، أَحَطْتُ misallerinde olduğu üzere nâkıs idğâm birinci harfin mahreç olarak ikinci harfe katılıp sıfat olarak katılmamasıdır.¹⁸⁹

c) Dâl (د) harfinin tâ (ط) harfine, tâ (ط) harfinin dâl (د) harfine idğâmı ile ilgili Kur'ân'da herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

2.3.16.2. ظ - ذ - ث Harfleri

a) اِذْ ظَلَمُوا örneğindeki gibi zâl (ذ) harfi zâ (ظ) harfine uğradığında tam idğâm olmaktadır.

b) يَلْهَثْ ذَلِكَ ifadesinde olduğu üzere sâ (ث) harfinin zâl (ذ) harfine idğâmı tam idğâm olmaktadır.

c) Zâ (ظ) harfinin zâl (ذ)a, sâ (ث)nın zâ (ظ)ya, zâ (ظ)nın sâ (ث)ya, zâl (ذ)in sâ (ث)ya idğâmı ile ilgili Kur'ân'da herhangi bir örnek kelime bulunmamaktadır.

2.3.16.3. ب - م Harfleri

Sâkin bâ (ب) harfi, harekeli olan mîm (م)den sonra geldiğinde tam idğâm olmaktadır. Bu idğâmıda ğunne yaparak bir buçuk harf miktarı tutmak gerekmektedir.¹⁹⁰ (يَا بُنَىٰ اِرْكَبْ مَعَنَا) ifadesi bu durumun örneğidir. (تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ، أَمْ بِهِ) misallerindeki gibi bu örneğin tersi olduğunda, yani önce mîm (م) harfi, arkasından bâ (ب) geldiğinde ise ihfâ-i şefevî olmaktadır.¹⁹¹

Müellifin konuyu anlatım şekline gelince eserde mevzunun ele alınışı yukarıdaki gibidir.¹⁹²

¹⁸⁸ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 234-235.

¹⁸⁹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 235.

¹⁹⁰ Hûd, 11/42.

¹⁹¹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 167.

¹⁹² Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 13-14.

2.3.17. İdğâm-ı Mütেকâribeyn

İdğâm-ı mütেকâribeyn, “مَا تَقَارَبَا مَخْرَجًا أَوْ صَفَةً” (Mahrecleri veya sıfatları bakımından yakınlığı olan harflerin bir araya gelmesidir).¹⁹³ Bu durumda sıfatları ve mahreçleri itibariyle aralarında yakınlık bulunan iki tane harften ilki sakin, ikincisi harekeli konumda olup idğâm edilmesine idğâm-ı mütেকâribeyn denilmektedir. İmâm Âsım ve onun ikinci râvisi olan Hafs’a göre mütেকâribeyn harfleri iki başlık altında ele alınmaktadır.

2.3.17.1. ق ك Harfleri

Sâkin kâf (ق) harfi, harekeli olan kâf (ك) harfinden sonra geldiğinde yapılan idğâmdır. Bu harfler hem idğâm-ı tam hem de idğâm-ı nâkis olarak okunabilmektedir.¹⁹⁴ Bu kuralın Kur’ân-ı Kerîm’de bir tane örneği bulunmaktadır. O da اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ ifadesidir.¹⁹⁵

Burada kalkale harfi olan kâf (ق) sâkin olarak gelmesine rağmen kalkale yapılmayıp sadece idğâm yapılmaktadır. Bu idğâmın gerçekleşmesi için önce kâf (ق)ın, sonra kâf (ك) harfinin gelmesi gerekmektedir. Kâf (ك) harfinin kâf (ق) harfinden sonra geldiği örnek Kur’ân’da bulunmamaktadır.

2.3.17.2. ل ر Harfleri

Sâkin lâm (ل) harfi, harekeli olan râ (ر) harfinden sonra geldiğinde tam idğâm yapılır. Burada da اَلْ رَّبِّ örneğinde olduğu gibi önce lâm (ل) harfinin, hemen peşinden de râ (ر) nın gelmesi gerekmektedir. Ancak رَّبِّ اَغْفِرْ لِي örneğinde olduğu gibi önce râ (ر) harfi, sonra ise lâm (ل) geldiğinde idğâm

¹⁹³ Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, 12.

¹⁹⁴ Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân*, 140.

¹⁹⁵ Mürselât, 77/20.

yapmaksızın izhâr ile okumak gerekmektedir.¹⁹⁶ Bir yerde hem idğâm-ı mütekâribeyn hem de sekte olduğunda ise (كَلاَّ بَلْ رَانَ)¹⁹⁷ örneğinde olduğu gibi orada idğâm-ı mütekâribeyn terk edilip sekte yapılmalıdır.¹⁹⁸

Müellifin konuya yaklaşımına gelince o, mevzuyu aynı şekilde ele almış; yukarıda anlatılanlara ilave bir şey söylememiştir.¹⁹⁹

2.3.18. İdğâm-ı Şemsiyye

Lâm-ı tarif olarak adlandırılan elif lââm (ال)ın peşinden şemsî harflerden bir tanesi geldiğinde *idğâm-ı şemsiyye* olmaktadır.²⁰⁰ Şemsî harfler aşağıdaki beyitteki kelimelerin ilk harflerinde bulunan on dört harftir.

تُبْتُ، دَغْ، ذَنْبًا، رَمَى، رَدَّ، شَمْعَةً، شِيمَ، صَدْرَ، ضَيْفٍ، طَابَ، ظَنَّ، لَهُ، نَعَمْ. Mezkûr harfler sırasıyla şöyledir ²⁰¹ ن، ط، ل، ص، ض، س، ش، ص، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ل، ن.

Bu harflerin şemsî olarak isimlendirilmesi, şemsî harflerin yanında lââm harfinin okunmamasının, güneş ortaya çıktığında yıldızların görünmemesine benzetilmesinden kaynaklanmaktadır.²⁰²

İdğâm-ı şemsiyye iki başlık altında ele alınmaktadır:

İdğâm-ı Şemsiyye Me'al-ğunne: وَالنَّاسِ ifadesindeki gibi lââm-ı tariftten sonra nûn (ن) harfi geldiğinde İdğâm-ı şemsiyye me'al-ğunne olmaktadır. İdğâmın bu türü, bir buçuk harf miktarı tutularak okunmalıdır.

İdğâm-ı Şemsiyye Bilâ ğunne: أَلشَّمْسُ örneğindeki lââm-ı ta-

¹⁹⁶ A'râf, 7/151; Sâd, 38/35; Nûh, 71/28.

¹⁹⁷ Mutaffifin, 83/14.

¹⁹⁸ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 192.

¹⁹⁹ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 15.

²⁰⁰ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 247.

²⁰¹ Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, 12.

²⁰² Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 247; Hüseyin Refik Kırış, *Suallî ve Cevaplı Muhtasar Tecvîd* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1329), 55-59.

riften sonra nûn (ن) harfinin dışında şemsî harflerden biri bulunduğunda olmaktadır.²⁰³

Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki *يَوْمَ النَّقَى، فَالْتَقَمَهُ،* misallerinde olduğu üzere²⁰⁴ elif-lâm, kelimenin aslından olduğunda, lâmdan sonra şemsî harfler de gelse idğâm yapılmadan okunmalıdır.

2.3.19. İzhâr-ı Kameriyye

Lâm-ı tarifi peşinden kamerî harflerden bir tanesi geldiğinde *izhâr-ı kameriyye* olmaktadır.²⁰⁵ Kamerî harfler aşağıdaki beyitteki kelimelerde bulunan on dört harftir.

“أَنْعِ حَجَّكَ وَخَفْ عَقِبَهُ” Burada söz konusu harfler sırasıyla şunlardır: ا، ب، غ، ح، ج، ك، و، خ، ف، ع، ق، ي، م، ه، ²⁰⁶. وَالْقَمَرُ، فِي الْأَرْضِ، ²⁰⁷. Örnekteki örneklerde olduğu gibi bu harflerin kamerî olarak isimlendirilmesi, kamerî harflerin yanında lâm harfinin okunması, ayın etrafında yıldızların görünmesine benzetilmesinden kaynaklanmaktadır.²⁰⁷ Konuya dair şuna da değinmek gerekir ki *الْفَيْنِ، فَالْهَمَّهَا،* ²⁰⁸. وَالْوَانِئُ الْهَيْكُ، فَالْهَمَّهَا، ²⁰⁸. Örnekteki örneklerde olduğu gibi elif-lâm marifelik alameti olarak değil de kelimenin aslından olduğunda, lâmdan sonra kamerî harfler de gelse *izhâr-ı kameriyye* olarak değerlendirilmemektedir.

Müellif, idğâm-ı şemsiyye ile *izhâr-ı kameriyye*yi bir başlık altında ele almıştır. O, yukarıda anlatılanlardan farklı olarak önce *izhâr-ı kameriyye*nin harfleri için yukarıdaki beyti zikretmiş; ancak idğâm-ı şemsiyye için beyit zikretmeden *izhâr-ı kameriyye*nin dışında kalanlar harfler bulunursa gerçekleş-

²⁰³ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 293.

²⁰⁴ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 194.

²⁰⁵ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 249.

²⁰⁶ Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, 12.

²⁰⁷ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 249.

²⁰⁸ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 195.

ceğini belirterek konuyu işlemiştir. Son olarak o, lââm-ı tarifi hemzesi başlangıç halinde meftûh olarak, başlangıçta değil de öncesine bitiştiğinde ise elifin okunmayacağına değinerek konuyu tamamlamıştır.²⁰⁹

2.3.20. İdğâm

İdğâm kelimesi, sözlükte, “içine sokma, arasına koyma, aynı cinsten iki harfin ulanması” anlamlarına gelmektedir.²¹⁰ Bu kavramın tecvid ilminde yapılan tanımı ise şöyledir: “الِدْغَامُ، إِدْخَالُ أَحَدِ الْحَرْفَيْنِ الْمُتَمَازِلَيْنِ أَوْ الْمُتَجَانِسَيْنِ أَوْ الْمُتَقَارِبَيْنِ فِي الْآخِرِ” (İdğâm, birbirine mütemâsil (birbirinin aynı) veya mütecânis (mahrec-leri aynı sıfatları aynı), veya mütekârib (mahrec ve sıfatlarında yakınlığı olan) iki harften birincisini, ikincisine katmaya denilmektedir).²¹¹

İdğâmın iki tane rüknü bulunmaktadır.

a) Müdğam: Sâkin olarak bulunup, kendisinden sonrakine katılan harfe denilmektedir.

b) Müdğamün fih: Harekeli olarak bulunup, kendisinden önceki sâkin harfin kendisine katıldığı harfe denilmektedir.²¹²

İdğâmın şartları ise şunlardır:

a) Müdğâmın sâkin (idğâm-ı kebîr müstesna), müdğâmün fihin harekeli olması gerekmektedir. مَا نَنْسُخْ، لَا تَقْصُصْ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ örneklerinde olduğu gibi tam tersi olursa idğâm yapılmamaktadır.

b) فِي يَوْمٍ ifadesindeki gibi müdğâmın, med harflerinden biri olmaması gerekmektedir.

²⁰⁹ Tanrıbuynuğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 15.

²¹⁰ Güneş, “İdğâm”, 397.

²¹¹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 232; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 281.

²¹² Mehmet Ali Sarı, “İdğâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 471-472.

c) Müdgam ile müdğamün fihin, aralarına hiçbir şey girmeksizin, yan yana olması gerekmektedir.²¹³

İdğâmın sebeplerine gelince bunlar 3 tanedir:

a) Misliyyet: عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ örneğinde olduğu gibi müdğam ile müdğamün fihin aynı harfler olmasıdır.

b) Mütecânislik: اِدْظَلُّوْا misalindeki gibi müdğâm ile müdğamün fihin mahrecleri aynı sıfatları farklı harfler olmasıdır.

c) Mütেকâriblik: قُلْ رَبِّ ifadesinde olduğu üzere²¹⁴ müdğâm ile müdğamün fihin mahreclerinde ve sıfatlarında yakınlık bulunan harfler olmasıdır.

İcrası açısından da idğâmlara değinmek gerekir ki idğâmlar yapılış bakımından iki başlıkta toplanmaktadır:

1) İdğâm-ı Tâm:

هُوَ اِذْ رَاجَعَ الْحَرْفِ الْاَوَّلِ فِي الثَّانِي ذَاةً وَ صِفَةً (Birinci harfin ikinci harfe zât ve sıfat bakımından tamamen katılmasına) idğâm-ı tâm denmektedir. قُلْ رَبِّ، يَلْهَثُ ذَلِكَ²¹⁵ ifadeleri bu durumun örneklerindendir.

2) İdğâm-ı Nâkıs:

هُوَ اِذْ رَاجَعَ الْحَرْفِ الْاَوَّلِ فِي الثَّانِي ذَاةً وَلَا صِفَةً (Birinci harfin ikinci harfe zât bakımından katılıp sıfat bakımından katılmamasına) idğâm-ı nâkıs denilmektedir.²¹⁶

İdğâm-ı nâkıs üç başlıkta incelenmektedir.

a) İdğâm-ı mütecâniseynde tâ (ط) harfinin tâ (ت) harfine idğâmıdır. Bu durumun Kur'ân'da dört tane örneği bulunmaktadır. Bunlar da (مَا قَرَّطُنْتُ)²¹⁷ (مَا قَرَّطُنْتُ)²¹⁸ (أَحَطْتُ)²¹⁹ (أَلَيْسَ بَسْطُتْ)²²⁰ ifa-

²¹³Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 282.

²¹⁴Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 177.

²¹⁵Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 177.

²¹⁶Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 177.

²¹⁷Neml, 27/22.

²¹⁸Yûsuf, 12/80.

²¹⁹Zümer, 39/57.

²²⁰Mâide, 5/28.

deleridir. Burada tâ (ط) harfi, tâ (ت) harfine mahreç bakımından tamamen katılır. Ayrıca itbâk²²¹ ve tefhîm sıfatlarını belirtmek gerektiğinden nâkıs idğâm olmaktadır.

b) İdğâm-ı mütekâribeynde kâf (ق) harfinin kêf (ك) harfine idğâmıdır. Mütekâribeynin bu kısmının Kur'ân'da bir tane örneği bulunmaktadır ki o da (الْمُتَخَلِّقُونَ) ifadesidir.²²² Burada kâf (ق) harfi, kâf (ك) harfine mahrec bakımından tamamen katılması ile isti'la ve tefhîm sıfatlarını belirtmek gerektiğinden, nâkıs idğâm olmaktadır.

c) İdğâm-ı me'a'lğunne'de vâv (و) ve yâ (ي) harflerinde yapılan idğâmıdır. بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ misallerinde olduğu üzere²²³ burada tenvîn veya sâkin nûn, mahrec bakımından vâv (و) ve yâ (ي)ya tamamen katıldığından, ğunne sıfatı bakımından ise katılmayıp bâki kaldığından nâkıs idğâm olmaktadır.

Müellif konuya ilişkin yukarda anlatılanlardan farklı olarak, idğâmın tanımında birinci harfin ikincisine katılmasına ilave-ten, bir buçuk harf kadar okunması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca o, idğâm yapılan kelimede vakf yapıldığında yine bir buçuk harf miktarı okunması gerektiğini ifade edip عَوُّ örneğini vermiştir.²²⁴

2.3.21. Kalkale

Kalkale sözlükte “Hareket ettirmek, sarsmak, yerinden kılmıdatmak, rahatsız etmek, huzurunu/rahatını bozmak” anlam-larına gelmektedir.²²⁵ Bu kavramın tecvid ilmindeki tanımı ise

²²¹İtbâk, dilin ortasının ve kökünün üst damağa doğru yükselmesidir. Harfleri (ظ، ض، ط)dır. Bk. Mekî b. Ebî Tâlib el- Kaysî, *er-Ri'âye li tectvîd'i-kırâati ve tahkîki lafzi't-tilâveti*, thk. Ahmet Hasan Ferhat (Umman: Dâru'l Ammâr, 1996), 122-123.

²²²Mürselât, 77/20.

²²³Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 179-180.

²²⁴Tanrıbuyruğu, *Muhîttü't-Tecvîd*, 16-17.

²²⁵Güneş, “Kalkale”, 974.

şöyledir: ”تَقْلُلُ الْمَخْرَجَ حَتَّى يُسْمَعَ لَهُ نَبْرَةٌ قَوِيَّةٌ“ (Kuvvetli bir ses duyulana kadar mahrecin kuvvetle vurulup açılmasıdır).²²⁶ Kalkalenin hükmü, bütün kıraat imamlarının ittifakıyla vâciptir.²²⁷

Kalkale, sıfât-ı lâzımeden olduğundan bu harflerden bir tanesi, kelimenin sonunda veya ortasında sâkin bir şekilde olursa kalkale olmaktadır.²²⁸ Ancak kalkale harfleri harekeli olduğunda, bu harflerin zâtı belirtilmiş olduğundan, harekeli durumda da kalkale olacağını söyleyenler olmuştur.²²⁹

Kalkale harfleri لَمْ يَلِدْ، اُقْتُلُوا، يَدْخُلُونَ örneklerinde olduğu üzere ق، ط، ب، ج، د harfleridir. Kalkale harfleri، idğâm-ı misleyn bilâgunne konumunda olduğunda yani şeddeli olarak vakf yapıldığında birinci harf sâkin olarak okunup ikinci harfte kalkale yapılmalıdır. Bu harfler، بِالْحَقِّ، تَبَّ، ifadelerindeki gibi şeddeli olursa vasl halinde şeddeli harflerin okunduğu gibi okunur. Bunun yanı sıra iki tane birbirinden farklı kalkale harfi sâkin olarak gelip vakf yapıldığında her iki harfte de kalkale yapılmalıdır. نِعْمَ الْعَبْدُ < نِعْمَ الْعَبْدُ، بِالصَّدَقِ < بِالصَّدَقِ sözçükleri bu durumun örneklerindendir. Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مَا عَبَدْتُمْ، اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ misallerinde olduğu üzere bir kelime-de hem kalkale hem de idğâm olduğunda kalkaleyi terkedip idğâm yapılmalıdır.²³⁰

Kalkalede dikkat edilmesi gereken hususlara gelince;

1) Kalkalenin icrasında ifrat ve tefritten kaçınılmalıdır. Şöyle ki kalkale, Kur'ân dinleyenlerin duyabileceği şekilde yapılmalıdır. Ancak kalkale harfini aşırı çatlatmamalıdır.

2) خَلَقَ < خَلَقَ örneğindeki gibi kalkale harfinde şedde yapmaktan kaçınılmalıdır.

²²⁶ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 13.

²²⁷ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 200.

²²⁸ Hamza Hüdâyî, *Tecvîd-i Edâîyye*, 41.

²²⁹ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, 118-119.

²³⁰ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 190.

3) Kalkale harfinin öncesindeki harfin harekesine uygun olarak kalkale yapılmalıdır. Yani kalkale harfi fetha olduğunda fethaya doğru, esre olduğunda ağız kısılmak suretiyle esreye doğru, ötre olduğunda ise dudakları öne doğru sürerek ötreye doğru kalkale yapılmalıdır.

4) لَا أُقْسِمُ < لَا أُقْسِمُ misalinde olduğu üzere kalkale yapılırken sükûnun üzerinde fazla oyalanmak suretiyle hareke vermekten kaçınılmalıdır.

5) سُبُّوْكَ < سُبُّوْكَ örneğindeki görüldüğü üzere kalkale yapılırken kendisinden sonra sâkin bir hemze varmış gibi bir ses çıkarılmamalıdır.²³¹

Kalkale derece bakımından ikiye ayrılmaktadır:

1) Kalkale-i Suğrâ: خَلَقْنَا örneğinde olduğu gibi kalkale harfinin sâkin olarak kelimenin ortasında olmasıdır.

2) Kalkale-i Kübrâ: وَلَمْ يُولَدْ ifadesindeki gibi kalkale harfinin sâkin olarak kelimenin sonunda olmasıdır. Kalkalenin bu çeşidi, kalkale-i suğrâdan daha kuvvetlidir.

Müellifin kalkale mevzusunu ele alış şekline gelince o, bu konuda yukarıda anlatılanlardan farklı bir şey zikretmemiştir.²³²

2.3.22. Lafzatullah

Lafzatullah, (اللَّهُ) lafzı demektir. Bu kelime sadece Allah için kullanılır, onun dışında hiçbir kimse için kullanılamaz. Buna lafza-i celâl de denmektedir. (اللَّهُ) lafzında bulunan lâm (ل) harfinin okunuşu hakkında birtakım hükümler zikredilmektedir. Buna göre lâm (ل) harfi, mâkablindeki harfin harekesine göre ince veya kalın okunabilmektedir. Lafzatullahın kalın olarak okunması Allah'ı ta'zîm (yüceltme), ince olarak okunması da

²³¹ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 199-200.

²³² Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 17-18.

Allah'ı tahsîn (güzelleştirme) için yapılmaktadır.²³³ Lafzatullahın okunuş şekline gelince;

1) نَصْرُ اللَّهِ, نَصْرُ اللَّهِ örneklerindeki gibi lafzatullahın lâmindan önceki harfin harekesi mazmûm veya meftûh olduğunda lâm (ل) harfi kalın okunmaktadır.

2) لِلَّهِ, لِلَّهِ misallerinde olduğu üzere lafzatullahın lâmindan önceki harfin harekesi meksûr olduğunda lâm (ل) harfi ince okunmaktadır.

اللَّهُمَّ ifadelerindeki gibi اللَّهُمَّ kelimesi de yukarıdaki kurallara göre ince veya kalın okunabilmektedir. Bunların haricinde hiçbir şekilde lâm harfi kalın olarak okunmamaktadır.²³⁴

Müellifin konuyu ele alış şeklinden bahsetmek gerekirse o, konuyu yukarıdaki bilgiler doğrultusunda işlemiş; mevzuya dair farklı olarak herhangi bir veriden bahsetmemiştir.²³⁵

2.3.23. Hükmü'r-Râ

Genele olarak harfler ya ince ya da kalın okunmaktadır. Râ (ر) harfi ise hem ince hem kalın hem de kalın ve ince olarak okunabilmektedir. Buna göre râ (ر)nin Âsım kıraati Hafs rivâyetine göre on iki durumu bulunmaktadır. Buna göre râ (ر) harfi, bunlardan beşinde kalın, dördünde ince, üçünde ise hem ince hem de kalın okunur.

2.3.23.1. Râ (ر) Harfinin Kalın Olarak Okunduğu Yerler:

a) نَصْرُ اللَّهِ, نَصْرُ اللَّهِ örneklerindeki gibi râ (ر) harfinin harekesi meftûh (üstün) veya mazmûm (ötre) olduğunda kalın okunmaktadır.

²³³ ed-Dânî, *et-Tecvîd*, 142; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 111-116.

²³⁴ Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 207.

²³⁵ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 20.

b) وَأَمُرُ *al-ʿaṣr*, misallerindeki gibi râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önceki harfin harekesi meftûh veya mazmûm olduğunda kalın okunmaktadır.

c) Vakf halinde الْقَدْرُ، الْعُسْرُ şeklindeki ifadelerde râ sâkin, kendisinden önce bulunan harf de sâkin, kendisinden öncesindeki önçesinde bulunan harfin harekesi ise meftûh veya mazmûm olduğunda râ (ر) harfi kalın okunmaktadır.

d) Râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önce ârizî bir kesre²³⁶ olduğunda kalın okunmaktadır.²³⁷

(أَمِ ارْتَابُوا)،²³⁸ (رَبِّ ارْجِعُونِ)،²⁴⁰ (لِمَنْ ارْتَضَى)²⁴¹

e) Râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önceki harf kesreli, kendisinden sonraki harfin ise hurûf-u isti'la denilen خُصَّ ضَغُطِ قِطْ beytindeki harflerden olması durumunda râ (ر) harfi kalın okunmaktadır.²⁴² (لِبَالِمِرْ صَادِ)،²⁴⁵ (فِرْقَةٍ)،²⁴⁴ (فِرْ طَاسِ)،²⁴³ (مِرْ صَادًا)،²⁴⁷ ifadeleri bu durumun örneklerindendir.

2.3.23.2. Râ (ر) Harfinin İnce Olarak Okunduğu Yerler:

a) بِالْبِرِّ örneğinde olduğu gibi râ (ر) harfinin harekesi meksûr (erse) olduğunda ince okunmaktadır.

b) وَاسْتَغْفِرُهُ misalinde olduğu üzere râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önceki harfin harekesi meksûr olduğunda ince okunmaktadır.

²³⁶ "Asıl hakkı sükûn iken, bir zarûret nedeniyle kesrelenen harekeye *kesre-i ârizî* denilmektedir." Bk. Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 203.

²³⁷ el-Mer'âşî, *Cühdü'l-mukıll*, 176.

²³⁸ Fecr, 89/28.

²³⁹ Nûr, 50/29.

²⁴⁰ Mü'minûn, 23/99; Nisâ, 21/28.

²⁴¹ Enbiyâ, 21/28.

²⁴² el-Mer'âşî, *Cühdü'l-mukıll*, 176.

²⁴³ Nebe', 78/21.

²⁴⁴ En'âm 6/7.

²⁴⁵ Tevbe, 9/122.

²⁴⁶ Fecr, 89/14.

²⁴⁷ Tevbe, 9/107.

c) قَدِيرٌ, سِحْرٌ örneklerinde vakf yapıldığındaki durum gibi râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önce bulunan harf sâkin, kendisinden öncesindeki öncesinde bulunan harfin harekesi ise meksûr olduğunda ince okunmaktadır.

d) لَا ضَيْرَ ifadelerindeki gibi râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önce de lîn harflerinden²⁴⁸ biri olduğunda ince okunmaktadır.²⁴⁹ Bu örnekler sadece vakf halinde ince okunmaktadır.

2.3.23.3. Râ (ر) Harfinin Hem İnce Hem De Kalın Olarak Okunduğu Yerler:

a) (كُلُّ فِرْقٍ)²⁵⁰ ifadesindeki gibi râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önceki harf kesreli, kendisinden sonraki ise kesreli bir hurûf-u isti'la harfi olduğunda hem ince hem de kalın olarak okunmaktadır. Bu durumun Kur'ân'ı Kerîm'de bir tane örneği bulunmaktadır ve bu kelime de ince okumak önceliklidir.²⁵¹

b) (عَيْنَ الْقَطْرِ)²⁵² (مِنْ مِصْرٍ)²⁵³ örneklerindeki gibi râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önceki harf sâkin sâd (ص) veya tâ (ط), bunlardan öncesinde bulunan harfin harekesi ise kesra olduğunda râ (ر) harfi hem ince hem de kalın olarak okunmaktadır. Mezkûr ifadelerden (عَيْنَ الْقَطْرِ)yı ince okumak, (مِنْ مِصْرٍ)yı ise kalın okumak daha faziletlidir.²⁵⁴ Şuna da değinmek gerekir ki bu örnekler sadece vakf halinde hem ince hem kalın okunmaktadır.

²⁴⁸ Lîn harfi, vâv veya yâ sâkin kendisinden önceki harfin harekesi ise meftûh olduğunda oluşmaktadır. Bk. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 183.

²⁴⁹ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukîll*, 179.

²⁵⁰ Şuarâ, 26/63; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 103.

²⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 103; Pâluvi, *Zübdetü'l-'irfân*, 102; Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 450.

²⁵² Sebe, 34/12.

²⁵³ Yûsuf, 12/21.

²⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 106.

c) ²⁵⁶(إِذَا يَسْرِي) ²⁵⁵(أَنْ أَسْرَى), ²⁵⁷(فَاسْرِي) misallerinde olduğu üzere kelimenin aslına işaret için ince, vakf nedeniyle bulundukları hale işaret için de kalın okunan sözcüklerdir. Bu kelimeler kalın okunan yerlerdeki üçüncü maddeye göre yani râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önce bulunan harf sâkin, kendisinden öncesindeki öncesinde bulunan harfin harekesi ise meftûh veya mazmûm olduğunda kalın; asıllarının (فَاسْرِي), (أَنْ أَسْرَى) olmalarından dolayı hazfedilen yâ (ي) harfine işaret için ince okunulabilmektedir. Bu kelimeler, sadece vakf halinde hem ince hem halin okunmaktadır. Bunları ince okumak daha faziletlidir.²⁵⁸

Kendisinde şedde bulunan râ harfinde birinci olan sâkin râ, ikinci olan harekeli râya tabi olmaktadır. اَلْبُرُّ، اَلْبُرُّ örneklerinde olduğu gibi ikinci harekeli râ, meftûh veya mazmûm olduğunda her ikisi de kalın okunmaktadır. دُرِّيَّةٌ misalinde olduğu üzere ikinci harekeli râ meksûrsa her ikisi de ince okunmaktadır. Şeddeli olan râ harflerinde vakf yapıldığında ise sâkin râ hükmüne göre amel edilmektedir.²⁵⁹

Müellif, konuya dair yukarıda anlatılanlara ek olarak iki şey ilave etmiştir. O, bunlardan birincisinde rânın kalın okunduğu maddelerin dördüncüsünde sâkin râdan önce bulunan arızî kesrayı ikiye ayırmıştır. Buna göre;

a) اَمِ ارْتَابُوا örneklerinde olduğu gibi sâkin olan harflere verilen kesraya ârizî kesra denilmektedir. Buradaki hemze ve mîm zaten aslında sâkindirler.

b) اَلَّذِي ارْتَضَى örneğinde bâ (ب) harfinin kesresi, اَلَّذِي ارْتَضَى örneğinde zâl (ذ) harfinin kesresi gibi başka bir kelimedede bulunan

²⁵⁵ Hûd, 11/81; Hicr, 15/65; Duhân, 44/23.

²⁵⁶ Tâhâ, 20/77; Şuarâ, 26/52.

²⁵⁷ Fecr, 89/4.

²⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 110; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukall*, 173-180; .

²⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 304.

kesra, ârizî kesra hükmündedir. Buradaki kesra, ârizî olmadığı halde âriz olarak kabul edilmiştir.

Müellif, rânın kalın okunduğu maddelerin beşincisinde râ (ر) harfinin sâkin, kendisinden önceki harfin kesralı, kendisinden sonraki harfin ise hurûf-u isti'la olup aynı kelimeye bulunmaları durumunda râ (ر)nın kalın, ama ayrı ayrı kelimelerde olursa ince okunacağını bildirmiş; (وَلَا تُصَغِّرْ خَدَّكَ) ²⁶⁰ (أَنْ أَنْزَلَ قَوْمَكَ) ²⁶¹ ifadelerini örneklerini vermek suretiyle delillendirerek konuyu tamamlamıştır. ²⁶²

2.3.24. Zamir

Kelimenin aslından olmayıp ismin yerine kullanılan ve kelimenin sonunda bulunan müfred, müzekker, gâib, muttasıl zamirine tecvid ilminde zamir denilmektedir. Bu zamire hâ-i kinâye adı da verilmektedir. ²⁶³ Mezkûr zamir ya meksûr ya da mazmûm hareke alabilip meftûh olarak gelmemektedir. ²⁶⁴

Zamirle ilgili hükümlere gelince;

1) مِنْهُ، مَالُهُ örneklerinde olduğu gibi zamir, öncesinde bulunan harf sâkin (yâ (ى) hariç), mazmûm veya meftûh olursa ötre harekesini almaktadır. ²⁶⁵

2) عَلَيْهِ، بِهِ misallerindeki gibi zamir, öncesinde bulunan harf sâkin (yâ) veya meksûr ise esre harekesini almaktadır. ²⁶⁶ Bu maddenin Kur'ân'da iki tane istisnası bulunmaktadır. ²⁶⁷ Bunlar

²⁶⁰ Nûh, 71/1.

²⁶¹ Lokmân, 31/18.

²⁶² Tanrıbuyruğu, *Muhîtu't-Tecvîd*, 20.

²⁶³ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 193.

²⁶⁴ el-Mer'âşî, *Cühdü'l-mukîll*, 244.

²⁶⁵ el-Mer'âşî, *Cühdü'l-mukîll*, 244.

²⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 304.

²⁶⁷ el-Mer'âşî, *Cühdü'l-mukîll*, 244.

da (وَمَا أَنْسَانِيَهُ إِلَّا) ²⁶⁸ ve (بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ) ²⁶⁹ ifadeleridir. Zira diğer kıraat imamları bu âyetleri ikinci kaideye göre okumaktadırlar. ²⁷⁰ Zamirlerin vakf ve vasl halindeki durumlarına gelince; zamirler, vakf halinde uzatılmadan okunmakta olup vasl halinde ise dört türlü gelebilmektedir. Bunlar;

1) İNNE örneğinde olduğu gibi zamir, iki tane harekeli harf arasında gelirse, med yapılarak okunmaktadır.

2) وَالْيَهُ الْمَصِير misalinde olduğu üzere zamir, iki tane sâkin harf arasında olursa, med yapılmadan okunmaktadır.

3) لَهُ الدِّين ifadesindeki gibi zamirin öncesinde bulunan harf harekeli, sonrasında bulunan harf ise sâkin olduğunda med yapılmadan okunmaktadır.

4) فِيهِ هُدًى sözcüğünde olduğu üzere zamirin öncesinde bulunan harf harekesiz, sonrasında bulunan harf ise harekeli olursa med yapılmadan okunmaktadır. ²⁷¹ Bu maddenin tek istisnası (فِيهِ مُهَانًا) ifadesidir. ²⁷² Buradaki med ile okunması gereken zamirlerin med ölçüsü bir harf miktarıdır. Ancak (مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا) örneğinde olduğu gibi kendisinden sonra hemze gelirse medd-i munfasıl olacağından bir ile dört harf miktarı uzatılabilmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki (لَمْ يَنْتَهُ) ²⁷³ (مَا نَفَقَهُ) ²⁷⁴ misallerindeki gibi kelimenin aslî harflerinden biri olup, zamir gibi gözüken hâ (ه) harfleri de med yapılmadan okunmaktadır. ²⁷⁵

Müellifin konuyu ele alış şekline gelince o, mevzuya dair yu-

²⁶⁸ Kehf, 18/64.

²⁶⁹ Fetih, 48/10.

²⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 305; II, 311-375.

²⁷¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 314-315.

²⁷² Furkân, 25/69.

²⁷³ Ahzâb, 33/60; 'Alâk, 96/15.

²⁷⁴ Hûd, 11/91.

²⁷⁵ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 196.

karıdaki bilgilere ilaveten Furkân sûresindeki (فِيهِ مَهَانًا)²⁷⁶ zamiri uzatma sebebini şiddetli azab üzerine tenbîh, îkâz ve sakındırma olduğunu belirtmiştir. Ayrıca o, zamirin kelimenin aslından olup olmadığını anlamak için zamirin kaldırıldığında kelimenin noksan olup olmamasından anlaşılabileceğini yukarıdaki örnekler üzerinde göstermiştir.²⁷⁷

2.3.25. Tenbihât

Müellif bu başlık altında birden fazla konuya değinmiştir. Bunlardan birincisi أَنَا hükmünde olan kelimelerdir. Buna göre yedi kelime vardır ki bunların vakf hallerinde elifleri okunur, vasl hallerinde ise okunmaz. Bu kelimeler (قَوَائِرًا),²⁷⁸ (سَلَابِلًا),²⁷⁹ (الْوَسْوَلاَ),²⁸⁰ (الْطُّنُونَا),²⁸¹ (لَكِنَّهُ),²⁸² (أَنَا)²⁸³ dir.²⁸⁴

Tenbihât başlığında ele alınan bir diğer husus imâledir. Buna göre Hûd sûresinde (مَجْرِيهَا)²⁸⁵ kelimesinde imaleyle; yani râ (ر) harfinden sonra olan elifi yâ (ي) harfine meylettirip, râyı ince okumalıdır. İşmâm da bu kısımda incelenmiştir. Müellife göre Yûsuf sûresinde (لَا تَوَمَّنًا)²⁸⁶ kelimesindeki nûnda işmâm yapılmaktadır. Âsım kıraatinde buradaki işmâm iki türlü yapılır:

1) Medd-i ârız bahsinde olduğu gibi sükûndan sonra dudakları yummaktır.

2) Sükûnla beraber dudakları yummaktır. Bu da yalnız (لَا)

²⁷⁶ Furkân, 25/69.

²⁷⁷ Tanribuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 21.

²⁷⁸ İnsân, 76/15.

²⁷⁹ İnsân, 76/4; سَلَابِلًا kelimesi سَلَابِلْ şeklinde yazılırsa, vakf yapıldığında سَلَابِلْ şeklinde okunur. Bk. Mü'min, 40/71.

²⁸⁰ Ahzâb, 33/67.

²⁸¹ Ahzâb, 33/66.

²⁸² Ahzâb, 33/10.

²⁸³ Kehf, 18/38.

²⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 142.

²⁸⁵ Hûd, 11/41.

²⁸⁶ Yûsuf, 12/11.

(لَا تُؤْمِنًا) kelimesindedir. Şöyle ki bu ifadenin aslı (لَا تُؤْمِنًا)dır. Bu durumda birinci nûnun ötresini işmâmla belirttikten sonra dudakları geriye alıp ikinci nûnu ğunne ile okumalıdır.²⁸⁷

Bu başlıkta ele alınan bir diğer husus, teshîldir. Buna göre Fussilet sûresinde (ءَاْعَجَمِيَّ)²⁸⁸ kelimesindeki ikinci hemzeyi, hemze ile elif arasında teshîlle okumalıdır.²⁸⁹

Bakara sûresi (يَبْصُطُ)²⁹⁰ ve A'raf'taki (بَصْطَةً)²⁹¹ kelimelerinin altında sîn (س) işareti bulunmaktadır. Bu işaret harfin sâd yerine sîn şeklinde okunacağını gösterir. Mushaf-ı şerîflerin bazısında, Tûr sûresindeki (أَمْ هُمُ الْمُصْطِرُونَ)²⁹² kelimesinde de س işareti konulmuştur. Bu kelimedeki sâd ve sîn vecihleri câiz olup, sâd vecihi öncelikli olduğundan meşîhat²⁹³ tarafından, çoğu nüshalarda س işaretinin kaldırılması uygun görülmüştür. Zira bu işaret ancak sîn şeklinde okunacağını akla getirir.²⁹⁴

Metnin bu kısmında ele alınan bir diğer mevzu secde âyetleridir. Konuyu kısaca ele alan müellife göre Kur'ân-ı Kerîm'de on dört yerde secde âyeti olup, en doğru görüşe göre hepsinde secde vaciptir.²⁹⁵

2.3.26. Sekte

Sekte, risâlede müstakil bir konu halinde ele alınmıştır. Eserdeki bilgilere göre sekte, sözlükte "Konuşmama, suskunluk, sessizlik"²⁹⁶ anlamlarına gelmektedir. Tecvid ıstılâhında

²⁸⁷ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 22.

²⁸⁸ Fussilet, 41/44.

²⁸⁹ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 22.

²⁹⁰ Bakara, 2/245.

²⁹¹ A'râf, 7/69.

²⁹² Tûr, 52/37.

²⁹³ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, *Kur'an-ı Kerim Okunuş Usûl Cedveli* 1-2, 23.

²⁹⁴ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 22-23.

²⁹⁵ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 22.

²⁹⁶ Güneş, "Sektün", 575.

ise “الَسْكُنْتُ قَطْعُ الصَّوْتِ دُونَ النَّفْسِ” (Sekte, nefes almaksızın nefesi kesmektir).²⁹⁷ Kıraat âlimleri tarafından sekte için, “sekte-i yesîra, sekte-i kesîra, sekte-i hafîfe, sekte-i latîfe, sekte-i muhtelise, vakfe-i yesîra, vakfe-i hafîfe” ifadeleri de kullanılmaktadır.²⁹⁸ Sektenin süresi ise okuyuş hızına göre yani tahkîk, tedvîr ve hadra göre değişebilmekte olup normal okuyuşta iki hareke veya bir elif uzatacak kadar bir zaman dilimidir.²⁹⁹

Sektenin üç tane özelliği bulunmaktadır. Buna göre;

1) Sekte, vasl haline mahsustur.
2) Sekte, sâkin bir harf üzerinde yapılmaktadır. Harekede sekte yapılmamaktadır.

3) Sekte, sahih bir nakil veya rivâyetle sâbit olursa yapılıp; gelişigüzel yapılamamaktadır.³⁰⁰ Örneğin kıraat-ı Âsım rivâyeti Hafs’a göre dört yerde sekte mevcuttur.³⁰¹ Bunlar sırasıyla şunlardır:

1) Kehf Sûresinin 1 ve 2. Âyetleri (وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا * قَيِّمًا لِّيُنْذِرَ)

Burada sekte yapılacak kelime âyet sonunda olduğundan vakf evlâ, sekte ise câizdir. Fakat vasl ederek okunursa sekte yapılmalıdır.³⁰² Bu ayette sekte yapılmasının nedeni ise (قَيِّمًا) kelimesinin (عِوَجًا)ın sıfatı gibi anlaşılmasına engel olmaktır. Çünkü aralarında sıfat-mevsûf ilişkisi bulunmamaktadır. Buradaki sektenin icrasına gelince (عِوَجًا) kelimesi, tenvînsiz medd-i tabîi olarak bir elif miktarı uzatılır, nefes almadan ses kesilip, sonra (قَيِّمًا) kelimesine geçiş yapılır.³⁰³

2) Yâsîn Sûresi 52. Âyeti (مِنْ مَرِّ قَيْنًا * هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ)

²⁹⁷ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 15.

²⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 240-241.

²⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 240.

³⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 243.

³⁰¹ ed-Dânî, *et-Tecvîd*, 142.

³⁰² Dimyâtî, *İthâf*, II: 129.

³⁰³ Dimyâtî, *İthâf*, II, 129.

Burada sekte yapılacak kelimenin sonunda vakf-ı lâzım olan (م) secâvendi olduğundan vakf evlâ, sekte ise câiz olup; vaslederek okunursa sekte yapılmalıdır. Bu âyette sekte yapılmasının nedeni, kâfirlerin sözünün (مَنْ مَرَّ قَيْنًا) kelimesinde bitip, müminlerin veya meleklerin sözünün (هَذَا) sözcüğüyle başlamasından dolayı, kâfirlerle müminlerin sözünü ayırt etmektir. Buradaki sektenin yapımına gelince (مَنْ مَرَّ قَيْنًا) kelimesi medd-i tabîi yapılarak okunur, nefes almadan ses kesilir, sonra (هَذَا) kelimesine geçiş yapılır.³⁰⁴

3) Kıyâme Sûresi 27. Âyet (وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ)

Bu âyette sekte yapmak evlâdır. Vakf durumunda ise vakf-ı ızdırârî olacağından geriden alınıp sekte yapılarak yeniden okumak gerekmektedir. Burada sekte yapılmasının nedeni, (مَنْ) ve (رَاقٍ) kelimelerinin ayrı sözcük olduğunu belirtmek ve “çorbacı” anlamına gelen (مَرَّاقٍ) kelimesiyle karışmasının önüne geçmektir.³⁰⁵ Buradaki sektenin icrasına gelince (مَنْ) kelimesinde bulunan nûn (ن) izhâr ile okunur, nefes almadan ses kesilir ve (رَاقٍ) kelimesine geçiş yapılır.³⁰⁶

4) Mutaffifîn Sûresi 14. Âyet (كَلَّا بَلْ * رَانَ)

Bu âyette sekte yapmak evlâdır. Vakf yapmak ise vakf-ı ızdırârî olacağından geriden alınıp sekte yapılarak yeniden okumak gerekmektedir.³⁰⁷ Bu ayette sekte yapılmasının nedeni, (بَلْ) ve (رَانَ) kelimelerinin ayrı birer sözcük olduğunu belirtmek ve “küpçü” anlamına gelen (بُرَّانْ) kelimesiyle karışmasının önüne geçmektir.³⁰⁸ Buradaki sektenin uygulanmasına gelince (بَلْ) kelimesinde bulunan lâm izhâr ile okunur, nefes almadan ses kesilir ve (رَانَ) kelimesine geçiş yapılır.³⁰⁹

³⁰⁴ Dimyâtî, *İthâf*, II, 329.

³⁰⁵ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 347.

³⁰⁶ Dimyâtî, *İthâf*, II, 505.

³⁰⁷ Dimyâtî, *İthâf*, II, 526.

³⁰⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 348

³⁰⁹ Dimyâtî, *İthâf*, II, 526.

2.3.27. Hâ-i Sekt

Bazı kelimelerin harflerini veya herekelerini belirtmek için kelimelerin sonuna ilave edilen sâkin hâ (◌)lara hâ-i sekt denmektedir. Bu harf, yazım açısından zamire benzemektedir. Ancak zamirler, harekeli; hâ-i sekteler ise harekesizdirler.

Bütün kıraat imamları vakf halinde ittifakla hâ-i sekt yapmışlar; vasl halinde hâ-i sekt hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. İmâm Âsım hem vasl hem de vakf halinde hâ-i sekteleri sâkin olarak okumaktadır. Buna göre hâ-i sektlerde hafif bir şekilde sekte yapmak câiz olduğu gibi terk etmek de câizdir. Ancak sekte yapmak daha evlâdır. Söz konusu hâ-i sektler, Kur'ân'ı Kerîm'de dokuz yerde yedi kelime olarak bulunmaktadır.³¹⁰ Bunlar sırasıyla şunlardır; (لَمْ يَنْسَنَّهُ),³¹¹ (اَقْدَهُ),³¹² (كِتَابِيهِ),³¹³ (حِسَابِيهِ),³¹⁴ (مَالِيهِ),³¹⁵ (سُلْطَانِيهِ),³¹⁶ (مَاهِيهِ).³¹⁷

Müellifin konuyu ele almasına gelince o, konuya ilişkin yu-karıdaki bilgilere ek olarak bir şey belirtmemiştir.³¹⁸

2.3.28. Vakf

Vakf kelimesi sözlükte “durmak, dikilmek, beklemek, bırakmak, bitmek, sona ermek, durdurmak, bitirmek” anlamlarına gelmektedir.³¹⁹ Tecvid ilminde ise “الْوَقْفُ عِبَارَةٌ عَنْ قَطْعِ الصَّوْتِ عَلَى” (Vakf, kelime üzerinde, kıraate yeniden başlamak niyetiyle, adet olduğu şekilde, nefes alacak kadar bir zaman, sesi kesmekten ibârettir) manasındadır.³²⁰

³¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 142; el-Mer'aşı, *Cühdü'l-mukıll*, 284-285..

³¹¹ Bakara, 2/259.

³¹² En'âm, 6/90

³¹³ Hâkka, 69/19-25.

³¹⁴ Hâkka, 69/20-28.

³¹⁵ Hâkka, 69/28.

³¹⁶ Hâkka, 69/29.

³¹⁷ Kâri'a, 101/10.

³¹⁸ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 23-24.

³¹⁹ Güneş, “Vegafe”, 1321.

³²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 240.

Vakfla ilgili bir diğer kavram kat'dır. Kat' sözlükte "Kesmek, kesip ayırmak, ikiye bölmek, durdurmak" anlamlarındadır.³²¹ Tecvid ilminde ise "Kıraatten tamamen ayrılmak niyetiyle, kıraati kesmeye veya bitirmeye vakf denilmektedir."³²²

Vakf kuralları on bir maddede ele alınmaktadır. Bunlar sırasıyla şunlardır:

1) *Fetha*: (المُسْتَقِيمَ > الْمُسْتَقِيمَ، الْبَصَرَ > الْبَصَرَ) örneklerinde olduğu gibi durulacak kelimenin son harfinin harekesi üstün ise bu fethanın yerine ârizî bir sükûn getirilerek durulmaktadır.

2) *Kesra*: (الرَّحِيمِ > الرَّحِيمِ، مِنَ الْأَمْرِ > مِنَ الْأَمْرِ) misallerinde olduğu üzere durulacak kelimenin son harfinin harekesi esre ise esrenin yerine ârizî bir sükûn getirilerek veya revm yapılarak durulur.

3) *Zamme*: (الْمَلَأَ > الْمَلَأَ، نَسْتَعِينُ > نَسْتَعِينُ) ifadelerindeki gibi durulacak kelimenin son harfinin harekesi ötre ise ötrenin yerine ârizî bir sükûn getirilerek, revm yapılarak veya işmâm yapılarak vakf yapılır.

4) *Sükûn*: ((وَارْحَمْنَا، فَكَبَّرَ) kelimelerindeki gibi durulacak kelimenin son harfi sâkin ise olduğu gibi vakfedilir.

5) *Tenvîn*: (سُرُرٌ، مَأْكُولٍ > مَأْكُولٍ، حَكِيمًا > حَكِيمًا، مَاءٌ > مَاءٌ) سُرُرٌ sözcüklerindeki gibi durulacak kelimenin son harfinin harekesinde tenvîn olduğunda; zammeli ve kesralı tenvînlerde sâkin bir harf gibi, fethalı tenvînlerde ise medd-i tabîi yapılarak durulmaktadır.

6) *Şedde*: ((شَلَكٌ، خَفِيٌّ، مُسْتَقَرٌّ، الشَّحَّ، مِنَ الْمَسِّ، جَانٌّ، مَنْ، اللَّهُمَّ) örneklerinde olduğu üzere durulacak kelimenin son harfinde şedde bulunursa, sükûnlu bir harf gibi durulmaktadır. Ancak durulan harfte şedde olduğunu göstermek için tutularak okunmalıdır.

³²¹ Güneş, "Kada'a", 962.

³²² Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmî'l-Kur'ân*, trc. Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), I, 207; Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*, 250.

7) *Vâv ve Yâ*: (هُوَ > هِيَ-هِي، مَتَانِي > مَتَانِي) kelimelerindeki gibi durulacak kelimenin sonunda vâv veya yâ olduğunda, vâv harfinin öncesinde bulunan harfin harekesi zamme, yâ harfinin öncesinde bulunan harfin harekesi ise kesra olursa, medd-i tabîi olarak vakf olunur.

8) (فِيهِ > فِيْهِ، عَنْهُ > عَنْهُ) örneklerinde olduğu üzere müfred-müzekker-gâib zamiri olan hâ (ه) harfi üzerinde sâkin bir harf gibi durulmaktadır.

9) (جَنَّةٌ - جَنَّة، الْفَارِعَةُ الْفَارِعَةُ) misallerinde olduğu gibi tâ-i te' nîs (ة) harfinde vakf yapıldığında hâ (ه) harfine dönüştürülür.

10) (قَوَارِيرًا) ³²³ (سَلَابِلًا) ³²⁴ (السَّبِيلًا) ³²⁵ (الرَّشُولًا) ³²⁶ (الظُّنُونًا) ³²⁷ (لَكِنَّهُ) ³²⁸ ve (أَنَا) ³²⁸ sözcüklerinde vakf hallerinde bütün kıraat imamlarına göre medd-i tabîi yapılarak vakf yapılır.

11) (رَحِمَتْ لِّلْهِ، جَنَّتْ نَعِيمٍ، نِعْمَتَ لِّلْهِ) örneklerinde olduğu gibi bazı tâ-i tenisler, Kur'ân'da açık ت şeklinde yazılmıştır. Bunlar da diğer harflere tabidir.³²⁹

2.3.28.1. Vakfın Çeşitleri

Vakflar, kıraat alimlerinin çoğunluğuna göre dörde ayrılmaktadır. Bu tasnif lafız veya mana ekseninde yapılmıştır.

1) **Vakf-ı Tâim:** (وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ)³³⁰ örneğinde olduğu gibi kendisinden sonrası ile mana ve lafız bakımından hiçbir ilgisi olmayan yerlerde yapılan vakftır. Bu vakflar, genellikle kıssa, âyet

³²³ İnsân, 76/15.

³²⁴ İnsân, 76/4. سَلَابِلٌ kelimesi سَلَابِلٌ şeklinde yazılırsa, vakf yapıldığında سَلَابِلٌ şeklinde okunur. Bk. Mü'min, 40/71.

³²⁵ Ahzâb, 33/67.

³²⁶ Ahzâb, 33/66.

³²⁷ Ahzâb, 33/10.

³²⁸ Kehf, 18/38.

³²⁹ el-Mer'âşî, *Cühdü'l-mukıll*, 273-274.

³³⁰ Bakara, 2/5.

veya sûre sonunda, bazen de âyet ortasında olabilmektedir.³³¹ Bu vakf çeşidinde, anlam tamam olduğundan, durmak evlâ'dır.

2) Vakf-ı Kâfi: (وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ)³³² âyetinde yapılan vakfta olduğu üzere kelam mânâ ve lafız bakımından tamam olmakla beraber, kendisinden sonrasıyla mana ilgisi olan yerlerde yapılan vakftır. Bu vakflar genellikle âyet sonlarında bazen de âyet ortalarında olabilmektedir.³³³ Mânâ tamam olduğundan vakf-ı kâfide durmak evlâ'dır.

3) Vakf-ı Hasen: (الْحَمْدُ لِلَّهِ)³³⁴ da olduğu gibi kelam mânâ bakımından tamam olmakla beraber, kendisinden sonrasıyla lafız ilgisi olan yerlerde yapılan vakftır. Bu vakf çeşidi genellikle âyet sonlarında bazen de ortalarında olabilmektedir. Ancak âyet ortalarında durulduğunda geriden alınıp öyle devam edilmelidir. Âyet sonunda ise geriden alınmadan tilâvet sürdürülmelidir.

4) Vakf-ı Kabîh: (الْحَمْدُ) lafzında yapılan vakf gibi kelamın anlam ve lafız bakımından tamam olmadığı ve kendisinden sonrasıyla sıkı ilişkisi olan yerlerde yapılan vakftır. Bu tür yerlerde durmak câiz değilken; öksürme, nefes kesilme, uyuklama, aksırma, gülme gibi elde olmayan nedenlerde vakf yapılabilir.³³⁵

2.3.28.2. Vakf İşaretleri (Secâvendler)

Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî (ö. 596/1200), *'Îlelül-vukûf* isimli eserinde vakfları beş başlıkta ele almaktadır. Bunlar sırasıyla şunlardır:³³⁶

³³¹ (لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي) lafzında durmak vakf-ı tâm'dır. Bk. Furkân, 25/29; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 271.

³³² Bakara, 2/4.

³³³ (الَّذِينَ أَحْلَلْنَا لَكُمْ الْطَيِّبَاتِ) lafzında durmak vakf-ı kâfidir. Bk. Mâide, 5/5; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 271.

³³⁴ Bakara, 2/1.

³³⁵ el-Mer'âşî, *Cühdül-mukıll*, 250-251.

³³⁶ Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, *'Îlelül-vukûf*, nşr. Muhammed b. Abdullah

1) *Vakf-ı Lâzım*: İşareti (م) harfidir. Buralarda mutlaka durmak gerekir. Aksi halde anlam bozulabilir. Kur'ân'ı Kerîm'de vakf-ı lâzım 84 yerde geçmektedir.

2) *Vakf-ı Mutlak*: İşareti (ط) harfidir. Mânânın tamamlandığı yerlerde bulunmaktadır. Bu işaretin bulunduğu yerde durulması tercih sebebiyken geçmek de câizdir.

3) *Vakf-ı Câiz*: İşareti (ج) harfidir. Bu alametin bulunduğu yerde durmak tercih edilir, ancak geçmek de câizdir.

4) *Vakf-ı Mücevvez*: İşareti (ز) harfidir. Bu harfin vakfa işaret mahiyetinde bulunduğu yerde geçmek tercih edilir, ancak durmak da câizdir.

5) *Vakf-ı Murahhas*: İşareti (ص) harfidir. Uzun âyetlerde nefesin yetmemesi gibi zaruri nedenlerle durulabilecek yerlere konulmuştur. Bu alametin bulunduğu yerde geçmek tercih edilir, ancak durmak da câizdir.³³⁷

Bunlardan başka birtakım vakf işaretleri de vardır ki bunlar sonradan Kur'ân bilginleri tarafından ilave edilmiştir.

Vakf-ı Lâ: İşareti (لا)tir. “Burada durma, vakf için uygun yer değildir” anlamındadır. İbnü'l-Cezerî'ye göre (لا)in anlamı şöyledir: “Vakf-ı lâ ne olursa olsun durulmaz anlamında değildir. Bunun manası şudur ki vakf yapmak güzel, sonrasında başlamak güzel değildir.”³³⁸

Kıf (قف): Burada vakf yap demektir. Bu işaretin bulunduğu yerde durmak tercih edilmektedir, ancak geçmek de câizdir.

Kâf (ق): Vasl alametidir. Bu vakfa (قَدْ قِيلَ) işareti denilmektedir. (ق) bulunduğu yerde geçmek tercih edilir, ancak durmak da câizdir.

b. Muhammed el-Âdî (Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1415/1994), 10.

³³⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 200-201.

³³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 234.

Kâf (كَ) :lafzının kısaltılmış halidir. Kendisinden önce bulunan vakf işaretinin hükmüne tâbidir.

Muanaka Vakfı: İşareti (•••)dir. Bir veya birkaç kelime arayla peş peşe gelen bu üç noktadan sadece bir tanesinde durulmaktadır. Bu vakfa “vakf-ı müsâreke” ve “vakf-ı murâkebe” de denir.

ع: Rûku’ alametidir. İki kıssa arasına veya iki konu arasına konulmaktadır. Namaz kılan kimselerin bu işaretin bulunduğu yerde rûkuya gitmeleri uygun olacağı manasını taşımaktadır.³³⁹

Müellifin konuyu ele alış şekline gelince o, mevzuyu geniş kapsamlı ele almamıştır. Şöyle ki o, vakfın tarifini “Vakf, soluk almakla beraber sesi kesmektir”; Secâvendî’nin tanımını ise “durulacak yerleri gösteren işaretler” şeklinde yapmıştır. Müellif, yukarıda anlatılan Secâvendî’nin ihsas ettiği işaretlerle diğer vakf alametlerine değinmiş; ancak Kêf (ك) vakfını zikretmemiştir. Yine o, vakf-ı lâya ilaveten Fâtihâ sûresindeki اَنْعَمْتُ عَلَيْهِمْ de Hanefî mezhebine göre âyet sonu olup bu durumda geriden alınamayacağını, yine âyet sonlarında durmanın ve geçmenin câiz olduğunu belirtmiştir.³⁴⁰

2.3.29. Fevâid

Müellif, bu başlık altında sırasıyla istiâze, besmele, vakf ve vasl halinde iki vecih câiz olan kelimeler, vakf halinde iki vasl halinde ise bir vecih olan sözcükler, vakf halinde bir vecih vasl halinde iki vecih olan ifadeler, kendisinden başlayınca iki vecih kendinden öncekine vasl halinde ise bir vecih câiz olanlarla lâhn ve Kur’ân kıraatinde usûller konularını ele almıştır. Aşağıda bu hususla sırasıyla ele alınacaktır:

³³⁹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 254-256.

³⁴⁰ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü’t-Tecvîd*, 24-25.

2.3.29.1 İstiâze

Eserdeki bilgilere göre Kur'ân okunmaya ilk defa başlanıldığında *أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ* demek sünnettir. Tilâvet esnâsında konuşma olduğunda ise eğer bu durum Kur'ân ile alakalı ise tekrar istiâze gerekmemektedir. Kur'ân'la ilgili değilse, velev ki selâm vermek olsun, yeniden eûzü çekmek gerekmektedir.³⁴¹

2.3.29.2. Besmele

Esere göre sûrelerin başında besmele, Hanefî mezhebinde Kur'ân'dan sayılıyor ise de o sûreden bir cüz olmayıp (sûrenin ilk âyeti değil) iki sûre arasını ayırmak için gelmiştir. Yine besmele, Tevbe sûresinin evvelinde mekrûh olup, diğer sûrelerin başında ise sünnettir. Hz. İbn Abbâs, Hz. Ali'ye bu hususu sorduğunda; o, "Tevbe sûresi harp ve tehdit için indirildi; besmele ise rahmet ve kurtuluşa delâlet ettiğinden besmele terk olundu" cevabını vermiştir. Risâleye göre Tevbe sûresi ve diğer sûrelerin ilk âyetlerinden başlamayan kimse muhayyerdir. Zira müjde âyetlerinde besmele çekmek; azap âyetlerinde ise terk etmek evlâdır.

İki sûre arası besmele ile okunması meselesinde ise sûrenin son harfini besmeleye vasledip besmele üzerinde vakf (durmak) câiz değildir ve yasaklanmıştır. Zira bu durum, bismelenin, sûrenin son harfine bağlı olduğunu akla getirir; yani besmele sûrenin sonuna ait vehmini vermektedir.³⁴²

2.3.29.3. Vakf ve Vasl Halinde İki Vech Câiz Olan Kelimeler

İmâm Âsım'ın ikinci râvîsi Hafs'a göre vakf ve vasl halinde iki vecih ile kıraati câiz olan kelimeler on beş tane olup bunlar sırasıyla şunlardır;

1-2. (الذَّكَرَيْنِ)³⁴³

³⁴¹ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 26.

³⁴² Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 26.

³⁴³ En'âm, 6/143-144.

3-4. (النَّٰٓٓٓٓ)³⁴⁴

5-6. (اللَّٰهَ)³⁴⁵

Bu altı kelimede birinci vecih, mushâf-ı şeriflerde yazıldığı gibi ikinci hemzeyi elife çevirip medd-i lâzım olarak; ikinci vecihde ise (ءَالْذَّكَرَيْنِ، ءَالْنِّ، ءَالْلَّهِ) şeklinde iki hemzeyle ve ikinci hemzeyi teshîlle okumaktır.

7. (لَا تَأْمَنَّا)³⁴⁶dır. Burada birinci vecih işmâm, ikinci vecihte ise revmdir; yani (لَا تَأْمَنَّا) diyerek birinci nûnun ötresini revm ile okumaktır ki ötrenin üç bölüğünden iki bölüğünü giderip bir bölüğünü zayıfça belirtmektir. Şuna da değinmek gerekir ki işmâm ğunneli, revm ise ğunnesiz okunmaktadır.

8-9. (حَمَّ عَسَقَ)³⁴⁷ ve (كَيْهَيْعَصَ)³⁴⁸ ifadelerinde birinci vecih tûl, ikinci vecih tevassuttur.

10. (كُلُّ فِرْقٍ)³⁴⁹ de birinci vecihte râyı ince, ikincisinde râyı kalın okumaktır.

11-12. Rûm sûresinde (ضَعْفٍ)³⁵⁰ iki, (ضَعْفًا)³⁵¹ bir tanedir. Bu lafızlar, birinci vecihte üstün dâd harfiyle (ضَعْفٍ), ikinci vecihte ise ötre ile (ضَعْفًا، ضَعْفًا) okunur.

14. (الْمُصِيطِرُونَ)³⁵² ifadesinde birinci vecihte sâd (ص) ile ikinci vecihte ise (الْمُسِيطِرُونَ) şeklinde sâd yerine sîn (س) ile okumaktır.

15. (أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ)³⁵³ da birinci vecih tâm idğâmla, ikinci vecihte ise nâkıs idğâmladır.³⁵⁴

³⁴⁴ Yûnus, 10/51-91.

³⁴⁵ Yûnus, 10/59; Neml, 27/59.

³⁴⁶ Yûsuf, 12/11.

³⁴⁷ Şûrâ, 42/1-2.

³⁴⁸ Meryem, 19/1.

³⁴⁹ Şu'arâ, 26/45.

³⁵⁰ Rûm, 30/54. Aynı âyette iki tane geçmektedir.

³⁵¹ Rûm, 30/54.

³⁵² Tûr, 52/37.

³⁵³ Mürselât, 77/20.

³⁵⁴ Tanrıbuyruğu, *Muhitü't-Tecvîd*, 26-27.

2.3.29.4. Vakf Halinde İki, Vasl Halinde Bir Vecih Olan

Kelimeler

On üç kelime vardır ki bunlar; vakfta iki, vasl halinde ise bir vecihle okunur. Bunlar sırasıyla şunlardır:

1-2-3-4. 358 (مُلْكُ مِصْرَ) ve 357 (بِمِصْرَ) 355 (مِنْ مِصْرَ) 356 (وَقَالُوا الذُّخْلُوا مِصْرَ). 359

kelimeleri,

5-6-7-8-9. 360 (أَنْ أَسْرِ) ve 359 (فَاسْرِ) ifadeleri,

10. 361 (إِذَا يَنْسِرَ)

11. 362 (عَيْنَ الْقَطْرِ)

Bunlarda مِصْرَ vecihlerinde durulduğunda birinci vecihte râ kalın, ikincisinde ince okunur. Diğerlerinde ise birinci vecihte râ ince, ikincide kalın okunmaktadır.

12. 363 (فَمَا أَتَيْنِ يَ) kelimesinde birinci vecih yâ (ي) isbât (فَمَا أَتَيْنِ يَ), ikincisi (فَمَا أَتَيْنِ) şeklinde yâyı hazif üzeredir.

13. 364 (سَلَايَلَا) kelimesinde birinci vecih elifi isbâtla (سَلَايَلَا), ikincisi (سَلَايَلَا) şeklinde hazifledir.³⁶⁵

2.3.29.5. Vakf Halinde Bir Vecih, Vasl Halinde İki Vecih Olan

Kelimeler

Bu kısımdakiler, yukarıdakilerin aksine vakf halinde bir, vasl halinde ise iki vecihle okunmaktadır. Bunun örneği Âl-i İmrân sûresinin başlangıcı olan (الْم * اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) ifadesidir.³⁶⁶ Şöyle ki الْم ile

³⁵⁵ Yûnus, 10/87.

³⁵⁶ Yûsuf, 12/21.

³⁵⁷ Yûsuf, 12/29.

³⁵⁸ Zührûf, 43/51.

³⁵⁹ Hûd, 11/81; Hicr, 15/65; Duhân, 44/23.

³⁶⁰ Tâhâ, 20/77; Şu'arâ, 26/52

³⁶¹ Fecr, 89/4.

³⁶² Sebe', 34/12.

³⁶³ Neml, 27/36.

³⁶⁴ İnsân, 76/4.

³⁶⁵ Tanrıbuyruğu, Muhîtü't-Tecvîd, 27-28.

³⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/1-2.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ arası vasledilerek okunduğunda, اَلَمْ'in sonundaki mîmi üstünle (مِيم) şeklinde ve (مِيم)deki meddi ise birinci vecih tûlla (dört elif), ikinci vechi ise kasrla (bir elif) okumaktır (أَلِفٌ لَامٌ مِيمٌ اللَّهُ).³⁶⁷

2.3.29.6. Kendisinden Başlanınca İki, Kendinden Öncekine Vasl Halinde İse Bir Vechin Câiz Olduğu Kelimeler

Hucurât sûresindeki (يُنْسِ الْإِسْمُ)³⁶⁸ lafzında (الْإِسْمُ) kelimesinden başlanarak okunacak olursa iki vecih söz konusu olur. Bunlardan birinci vecih (الْإِسْمُ) şeklinde, ikincisinde ise hemzeyi terk ile (لِاسْمُ) suretindedir. Eğer (يُنْسِ)den başlanacak olursa bir vecihle (يُنْسِ الْإِسْمُ) şeklinde okunur.

Esere göre Kur'ân'da geçen bu tür kelimelerin toplamı otuzdur. Bunlar namazda okunacak olduklarında; bunların, yalnız bir vecihle kıraat olunmaları gerekir. Namazın dışında bir vechini okumak câiz ise de fem-i muhsîn ve üstattan okuyan kimseye evlâ olan ikisini de belirtmektir.³⁶⁹

2.3.30. Lahn

Lahn hususu da eserde ele alınan mevzulardandır. Buna göre Hz. Peygamber, “إِقْرَأُوا الْقُرْآنَ بِلُحُونِ الْعَرَبِ وَأَصْوَاتِهَا وَإِيَّاكُمْ وَ لُحُونٍ” “Kur'ân'ı Arap lahnı ve sesi üzerine okuyunuz. Sizi fık ehli ve kitâp ehlinin lahnleri üzere okumaktan sakındırırım”³⁷⁰ diyerek lahnden sakındırmıştır. Burada kastedilen lahn, iki türdür.

1. İyi kabul edilen ve emredilen lahndir ki bu, akıcı ve güzel bir sesle külfetsiz zorlama yapmadan okumaktır. Lahn-ı Arabî'den kastedilen budur.

³⁶⁷ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 28.

³⁶⁸ Hucurât, 49/11.

³⁶⁹ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 28.

³⁷⁰ es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 256.

2. Teğannî denilen ve yasaklanan lahndır. Bu da lahn-ı celî ve lahn-ı hafî şeklinde ikiye ayrılır. Lahnin bu türünü açıklamak gerekirse;

a. *Lahn-ı Celî*: Bir harfin lâzımî sıfatlarını terk ve diğer harfe kalble³⁷¹ bir harfe ziyade³⁷² veya noksan etmek (hareke ve sükûnları değiştirmek) gibi. Lahn-ı celî haram olduğundan bundan sakınacak derecede tecvide riâyet farzdır.

b. *Lahn-ı Hafî*: İki türlüdür:

1. Âvâm tabakasının, dikkat edip ayırt edebileceği lahn çeşididir. İhfâ ve izhâr, ğunne ve bilâ-gunne, med ile kasr gibi ârîzî sıfatlarda mevcut hata ki kerâhet-i tahrîmiyye olduğundan bundan muhafaza edecek derecede tecvide riâyet farzdır.

2. Sadece maharetli ve uzman okuyucuların fark edebileceği türden yanlışlardır. Rânın tekrîri³⁷³ ve nûnun tatnîni³⁷⁴ gibi. Yani bir harfte bulunması gereken sıfatta ziyadelik ve noksanlıktır. Bu durum, kerâhet-i tenzîhiyye olduğundan, bu türden okumaların sevabı az olmaktadır.³⁷⁵

2.3.31. Kur'ân Kıraatinde Usûller

Esere göre tecvid üzerine kıraat “tahkîk, tedvîr ve hadr” namlarıyla üç kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi tahkîktir.

³⁷¹ Meselâ dâd (ض) harfinin lâzımî sıfatlarından istifâledir ki mahrecinde uzayıp biraz vızıltı ile okunur. Bu sıfatı terk, lahn-ı celî olmakla haramdır. Genellikle kalın dâl (ذ) gibi okunan dâd, bu kabildendir. Bk. Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 28.

³⁷² Genellikle vakfederek med harfi ziyade ettikleri gibi. Zamanımızda pek çoktur. Burada kastedilen, bir elif meddi fazla uzatmayıp; med olmayan harekeli bir harf-i medli gibi okumaktır. كَبَّ يَ كَبَّ demek gibi. Medd-i tabîi'yi bir eliften fazla uzatmanın lahn-ı celî olmaması gerekir. Bk. Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, *Kur'an-ı Kerim Okunuş Usul Cedveli* 1-2, 32.

³⁷³ Tekrîr: Tekrar edilmesi ve çatalı telaffuz edilmesidir. Bk. Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, *Kur'an-ı Kerim Okunuş Usul Cedveli* 1-2, 32.

³⁷⁴ Tatnîn: Aşırı dalgalı gunne yapılmasıdır. Bk. Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, *Kur'an-ı Kerim Okunuş Usul Cedveli* 1-2, 32.

³⁷⁵ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 28-29.

Tahkîk, medlerde ve sıfatlarda câiz olduğu derece aşırı titizlik göstererek yavaş okumaktır. Bu türden tilâvette medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl, dört yahut beş; medd-i lâzım ve medd-i ârız, dört; medd-i lîn ise üç elif çekerek okunur.

Tilâvet çeşitlerinden ikincisi hadrdır. Bu, tecvid kâidelerini uygulayarak hızlı okumaktır. Bu durumda medlerde câiz olan mertebelerin en aşağısı uygulanmaktadır. Buna göre medd-i muttasıl, iki; medd-i munfasıl ve medd-i ârız, bir; medd-i lâzım da üç elifle okunur. Bazı bilginlere göre ise iki elif med edilerek; ayrıca hareke ve sükûnlara dikkat edilerek okumadır. Terâvih namazında ve özellikle hatm-i şerîfle namaz kılınırken bu usûl tercih edilmelidir.

Tilâvet çeşitlerinden üçüncüsü ise tedvîrdir. Tedvîr, hadr ile tahkîk arasında bir okuyuştur. Bazı hatimlerde görüldüğü gibi tecvide riâyet olunmazsa, mekruh olduğu gibi haram olmasından da korkulmaktadır. İbnü'l-Cezerî, konuyla ilgili şöyle demektedir: "لَا تَهْ بِهٖ" , "لَا تَهْ بِهٖ" , "لَا تَهْ بِهٖ" (Kur'an-ı Kerîm'i tecvid ile üstattan öğrenmek lâzımdır. Tecvidsiz okuyan kimse günahkârdır. Zira Allah Teâlâ Hazretleri onu tecvid ile indirdi ve bizlere de böylece ulaştırıldı).³⁷⁶

2.3.32. Mehâric-i Hurûf

Harflerin mahrecleri, beş âzâyaya munhasır olup bunlar; boğaz, dil, dudak, ağız boşluğu ve genizdir. Bunlardan boğazda üç mahreç vardır:

- 1) En aşağısıdır. Buradan (هٗ, هٗ) harfleri çıkmaktadır.
- 2) Ortasıdır. Buradan (ح, ع) çıkmaktadır.
- 3) En yukarısıdır. Buradan (خ, غ) çıkmaktadır.

³⁷⁶ Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 30.

Dilde on mahreç vardır:

- 1) Dilin kökü ile karşısıdır. Buradan (ق) çıkmaktadır.
- 2) Kâf (ق) mahrecinin bir parmak önünde bulunmaktır. Buradan (ك) çıkmaktadır.
- 3) Dilin ortasıdır. Buradan (ي، ش، ج) çıkmaktadır.
- 4) Yâ (ي) mahrecinin sol yahut sağ tarafından dil yanıyla onun hizasında (أَصْرَاسْ) tâbir olunan azı dişleridir. Buradan (ض) çıkmaktadır.
- 5) Sağ yahut sol dil ucuna doğru yanıyla karşısı olan damaktır. Buradan (ل) çıkmaktadır.
- 6) Dil ucuyla üst ön dişlerin etleridir. Buradan (ن) çıkmaktadır.
- 7) Dilin gayet ucu, bir miktar arkasıyla karşısı olan damaktır. Buradan (ر) çıkmaktadır.
- 8) Dil ucuyla üst ön dişlerin yarısından yukarısidir. Buradan (ط، د، ت) çıkmaktadır.
- 9) Dil ucuyla alt dişlerin yarısından yukarısidir. Buradan (ص، س، ز) çıkmaktadır.
- 10) Dil ucunun üstü ile üst dişlerin uçlarıdır. Buradan (ظ، ذ، ث) çıkmaktadır.

Dudakta iki mahreç vardır:

- 1) Ön dişler ile alt dudağın iç tarafıdır. Buradan (ف) çıkmaktadır.
- 2) İki dudağın arasındır. Buradan (ب، م، و) çıkar. Bunlardan bâ (ب) ile mîm (م) dudağın birbirine değmesiyle, vâv ise iki dudağın öne doğru uzamasıyla çıkarılmaktadır.

Bu mahreçlerin hepsine “*muḥakkak mahreç*” tâbir olunmaktadır.

Cevf (Boğaz- Ağız boşluğu):

Med harfleri olan (ا، و، ی)nin mahreci, boğaz ve ağız içindeki boşluktur.

Hayşûm (Geniz):

Ğunnelerin mahreci genizdir. Bu son iki mahrece “*mukadder mahreç*” denilmektedir. Bu iki mahreç (cevf ile hayşûm) yukarıda zikredilenlere katılınca, harflerin mahreçleri (mukadder ve muhakkak mahreçlerin toplamı) on yedi olmaktadır.

Harfler okunurken ses nerede tükenir ve nereye îtimat ederse o harfin mahreci orasıdır. Bu iki mahreçte, yani boğaz-ağız boşluğu ve genize dayanma olmadığından mukadder mahreç tabir olunmaktadır.³⁷⁷

Müellif eserini aşağıdaki dua ile bitirmektedir.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَخَذَهُ أَوَّلًا وَآخِرًا وَظَاهِرًا وَبَاطِنًا
وَصَلَاتُهُ عَلَى سَيِّدِ الْخَلْقِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَامُهُ عَلَيْهِمْ وَعَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ
وَعَفَرَ اللَّهُ لِي وَلِوَلَدِي وَلِمَنْ عَلَّمَنِي حَرْفًا
بِفَضْلِكَ وَإِحْسَانِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

SONUÇ

Kur’ân-ı Kerîm, yüce Allah’ın (c.c) insanlara gönderdiği kitapların sonuncusu olup, Hz. Peygamber’e (s.a.v) verilen en büyük mucizedir. Gerek lafzı gerekse manası mucize olan Kur’ân, müslümanlar tarafından el üstünde tutulmuş; bu bağlamda Hz. Peygamber’e indiği şekilde korunması için kıraat ve tecvîd alanında sayısız eserler yazılmıştır.

Bu alanda telif edilen eserlerden biri de Tanrıbuyruğu’nun *Muhitü’t-Tecvîd* adlı eseridir. Eserin müellifi, İzmir’in Konak ilçesinin Faik Paşa mahallesinde dünyaya gelen Tanrıbuyruğu, hâfızlığını bitirip ilmi tahsilini tamamladıktan sonra kıraat ilminden icazet almıştır. O, on sekiz yaşına geldiğinde Kestane pazarı Camii’ne İmam-Hatip olarak atanmış ve burada uzun yıllar hâfız yetiştirmiştir.

³⁷⁷ Tanrıbuyruğu, *Muhitü’t-Tecvîd*, 30-31.

Müellif, araştırmanın konusu olan eseri yirmi bir yaşında kaleme almıştır. Müellif, çalışmaya konu olan eserin ifade başlıklı bölümünde geçtiği üzere, kendi talebelerinin faydalanması için hazırladığı risâleyi, bütün müslümanların istifadesine sunmak amacıyla yayın sahasına sürmüştür. Tanrıbuyruğu, bu eseri kaleme alırken *Cühdü'l-mukıll*, *İthâf*, *İbn-i Kâsîh*, *Cezerî Şerhleri*, Hacı Hâfız Süleyman Efendi'nin *Risâle-i Râiyye*'si gibi kıymetle eserlerden faydalanmıştır.

Tanrıbuyruğu'nun bu eseri, Kur'ân muallimlerinin ve talebelerinin rahatça anlayabileceği tarzda ele alınmış olup eserde Hafs rivâyetiyle ilgili hususlar temel kaynaklardan özetlenerek sunulmuştur. Bu bakımdan söz konusu telif, yalın bir üslupla yazılmış risâle özelliği taşımaktadır.

Müellifin bizzat eğitim-öğretime dair tecrübesi sonrasında öğrencileri için mezkûr risâlesini kaleme alması eseri değerli kılan önemli bir husustur. Müellifin eserinde konuları ele alma tarzı değerlendirildiğinde bugün dahi bu telifin, Kur'ân talebelerine ve öğreticilerine yol gösterici olduğu görülmektedir. Bu nedenle eser, hâl-i hazırda Kur'ân kurslarında ve Kur'ân eğitim merkezlerinde öğrencilere tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

Aliyyü'l-Kârî. *Minehü'l-fikriyye*. Şirketü'l-Mektebetü ve Matbaat-ü Mustafî'l-Bâbi, 1948.

Altıkulaç, Tayyar. "Bennâ, Ahmed b. Muhammed" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Birgivî, Muhammed b. Pir Ali. *Dürr-u Yetîm*. İstanbul: Asitane Kitabevi, ts.

Bolay, Süleyman Hayri. "Akseki, Ahmet Hamdi". *Türkiye Di-*

- yanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 293-295. İstanbul: TDV yayınları, 1989.
- Cüreysî, Muhammed Mekkî en-Nasr. *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fi 'ilmi tecvîd'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2012.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. 15. Baskı. İstanbul: Elif Ofset, 1410/1990.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. 53. Baskı. Bursa: Emin Yayınları, 2021.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Kestanepazarı Camii". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 312-313. İstanbul: TDV yayınları, 2002.
- Çollak, Fatih. "Revm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Dânî, Ebû Amr. *et-Teysîr fi'l-Kırâ'âti's-seb'a*. Beyrut: Dârul-Kütübî'l-'Arabî, 1404/1984.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ. *İthâfû fudalâi'l-beşer bi'l-kırââti'l'erbeati 'aşer*, Thk, Şeyh Abdurrahim ed-Darhûnî. Kahire: Dârul Hadis, 2009/1430.
- Durmuş, İsmail. "el-Emsile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 166-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Emîn Efendi, Molla Mehmed. *'Umdetü'l-hullân fi îzâhi Zübdeti'l-'irfân*. İstanbul: Mektebetü'l-Hanîfiyye, 1287/1870.
- Eskicizâde, Seyyid Ali b. Hüseyin. *Dürr-u Yetîm Tercümesi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1837.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kıraat Eğitiminde XIX. Yüzyıl Mısır Tarikinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme". *İhya*. 5/1 (2019): 14,15, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/578575>.
- Güneş, Kadir. *el-Mu'cemu'l-'Ârabî*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2011.

- Hasan b. Muhammed, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş*. Kütüphanenin Bulunduğu Şehir: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi, 11, 1b-79a.
- Hüdâyi, Hamza. *Tecvîd-i Edâiyye*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.
- İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*. Nşr. Gânim Kaddûrî Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1421/2001.
- İbnü'l-Cezerî. *Mukaddimetü'l-Cezerîi*. haz. Sadi Çögenli. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.
- İbnü'l-Cezerî. *en-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*. Thk. Ali Muhammed ed-Debbâ'. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî. *Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr fî kırâati'l-'aşr*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2011.
- Karabâşî, Şeyh Abdurrahman. *Karabaş Tecvidi*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideler*. 22. Baskı. İstanbul: Seçil Ofset Matbaacılık, 2012.
- Karaçam, İsmail. "Sükûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 50-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kazvînî, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce Mevlâ Rabia. *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*. Trc. Haydar Hatipoğlu. İstanbul: Karaman Yayınları, 2012.
- Kırış, Hüseyin Refik. *Sual ve Cevaplı Muhtasar Tecvîd*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1329.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. "İzmir İl Kültür ve Turizm Bakanlığı". Erişim: 21 Ekim 2021: <https://izmir.ktb.gov.tr/TR-210571/tarihi-camiler.html>.
- Kütükoğlu, Mübahat. "İzmir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 526-529. İstanbul: TDV yayınları, 2001.
- M. Es'ad el-Huseynî. *el-Virdü'l-müfid fî şerhi't-tecvîd*. İstanbul: 25 Numaralı Matbaa, 1313.

- Mağnişî. *Terceme-i Cezerî*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib el- Kaysî, *er-Ri`âye litecvîd'i-Kırâati ve tahkîki lafzi't-tilâveti*, thk. Ahmet Hasan Ferhat. Amman: Dâru'l-Ammâr, 1996.
- Muhammed Süleyman Ya'kûb. *İ'râbü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'âti, ts.
- Önder, Mustafa Kemal. *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2020.
- Pakdil, Ramazan. *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*. 15. Baskı. İstanbul: MÜİF Yayınları, 2019.
- Pâluvî, Abdülfettâh. *Zübdetü'l-'irfân*. İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, ts.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî. *Cühdü'l-mukill*. Nşr. Sâlim Kaddûrî Hamed, Umman: Dâru'l-Ammâr, 1169/2001.
- Sarı, Mehmet Ali. "İbnü'l Kâsîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 102-103. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sarı, Mehmet Ali. "İdğâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr. *İlelü'l-vüKûf*. Nşr. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-İdî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1415/1994.
- Sezgin, Bekir Sıtkı. "Elkutlu, Mehmet Râkım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 55-56. İstanbul: TDV yayınları, 1995.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, trc. Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Tanrıbuyruğu, H. H. Salih. *İslâm 'da Nikah Meseleleri (Nikah, Süt, Talak, Yemin. Adak)*. İzmir: Acargil Matbaası, 1976.

- Tanrıbuyruğu, H. H. Salih. *Kur'ân-ı Kerîm Usûl Cedveli-1*. İzmir: Tarakçı Matbaası, 1963.
- Tanrıbuyruğu, Salih. *Muhîtü't-Tecvîd*, İzmir: Keşişyan Matbaası, 1329.
- Tanrıbuyruğu, H. H. Salih. *Muhîtu't-Tecvîd, Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usûl Cedveli-1. Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usûl Cedveli-2*. İzmir: Albi Yayınları, 2014.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*. Ankara: Türkiye Diyanet Yayınları Vakfı Yayınları, 2020.
- Zekeriyyâ el-Ensârî. *ed-Dekaiku'l-muhkeme fi Şerhi'l-Mukaddime*. b.y: y.y, ts.
- Zihni Efendi, *Kavlü's-sedîd*. İstanbul: Dâru't-Tibâat-ı Âmire, 1349.
- Ziyâüddîn, Hâfız Ahmed. *Vesiletü'l-Ğufran*. Kastamonu: Âsitane Kitabevi, 1327.